

OSCE

Biro za društvena
istraživanja



PROJEKAT
**„Stanje političke zajednice
Roma u Srbiji“**



Beograd
Januar 2009.

SADRŽAJ

Uvod -----	1
Zoran Gavrilović	
Teorijsko metodološki okvir istraživanja -----	3
Olivera Kovačević	
Socioekonomska analiza Roma u Srbiji -----	7
Mirjana Ognjanović	
Politička participacija i političko predstavljanje Roma: Postkomunistička mora --	19
Zoran Gavrilović	
Analiza političkog položaja Roma u Srbiji -----	32
Radule Perović	
Romske političke partije i izbori od 1990. godine do danas -----	68
Zoran Gavrilović	
Agenda za političko delovanje Roma -----	73

UVOD

Srbijansko društvo kao tranziciono i postkonfliktno nalazi se na početku puta izgradnje demokratskog političkog sistema. Na to ukazuje još uvek neprofilisana politička scena, odnosno podeljenost, grubo posmatrano na dva bloka proevropski i izolacionistički. Postojeći politički spektar je reaktivnog i situacionog karaktera, bez jasne ideološke podeljenosti.

U takvom političkom ambijentu stranke nacionalnih manjina su s jedne strane žrtve „velikih“ stranaka i njihove izborne matematike, koja je vrlo često vidljiva u zakonima koji regulišu politička i izborna prava manjina, sa druge strane, politički položaj Roma u Srbiji je uslovljen *nedovršenom institucionalizacijom političke zajednice Roma u Srbiji*, koja pored postojanja političkih stranaka podrazumeva i postojanje stručnih i savetodavnih organizacija, sistema za političku edukaciju i komunikaciju i institucije javnog mnjenja.

Umesto toga, prisutna je politička praksa koju karakteriše personalizacija političkog delovanja i strategija „situacionih rešenja“. Personalizacija političkog delovanja¹ u prvi plan stavlja političke lidere i njihov mesijanski karakter, što ne retko dovodi do dezideologizacije političkog delovanja i svođenja politike na lične interese lidera stranaka i njemu lojalne partijske strukture. Odsustvo institucionalnog političkog okvira u kojem bi romska nacionalna zajednica definisala i realizovala svoje političke interese kao „realno rešenje“ proizvodi prihvatanje situacionih rešenja bilo da se radi o zakonskim rešenjima ili strategijama i politikama državnih organa prema romskoj zajednici. Rezultat ovakvog stanja je nefunkcionalnost političkih predstavnika, s jedne, a sa druge strane pad interesovanja za političko delovanje bilo na nivou političkog angažmana, bilo na nivou učešća u izbornom procesu.

Imajući u vidu napred navedeno, Biro za društvena istraživanja je uz podršku *Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OSCE) Misije u Srbiji* realizovao istraživački projekat „Stanje političke zajednice Roma u Srbiji“ (u daljem tekstu Projekat). Očekivani rezultat Projekta je formulisanje Predloga za unapređenje institucionalizacije političke zajednice Roma u Srbiji do kojeg bi se došlo kroz konsultativni proces u kojem bi učestvovali lideri stranaka, politički aktivisti, aktivisti u okviru romskih organizacija civilnog društva, društvena i ekonomska elite romske zajednice.

¹ Na poslednjim izborima za skupštinu Srbije, učestvovala su tri romske partije/liste. Prva, Romi za Rome - Miloš Paunković koja je osvojila 0.1% od ukupno glasova, druga Unija Roma Srbije - Dr Rajko Đurić koja je dobila poverenje 0.1% glasača i treća Romska partija - Srđan Šajn je dobila najviše 0,2% glasača. Nijedna od stranaka nije obezbedila mesto u novom sazivu parlamenta Srbije.

U konsultativnom procesu akcenat je bio na: analizi političke kulture i prakse romske zajednice, analizi postojećih formi političkog delovanja i institucionalizacije na nivou romske zajednice i formulisanje predloga za unapređenje institucionalizacije političke zajednice Roma u Srbiji.

Ovu priliku koristimo da se zahvalimo svim učesnicima istraživanja, a posebno:

- Misiji OEBS u Srbiji, što nam je pružila priliku da realizujemo ovo istraživanje, kao i podršci koju nam je ukazana tokom realizacije projekta
- Dragoslavu Dedoviću, književniku i bivšem direktoru Regionalnog ureda Fondacije Heinrich Boella u Beogradu, koji je imao značajnu ulogu u iniciranju realizacije ovog Projekta
- Draganu Gračaninu iz Valjeva, Dejanu Bajramoviću i njegovim kolegama iz Vranja i Savi Nikoliću iz Subotice za pomoć u realizaciji istraživanja
- Posebnu zahvalnost dugujemo dr. Stjepanu Gredelju direktoru Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, čije je istraživačko iskustvo pretočeno u komentare doprinelo kvalitetu teksta

Autor Projekta
Zoran Gavrilović

TEORIJSKO - METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Izuzev parcijalnih istraživačkih poduhvata, temi političkog organizovanja Roma se nije pristupalo na sistematičan način, što bi mogao biti još jedan pokazatelj interesa za politički položaj Roma. Imajući to u vidu, istraživački tim Biroa za društvena istraživanja na početku Projekta se našao pred dva izazova.

Prvi, metodološki, sa kakvom metodološkom kompozicijom prikupiti potreban obim obaveštenja kako bi istraživanje imalo epistemološku valjanost. Drugi, predmetni, koje su to ciljne grupe istraživanja čiji će stavovi i obaveštenja biti dovoljno validni za temu Projekta.

Opredelili smo se za pristup koji karakteriše: konsultativnost, multiizvornost – kombinacija podataka koje govore o „svetu (političkog) života“ i (političkom) sistemu i teorijsko-hipotetičko uopštavanje.

Konsultativnost istraživanja se ogleda u učešću svih relevantnih aktera iz romske političke zajednice. Konkretno, fokusirali smo se na tri grupe učesnika. Prva, romski narod/građani Srbije romske nacionalnosti. Druga, romski aktivisti u političkim strankama i civilnom društvu, oni koji to rade na manje ili više aktivan način. Treća, stručnjaci koji se bave pitanjem Roma i političkim sistemom.

Postavljajući sebe u ulogu „moderatora na daljinu“ istraživački tim je istovremeno prikupljao dobijene podatke te stavove i mišljenja testirao u okviru istraživačkog procesa sa ciljnim grupama. Na ovaj način smo uspostavili komunikativni kanal među učesnicima istraživanja, koji je u prvom redu koristio samim pripadnicima romske političke zajednice, jer smo na ovaj način inicirali i/ili obnovili više nego potreban dijalog o političkim prioritetima ove nacionalne manjine. Istovremeno na ovaj način smo doprineli stvaranju izoštrene slike o stanju romske političke zajednice.

Šta je bio predmet ovog „dijaloga na daljinu“? Dajući odgovor na ovo pitanje dolazimo do druge karakteristike primenjenog pristupa.

U svim fazama istraživanja intencija je bila da se prikupi što više „činjeničnih“ i „stavovskih“ podataka. Stavljajući jednu spram druge realnosti pokušali smo da vidimo gde se nalaze podudaranja, odnosno odudaranja političkog života Roma oličenog u političkoj kulturi i postojećeg normativno-insticionalnog okvira kojim je omeđen prostor za političku akciju, akciju kroz koju se realizuju potrebe, interesi, prava i prioriteti Roma bilo kao građana Srbije ili/i pripadnika nacionalne manjine. Uspeh istraživanja u velikoj meri smo

vezali za objašnjenje ove „političke dinamike“ nastale na relaciji politička kultura → politički institucionalni i normativni okvir. Preciznije, hteli smo da utvrdimo gde su tu Romi sa svojim vrednostima, prioritetima, potrebama i interesima i kakva je uloga državnih tela, političkih stranka, romskih nevladinih organizacija i medija kao instrumenata za ostvarivanja prava koja su propisana u strategijama i zakonima.

Metodologija

U skladu sa napred iznetim pristupom i ciljevima istraživanja tokom prikupljanja podataka koristili smo sledeće istraživačke tehnike/metode: intervju sa stakeholderima i fokus grupe sa predstavnicima romske populacije i ekspertima za romska pitanja. Istraživanje je sprovedeno u četiri grada (Subotica, Beograd, Vranje i Valjevo)², a na inicijativu Biroa održana je i fokus grupa s građanima romske nacionalnosti u Kostolcu, gde su bili učesnici koji žive u ovoj opštini, ali i u Požarevcu.

U okviru desktop faze istraživanja izvršena je analiza relevantnog domaćeg zakonodavstva, studija i istraživanja koje su od značaja za temu Projekta. U ovoj fazi istraživanja je izvršena i e-mail anketa sa predstavnicima romskih organizacija civilnog društva. Sadržaj ankete se odnosi na viđenje položaja Roma, odnos prema politici i ulozi civilnog društva u promeni položaja romske nacionalne manjine, odnos prema političkim strankama Roma, ocena stanja na nivou “Romskog političkog polja”.

U drugoj fazi su paralelno izvršeni fokus grupni razgovori sa građanima romske nacionalnosti, intervju sa tri romska političara i sa tri političara iz „velikih“ stranaka.

U svakom od navedenih gradova su realizovane po dve fokus grupe sa po 12 učesnika. U prvoj fokus grupi su bili predstavnici građana, a u drugoj predstavnici organizacija civilnog društva, politički aktivni Romi nezavisno od karaktera stranke i predstavnici medija.

Teorijski okvir istraživanja

Kao što smo u početku podvukli, ovo je, ako ne prvi, onda svakako među prvim pokušajima razumevanja političkog položaja Roma u Srbiji. Zato smo se opredelili da sva analitička uopštavanja izvedemo na teorijskoj ravni, bilo kroz testiranje postojećih teorija (srednjeg obima), bilo kroz formulisanje novih teorijsko-hipotetičkih okvira. Ovo ne znači

² Ova četiri grada su izabrana u dogovoru sa OSCE-om

da će čitaoci pred sobom imati „beskorisno teoretisanje“. Naprotiv, teorijska uopštavanja će biti samo alat da se što izoštrenije prikaže funkcionisanje političke zajednice Roma u Srbiji, kao i da se formulišu što održivije preporuke, koje su bazirane na stvarnim potrebama, problemima, potencijalima i pretpostavkama.

Teorijska uopštavanja zahtevaju i jasan stari/novi pojmovni aparat. Prvi pojam je „**Romsko političko polje**“. Uvođenjem ovog pojma želimo da analizu baziramo na suočavanju dve realnosti, one koja je deklarirana, normirana i institucionalizovana, i one koja se ogleda u stavovima učesnika istraživanja.

Romsko političko polje predstavlja deo političkog podsistema srbijanskog društva u kojem građani, pripadnici romske nacionalne manjine ostvaruju politička prava i interese u okviru organizacija civilnog društva, medija, političkih stranaka bilo da je reč o romskim ili neromskim/*mainstream* političkim strankama, državnih organa na lokalnom i republičkom nivou. Ono je deo društvenog prostora u kojem Romi javnim delovanjem u uređenju zajedničkog života, kako na nivou svoje nacionalne manjine, tako i u odnosu prema društvenom, ekonomskom i političkom okruženju, ostvaruju ideale zajednice. Gradeći svoj politički prostor, ova nacionalna zajednica pokušava da postigne potreban nivo pozitivne slobode, praveći od države prijatelja, a ne neprijatelja.

Granice „Romskog političkog polja“ su definisane zakonima koji regulišu, političko i građansko organizovanje, prava nacionalnih manjina, oblast državne i lokalne samouprave, i proces izbora s akcentom na onaj deo prava koja pripadaju Romima kao nacionalnoj manjini.

Drugi pojam je **politička anomija**, vrsta političkog ponašanja pojedinca ili grupe koje je naddeterminisano stavom da je politika nešto nemoralno, da se njom bave samo oni koji su pokvareni, te da je koriste za svoje interese, da ne postoje stranke koje na adekvatan način zagovaraju i zastupaju interese građana, da u društvu ne postoji demokratski sistem i da nemaju poverenje u političke stranke, njihovu iskrenu nameru i demokratsku organizaciju, te da su vaninstitucionalna politička sredstva postala legitimna sredstva političke borbe.

U teorijskom smislu politička anomija predstavlja konkretizaciju opšte teorije anomalije³ u sferi političkog.

³ Američki sociolog Robert Merton definisao je anomaliju kao “slom u kulturalnoj sferi koji se pojavljuje naročito kad postoji akutna odvojenost kulturalnih normi i ciljeva te socijalno strukturiranih mogućnosti članova grupe da deluju u skladu s njima”. Prema Mertonu sva društva nameću članovima, a oni to internaliziraju, životne ciljeve i društveno prihvatljive metode usvajanja tih ciljeva. *Anomija je situacija nesklada između društveno prihvatljivih ciljeva (aspiracija, očekivanja, životnih stilova) i dopustivih metoda da se postignu ti ciljevi.*

Kada teorije (srednjeg obima) o anomiji primenimo na „Romsko političko polje“ dobijamo – *politički habitus* romske nacionalne manjine. Politički habitus obuhvata ponašanje pojedinca ili grupe u zavisnosti od njihovih političkih potreba, prava i interesa. On je, između ostalog, reakcija na stanje političke anomije u formi konformizma, inovacije, ritualizma, odbacivanja/apstincije i pobune, ali i pokazatelj odnosa prema politici, političkom delovanju, aktivizmu i političkom organizovanju na formalnom i neformalnom nivou.

Za anomijski karakter političkog habitusa Roma od neposrednog značaja je stanje *političke (dez)organizacije*, odnosno stanja u okviru romskog političkog polja, gde građani romske nacionalnosti *nisu u mogućnosti da zadovolje/ostvare/zastupaju*: prava koje im pripadaju kao građanima Srbije i nacionalnoj manjini, zatim probleme i prioritete, odnosno primene međunarodne prakse i iskustva u okviru institucija koje su funkcionalno zadužene za ostvarivanje prava, odnosno na ukazivanje na problem nefunkcionisanja institucija i podršku građanima koji ne mogu da ostvare garantovana pravom na način koji će im omogućiti da postanu integrisani građani Srbije: političke stranke Roma, opšte političke stranke, civilno društvo i medije.

Uzrok političke dezorganizacije je u prvom redu stanje unutar političkih institucija odnosno njihova institucionalna, normativna, kadrovska, tehnička i materijalna neodrživost i neuređenost. Takođe, izvor političke dezorganizacije je pravna neuređenost na nivou romskog političkog polja u delu zakona koji regulišu oblast političkih prava i organizovanja, kao i prava Roma kao građana i pripadnika nacionalne manjine.

Tamo gde su anomija i dezorganizacija nastaju latentne strukture i funkcije, koje omogućavaju opstanak društva. Stanje političke anomije i dezorganizacije je uzrok nastajanju **latentne političke strukture** na nivou državnih institucija u prvom redu one u čijoj nadležnosti je problematika rešavanja položaja Roma na opštinskom i republičkom nivou, ostalih državnih organa, organizacija civilnog društva i medija.

Svrha latentne političke infrastrukture je da koristeći svoju kooptirajuću moć, a posebno tokom kampanje za izbore, pridobije što veći broj Roma bilo kao političkih aktera/aktivista ili zadobije njihovo poverenje i glasove, i ako im to nije funkcija/svrha navedenih organa/tela/organizacija.

Ona je latentna jer ostvaruje svoje ciljeve delujući na ivici zakona, u prvom redu koristeći nepostojanje adekvatnih zakonskih rešenja, kao i slabost rada institucija koje su zadužene da kontrolišu njihov rad ili/i proces izbora, odnosno koristeći političku moć u prvom redu „velikih stranaka“.

SOCIO - EKONOMSKA SLIKA ROMA SRBIJE

U situaciji tranzicije kroz koju prolazi Srbija, Romi kao brojna manjina suočavaju se sa ozbiljnim problemima socioekonomske prirode, tako da vremenom postaju jedna od najsiromašnih, te samim tim i najugroženijih društvenih grupa unutar srbijanskog društva. I pored i demokratskih promena koje se veoma sporo događaju u Srbiji, Romi i dalje ostaju na marginama društvenog života s obzirom da su najmanje edukovana i najsiromašnija društvena grupa koja živi u nelegitimnim naseljima, te je tako diskriminirana u mnogim sferama socijalnog života.

Ukoliko i postoje programi pomoći za Rome, uglavnom dolaze "spolja" tj. od strane različitih međunarodnih, domaćih i stranih NVO, koji svoje projektne aktivnosti mahom usmeravaju ka saniranju posledica, a veoma retko ili nikako ka sistematskom pronalaženju uzroka teškog položaja ove grupacije. Posledica toga je da i pored velikog napora da se poboljša njihov položaj, nakon završetka projekata i programa stanje unutar romske zajednice samo se neznatno poboljšava ili se u gorem slučaju vraća na staro.

Kada se govori o Romima kao o političkoj zajednici, već duže vreme, dinamiku razvoja ove zajednice karakteriše haotičnost. Rezultat toga je da politički glas ove grupacije ostaje nečujan ili u boljem slučaju, artikulisan shodno političkim interesima stranaka većinskog stanovništva. S obzirom na gore navedeno, nameće se teza da ukoliko Romi zaista žele da reše svoje hronične socioekonomske probleme i omoguće sopstveni razvoj na održiv način, neophodno je da osnaže svoje unutrašnje kapacitete i ojačaju svoje učešće u političkim procesima koji se trenutno dešavaju u Srbiji.

Romska populacija

Utvrđivanje stvarnog broja Roma koji borave u Srbiji bitno je, ne samo da bi se na osnovu tog broja ustanovio njihov politički značaj, već i stepen njihove političke reprezentovanosti. Prema podacima *popisa iz 2002.* godine u Srbiji boravi 108193 osoba romske nacionalnosti. Sa druge strane, od 2002. do 2008. godine društveno-politička situacija u Srbiji se znatno promenila. Tako se pretpostavlja da je nakon proglašenja nezavisnosti Kosova veći broj ljudi romske nacionalnosti migrirao i prema centralnoj Srbiji. Takođe, primenom sporazuma o readmisiji, veliki broj Roma iz zapadne Evrope vraćen je u Srbiju.

Iako ne postoji precizan podatak o stvarnom broju Roma u Srbiji, pretpostavlja se da je on tri do četiri puta veći od onoga koji navodi zvanična statistika. Prema proceni Saveta Evrope, broj Roma u Srbiji iznosi 450.000 dok neki romski lideri tvrde da ih ima i do 800.000. U svakom slučaju, **Romi predstavljaju jednu od najbrojnih nacionalnih manjina u Srbiji**. Problem koji se javlja u vezi s definisanjem stvarnog broja Roma je da usled pravnih i administrativnih barijera, određene grupe Roma koje borave u Srbiji nemaju osnovne identifikacione dokumente, tako da su „zvanično nepostojeći ljudi“. Takve grupe su, na primer:

- Raseljeni Romi sa Kosova i Metohije,
- Romi poreklom iz ruralnih sredina i nerazvijenih krajeva Srbije nastanjeni u nelegalnim naseljima,
- Romi rođeni na teritoriji bivših republika SFRJ i
- Romi povratnici iz zapadnoevropskih država⁴

Pored gore navedenog, treba imati u vidu da veliki broj Roma izbegava da "prizna" svoju nacionalnost zbog postojećih predrasuda i diskriminacije. Shvatanje da će biti stigmatizovani i diskriminisani ukoliko se izjasne kao Romi više je pravilo nego izuzetak prilikom izjašnjavanja o nacionalnoj pripadnosti. Stoga se, najveći broj Roma identifikuje sa većinskim stanovništvom nadajući se da će na taj način poboljšati svoj trenutni socio ekonomski položaj.

Problemima socio-ekonomske prirode koji su ranije pomenuti a sa kojima se Romi u Srbiji svakodnevno suočavaju odnose se na **nedovoljno obrazovanje, otežan pristup zdravstvenim servisima i zapošljavanju, život u neuslovnim naseljima i rastuće siromaštvo**. Za razliku od ostalih manjinskih zajednica, Romi spadaju u specifičnu grupu ljudi koji nemaju matičnu državu koja bi prema ustaljenom shvatanju definisala njihov nacionalni identitet, te stoga od većine ljudi u ovoj zemlji često nisu shvaćeni kao "ozbiljna" manjina, već pre kao lutajući narod čergara. Uporedo sa ovakvom situacijom, nemogućnost romske zajednice da na pravi način artikuliše i reprezentuje svoje političke interese dovodi do toga da njihovi stvarni problemi i interesi i ostanu nevidljivi, a oni sami isključeni iz pune integracije u većinsku zajednicu.

Ne može se sa sigurnošću tvrditi da je položaj Roma oduvek bio ovako i ovoliko nepovoljan. U SFRJ, Romi su imali status etničke grupe, bili su izloženi snažnim asimilacionim pritiscima, ali je njihova socijalna situacija bila relativno stabilna.

⁴ Antić, P. (2006), Romi i pravo na pravni subjektivitet u Srbiji, Centar za prava manjina, Beograd http://www.mrc.org.yu/publikacije/pub_s_11.pdf.

U to doba, oni su uglavnom bili zaposleni kao nekvalifikovana radna snaga, međutim i takav posao u zemlji „bratstva i jedinstva“ je bio relativno dobro plaćen.

Nakon raspada socijalizma, socio ekonomski položaj Roma se naglo pogoršava na celom prostoru istočne Evrope, a naročito na prostoru bivše Jugoslavije. Naime, nakon ratnih razaranja, izbeglištva, i siromaštva oni sve više imaju problema da nađu posao na tržištu rada, uglavnom zbog relativno niskog nivoa obrazovanja, niskih kvalifikacija, ali i predrasuda poslodavaca. Po pitanju problema Roma ništa nije preduzimalo dugi niz godina, tako da oni danas postaju jedna od najosetljivijih društvena grupa, tj. ona koja trpi najjače udare ekonomske nesigurnosti, nezaposlenosti i siromaštva.

“Znamo da je država u haotičnom stanju. Mi smo ovde nekada dobro živeli, imali posao, a sada firme propale i teško se živi. Sada svi hoće da budu političari.”

Nezaposlenost među Romima je u stalnom porastu. Prema podacima Službe Vlade Srbije za ljudska i manjinska prava, nezaposlenost Roma u 2007. bila je četiri do šest puta veća nego kod ostalog stanovništva. U godišnjem Izveštaju međunarodne organizacije rada, u Srbiji, Makedoniji, Crnoj Gori i Rumuniji nezaposlenost Roma, a naročito romskih žena iznosi između 50 i 90 %⁵.

“Ja sam, radio sam 30 godina u Jumku, uzeo sam socijalni program. Sad 5 godina ne radim. Nemam od čega da živim. Žena ne radi, ima nas 7 članova, sin radi u komunalnom. Sa jednom platom ne može da se živi.”

Pored toga što zbog nižeg stepena obrazovanja imaju manje mogućnosti za zaposlenje, čak i u suprotnom, tj. ukoliko Rom koji traži posao ima potreban nivo obrazovanja, postoji ustaljeno mišljenje poslodavaca šta i gde Romi mogu da rade. Tako su “romski “ poslovi oni koje niko drugi neće čistači, skupljači, fizički radnici.

Što se tiče strukture zaposlenih, prema novijim istraživanjima Romskog Informativnog Centra⁶, najveći broj zaposlenih Roma trenutno radi u društvenom sektoru i državnim institucijama. Ugovor o radu na neodređeno vreme ima oko polovina ispitanika, dok bez ugovora radi oko 20% zaposlenih. Svega jedna trećina je do posla došla preko (Nacionalne službe za zapošljavanje u daljem tekstu NSZ). Samo 2% od ukupnog broja

⁵ Novi Globalni izveštaj za 2007 o jednakosti na poslu izdat od strane Međunarodne organizacije rada, 10 Maj 2007. godine Ženeva;

http://www.ilo.org/public/english/region/eurpro/budapest/download/pressrelease/discrimination_pr_bosn.pdf.

⁶ Informator centra za prava manjina br. 8 2008

ispitanika pokrenulo je vlastiti biznis, a 13% njih sopstveni biznis započelo je uz pomoć NSZ. Kao najčešći uzrok ovako niskog procenta samozapošljavanja navodi se nedostatak finansijskih sredstava. Pošto posao teško nalaze redovnim putem, Romi najčešće pribegavaju sivoj ekonomiji kao jedinom obliku rada gde će bez diskriminacije ostvariti sopstvene prihode. Rad u sivoj ekonomiji je obeležen strahom da će im jednog dana kada budu razotkriveni posao biti oduzet a njihova egzistencija biti dovedena u pitanje.

Odgovor Vlade na probleme zapošljavanja kod Roma svodi se na Nacionalnu strategiju zapošljavanja 2005-2010 i Nacionalni akcioni plan zapošljavanja 2006-2008, gde se pripadnici romske nacionalne manjine navode kao posebno ugrožena grupa i tretiraju zajedno sa ostalim specijalno osetljivim grupama u društvu.

Nakon što je Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja (MERR) 2007. godine postalo odgovorno za sprovođenje NAP-a za unapređivanje zapošljavanja Roma, oformljena je radna grupa čiji su članovi učestvovali u komisijama za realizaciju nekih od aktivnih mera zapošljavanja. Međutim, ne postoje podaci da je MERR izdvojio posebna sredstva za realizaciju NAP- a za unapređivanje zapošljavanja Roma.

S druge strane, Romi se navode kao jedna od kategorija koja imaju prioritet prilikom odobravanja subvencija u okviru programa samozapošljavanja (subvencija za samozapošljavanje u jednokratnom iznosu od 130.000 dinara za opremanje radnog mesta i stvaranja uslova za rad, ukoliko ispunjava uslove propisane opštim aktom Nacionalne službe za zapošljavanje). Međutim, i ovaj program automatski isključuje najugroženije kategorije Roma, tj. one koji žive u neformalnim naseljima, nemaju neophodne dokumente i kao takvi se ne mogu prijaviti NSZ, pa stoga nemaju ni pristup programima zapošljavanja koje sprovodi NSZ.

Međutim, najozbiljniji problem je taj što *iako je NAP za zapošljavanje Roma definisan, još uvek nisu jasno definisana sredstva za njegovu implementaciju*. Naime, ta sredstva se uglavnom podvode pod sredstva predviđena za ugrožene grupe te se tako i stepen efektivnosti i efikasnosti programa i projekata namenjenih Romima smanjuje.

Diskriminacija i etnička distanca

Uprkos modernim stremljenjima da se prevaziđu pojave diskriminacije i etničke distance prema svim manjinama, i dalje jedan od najčešćih vidova diskriminacije predstavlja diskriminacija na osnovu nacionalne pripadnosti, usmerena ka pripadnicima romske nacionalne manjine. Kada je diskriminacija Roma u pitanju, ona se uočava na

svakom polju društvenog života, ali su ipak najozbiljniji oni vidovi koji se odnose na **pristup obrazovanju, zdravstvenim servisima i zapošljavanju.**

Jedan od primera koji ilustruje⁷ diskriminaciju unutar sistema obrazovanja je slučaj maloletnog Roma, učenika trećeg razreda srednje Mašinske škole u Novom Sadu. Za vreme velikog odmora, desetak učenika primoralo ga je da skine pantalone i donji veš da bi videli da li je obrezan. Roditelji su se obratili direktoru škole koji im je savetovao da dete ispišu iz škole. Uplašeni roditelji su to i učinili, mada im je odmah (indirektnim putem) ponuđeno da dođu na razgovor u kancelariju CHRIS-a u Novom Sadu oni su to odbili plašeći se osvete «srpskih učenika» i njihovih roditelja.

Diskriminacija na osnovu nacionalne pripadnosti zabeležena je i novembra 2006. godine u frizerskom salonu u centru Novog Sada. Tada je troje pripadnika romske nacionalnosti ušlo u salon da se ošiša. Radnica im je rekla da smesta izađu napolje, jer je vlasnik salona naredio da «ne smeju da šišaju Cigane»! Sutradan su ponovo posetili salon, nadajući se da će druga radnica biti u smeni, odgovor je bio isti.

“ Itekako, u svakom pogledu. Gde god ušao, ako se posva đraš sa Srbinom nemoj da zoveš policiju jer teško tebi. Mene je taksista udario, došla je policija, mene su maltretirali. Znači, očajno je, mnogo loše. To je takva diskriminacija, odmah čujete majku mu cigannsku. Na svakom koraku nam psuju majku Cigansku, a ako ti njemu opsuješ majku Srpsku, ne znam kako ćeš da se izvučes. Mora da sagneš glavu”

Čak i onda kada pokušaju da nađu rešenje za svoj nezavidan socio-ekonomski položaj, Romi se često suočavaju sa diskriminacijom najgore vrste.

“Konkurišeš, ali neće da te prime. Znajuju da si Rom i neće da te prime. Džabe konkurišeš”

“Imali smo jedan slučaj, jednu ženu su primili u kuhinji, mislim na Ekonomskom fakultetu, nisu je videli, nisu znali da je Romkinja i kada je otišla lično, rekli su joj, mi Vas ne možemo da primimo. Verovatno zbog toga što je Romkinja”

“Od jednog mog kolege žena se javila telefonom za spremačicu u nekom kafiću i pitali su je da li je obojena, da li je tamnije puti.”

“Bilo koje vrste segregacija, bilo gde da se pojavimo, ako je beli, on će da prođe, bilo da je to državna ustanova ili nešto drugo. Nemamo ista prava. Obrazovanje jeste regulisano, ali u zapošljavanju, stanovanju, opština je raspisala konkurs, ali od 64 stana nijedan nije pripaao Romima, zašto? Mislim da je problem u vlasti.”

Diskriminacija prema Romima opstaje jer se diskriminatorno ponašanje najčešće ne prijavljuje zbog straha od daljeg šikaniranja i osvete. Pored toga, postoji visok stepen

⁷ Izveštaj Mreže odbora za ljudska prava u Srbiji - CHRIS o slučajevima diskriminacije januar – decembar 2006. godine

nepoverenja u rad sudova kao i strah da će samim tim što su Romi, ponovo biti diskriminirani u sudskom procesu. Pored toga, nisu zanemarljivi ni troškovi sudskog procesa koje siromašni Romi nisu u stanju da podnesu.

Obrazovanje

Nizak nivo obrazovanja jedan je od ključnih problema Romske populacije, koji neminovno utiče na smanjenje mogućnosti zapošljavanja, a samim tim i povećanje siromaštva i isključenosti iz svih glavnih društvenih tokova. Prema istraživanju koje su 2006. sprovedli britanska nevladina organizacija *Save the children* i *Centar za prava deteta*, samo deset odsto romske dece pohađa predškolske ustanove. Nadalje, od 100 Roma 72 ne završi osnovnu školu, do kraja srednje škole stigne 7,8 odsto učenika. Što se tiče visokog obrazovanja, statistika govori da od hiljadu Roma, samo troje ima diplomu više škole ili fakulteta. Konačno, oko 80 odsto romske populacije u Srbiji je potpuno ili funkcionalno nepismeno, osnovnu školu pohađa svega 15.000 romske dece od procenjenih 89.000.

Nameću se **najmanje dva objašnjenja uzroka ovakve situacije**. S jedne strane, postoji predrasuda da Romi ne vole školu ili da su nesposobni da je završe, dok sa druge strane postoje mnogo dublji, u biti ekonomski razlozi koji onemogućavaju Rome da pristupe sistemu obrazovanja na održivi način.

Nedostatak novca često dovodi do toga da deca koja su uspela da se upišu u školu počinju da se osećaju isključenim, jer njihovi roditelji nisu u stanju da im obezbede sve ono što druga deca imaju.

“Pričate gluposti. Mi koji smo u karton naselju, nemamo uslov za obrazovanje, za kulturu, ni za šta. Dok sam mogao da plaćam stan moj sin je do trećeg razreda bio odličan, a od tada, kako nema, moj sin je napustio na kraju školu, jer nisam mogao da ga obučem. Kako će on da napreduje pod kartonima i najlonima, pa ti tu živi i vaspitavaj decu?!”

“Ja ne radim, žena ne radi, otac ne radi, dete ide u 5. razred i od čega ja njemu da kupim knjige?”

“Obećavali su svašta, pomoć, knjige i opet ništa od svega!”

“Evo moja kćerka ide u školu i pola knjiga ima a pola nema!”

Romi se često žale i na postojanje diskriminatorskog stava samih profesora u odnosu prema njihovoj deci. Takođe, nisu retki ni slučajevi da se romska deca šalju u specijalne škole, nakon što su stigmatizovana kao “drugačija”. Stav samih Roma po tom pitanju sledi:

“To je veliki problem. Naša deca odmah u prvom, na polugodištu ih oteraju u specijalnu školu. Učitelj neće da priča sa decom. Najlakše je da kažu dete nije dobro, nema pamćenje. Onda su nam deca mahom nepismena. Imam sina kući završio saobraćajnu školu, sedi kući bez posla.”

“...86 odsto naša su deca u toj školi, a 14 odsto su deca iz malo bogatijih porodica. Zbog toga što specijalna škola obezbeđuje neke stvari, samo da bi našu decu skinuli sa vrata”.

“.....samo da nam ne dozvole da mi budemo pismeni! Lakše je njima da Cigani budu nepismeni!”

Opšte je poznata veza između loših socio-ekonomskih uslova i mogućnosti za obrazovanje kao i obrazovanja i političkog delovanja. Glavna nedoumica je međutim, odakle krenuti kako bi sami Romi aktivnije učestvovali u definisanju svog aktuelnog statusa u društvu i na taj način unapredili svoj sadašnji položaj. Da li političko delovanje Roma može da utiče na njihovo obrazovanje, ili je redosled drugačiji, pa najpre treba rešiti socio ekonomske probleme koji bi dali veće šanse Romima da se edukuju i nadalje zastupaju svoje političke interese na održiv način?

“Političko delovanje je presudno ”

“Ja mislim kontra. Prvo treba socijalni problem. Ja ako nemam para da školujem dete, ja od njega ne mogu da napravim obrazovanog čoveka, a kamoli političara.”

“ Mi sad imamo jednu grupu ljudi koji nisu obrazovani. Recimo imamo jedno romsko naselje gde nemaju više od 4 razreda škole i da odete i njih pitate da im objasnite šta je nacionalni interes oni to ne razumeju, oni će da gledaju šta mu date i on će za vas da glasa”

“....ali kako da on radi, da se suprostavi kad nema osnovno? Kako će da radi kad nema ni osnovnu školu? On je nepismen.

Znam ljude koji nemaju hleba da jedu. Hteo sam da kažem, čim nema obrazovanje teško nalazi posao, bilo kakav. Napravimo pretpostavku da u Valjevu imamo obrazovane Rome. Znam primere gde ima i višu školu, ali nema posao. Znači problem je zapošljavanje. On završi školu i gde tad kad nema posla. Ne može da bude poštari, državni službenik. U pošti nemamo 1 posto zaposlenih, to nije po nama dobro. Recimo u bolnici imamo samo u vešeraju, Zašto npr. nema medicinskih sestara?”

Pored već hroničnih problema koji se odnose na nedovoljnu uključenost Roma u obrazovni sistem i rano napuštanje sistema obrazovanja, tu su i neodgovarajući ili nizak kvalitet samog obrazovanja, diskriminacija i segregacija, ali i neodgovarajući uslovi za negovanje i izražavanje etničkog identiteta. Pored toga, prema Godišnjem izveštaju „Lige

za Dekadu⁸ u 2007. godini uočeni su problemi koji se odnose na nizak procenat pohađanja romske dece predškolskog, a naročito obaveznog pripremnog predškolskog programa (PPP) i stvaranje segregovanih odeljenja.

U opštoj populaciji 89% dece koja sada imaju 7 godina i pohađaju prvi razred osnovne škole pohađalo je i PPP, dok je to slučaj sa 62% romske dece (upisanih u prvi razred) i 77% najsiromašnije dece. S druge strane, od dece koja bi u posmatranoj godini trebalo da se upišu u osnovnu školu, u opštoj populaciji 94% pohađa prvi razred, dok u romskoj populaciji samo 66%.

Izostanak predškolskog obrazovanja onemogućava adekvatnu pripremu za polazak u školu, dok sa druge strane, (iako se svuda navodi da je besplatano), pohađanje PPP u većini opština zahteva određena plaćanja od strane roditelja i to uglavnom za užinu, didaktički materijal, učešće u različitim aktivnostima podjednako bitnim za razvoj i socijalizaciju dece (maskenbali, pozorišta, priredbe, izleti, itd). Ovakva situacija roditeljima, koji su mahom nezaposleni i uglavnom imaju više dece jako teško pada.

Kada govorimo o **srednjoj školi**, postoji tendencija velikog osipanja romske dece i iz srednjih škola s tim da je u srednjim školama mnogo više dečaka Roma nego devojčica, što ukazuje na to da i dalje postoje predrasude patrijarhalne romske zajednice o obrazovanju muškaraca kao prioritonom. Prema podacima Romskog obrazovnog fonda za 2004. godinu, obuhvat romske dece tercijarnim nivoom obrazovanja je svega 0,9%, što govori o tome da iako postoje znatna unapređenja ipak, problem obrazovanja Roma i dalje nije rešen.

Siromaštvo, život u nehygijenskim naseljima i zdravstvo

Nedovoljno obrazovanje i visok stepen nezaposlenosti vodi u siromaštvo, tako da prema podacima *Centra za prava manjina*, Romi predstavljaju daleko najsiromašnju društvenu grupu u Srbiji. Naime, gotovo polovina romskog stanovništva je na, ili ispod same linije siromaštva (49 odsto Roma u Srbiji je ugroženo siromaštvom), a njihovo siromaštvo je dublje od siromaštva većinske populacije.⁹

⁸ DEKADA ROMA Informator Centra za prava manjina br.8 Godišnji izveštaj Lige za Dekadu 2007 *Centar za prava manjina, Beograd 2008*

⁹ VIŠE OBRAZOVANJA, MANJE SIROMAŠTVA Centar za prava manjina I Roma student network Građanski list, 27.08.2008

Pored toga, Romi uglavnom žive u **nehigijenskim divljim naseljima**. Svetska banka navodi podatke istraživanja o postojanju 593 romska naselja unutar Srbije, od kojih su 43,5% naselja kvalifikovana kao slamovi i nehigijenska naselja. Samo u Beogradu postoji, prema različitim procenama, između 60 i 100 divljih romskih naselja. Iako su u poslednje vreme pokrenute različite inicijative poput izgradnje socijalnih stanova, legalizacije romskih naselja, ipak stambeno pitanje najvećeg broja Roma još uvek nije rešeno, pogotovo onih Roma koji žive u nelegalnim naseljima u ruralnim područjima i unutar manje razvijenih regiona Srbije.

Opšte je poznato da ova naselja imaju veoma teške uslove za život, što uz, siromaštvo i nedostupnost zdravstvenih servisa dovodi do toga da Romi postaju jedna od grupa sa najvećom stopom smrtnosti stanovništva. Naime, samo jedan od 100 Roma doživi preko 60 godina, a njihov prosek života je oko 40 godina¹⁰.

Problemi sa kojima se Romi suočavaju u pogledu **korišćenja zdravstvenih usluga** odnose se na pitanje registracije, diskriminacije, nedostatka informacija o bolestima te na udaljenost i nedostupnost zdravstvenih ustanova.

Romi kao jedan od najvećih problema sa kojima se suočavaju navode nedostatak neophodne dokumentacije. Mada se o **problemu registracije Roma** dosta govorilo u javnosti, Romi su i dalje u najvećem broju lica bez legalnog osnova stanovanja i bez osnovnih ličnih dokumenata, što im onemogućava da ostvare svoja prava na zdravstvenu i socijalnu zaštitu, zapošljavanje i obrazovanje.

Ova situacija je naročito izražena kod Roma, izbeglih i raseljenih kao i kod onih koji će u velikom broju uskoro biti deportovani iz zapadnih zemalja u skladu sa Ugovorima o readmisiji potpisanom između Srbije i država EU. U Srbiji je zvanično registrovano 19. 551 raseljenih Roma, iako je stvaran broj mnogo veći i procenjuje se da oko 60 000 raseljenih Roma samo sa Kosova nalazi u Srbiji¹¹.

„Veliki problem je izbeglica sa Kosova, kojih u Srbiji ima oko 50.000 i još treba da dođe oko 100 hiljada iz Evrope koji su tamo izbegli. Izbegli Romi žive na smetlištu, a lokalna uprava ih ne poštuje, ništa ne čini da ti ljudi bolje žive. Po Ustavu smo nacionalna manjina, lokalna uprava ne zna šta znači nacionalna manjina, ne poštuju nas!”

“Da, baš tako. Primer - imamo porodicu koju hoće da izbace, grade nešto drugo i kažu meni, meni hajde pomozite. Tražim sredstva, kažu nema, idite na deponiju. To je strašno. Znači mi smo toliko potcenjeni, da više ne možemo.”

¹⁰ Momir Turudić. Zanemareni građani; Momir Turudić, Dugi put do odraslosti, „Vreme”, 4. maj 2006. godine, dostupno na sledećem veb-sajtu: http://www.unicef.org/serbia/Roma_Article_English.doc.

¹¹ Petar Antić „Romi i pravo na pravni subjektivitet u Srbiji“, Beograd 2005

Po dolasku sa Kosova u kolektivnim centrima često nije bilo mesta za Rome, pa su oni mahom nalazili skloništa u nelegalnim romskim naseljima. Zbog nemogućnosti da prijave boravak, odnosno prebivalište u takvim naseljima njima je uskraćeno i pravo na zdravstvenu i socijalnu zaštitu, obrazovanje i zapošljavanje kao i pravo da glasaju, osim ukoliko su se fiktivno prijavili na neku adresu.

Velikom broju raseljenih Roma nije bio u mogućnosti da dobije raseljeničke legitimacije, zato što je Komesarijat za izbeglice odbijao da izdaje legitimacije onima koji nemaju potvrdu o boravku.

“Ja sam sa Kosova, ovde sam 10 godina i još nije rešen naš status. Mi samo tražimo od opštine krov nad glavom, a za ostalo ćemo da se snađemo, radićemo bilo šta. Eto napravili su azil za kerove da ne ujedaju, e sada ćemo mi da ujedamo. Kažu bogata opština Požarevac, a ne mogu da naprave jednu zgradu, gde god hoće. Političari su najveći lopovi. Samo trebamo kada je glasanje. Mi smo krivi za to.”

Uprkos inicijativama i naporima Vlade i nevladinih organizacija zaduženih za pomoć Romima i dalje veliki broj romske dece ostaje bez adekvatnog obrazovanja, njihovi roditelji su nezaposleni, neki su bez osnovnih dokumenata i sa ograničenim pristupom zdravstvenim i socijalnim servisima. Većina porodica živi u nehygieničkim uslovima, na periferijama gradova i naselja, a svuda su suočeni sa nemaštinom, nasiljem na nacionalnoj osnovi i diskriminacijom. U celini posmatrano, njihov težak socio- ekonomski položaj se nije znatno promenio.

Politička pozadina socioekonomskog položaja Roma

Nedostatak adekvatnog obrazovanja vodi u nezaposlenost. Visok nivo nezaposlenosti uzrokuje pojavu siromaštva, dok nedostatak materijalnih sredstava i život u neuslovnim naseljima dovode do veoma slabog zdravstvenog stanja populacije. Uz to, Romi u nehygieničkim naseljima mahom nisu "registrovani", i usled nedostatka osnovnih ličnih dokumenata nemaju pristup zdravstvenim i socijalnim službama.

Sve do sada navedeno u sprezi sa postojanjem etničke distance domicilnog stanovništva onemogućava da se ostvari cela piramida osnovnih egzistencijalnih i društvenih potreba. Iz tog razloga Romi postaju grupacija podložnija manipulaciji koja se priklanja političkim strujama većinskog stanovništva kako bi zadovoljila svoje osnovne

životne interese. Međutim, taj *ad hoc* izbor ne donosi stvarne i dugoročno održive pozitivne promene.

“Oni svi rade protiv Roma. Mi njima samo služimo kao moneta, samo da im damo glas i kad to prođe, više nas ne poznaju”

“Da se sastanemo svi zajedno i da odaberemo jednu stranku, ne više, Imali bi bolji položaj Roma u Srbiji. Imali bi više ljudi i bilo bi bolje”

“Oni kad su došli gore obećali su sve, (Vlada), a ljudi nemaju kanalizaciju, deca rastu pored đubreta.”

“Sve su obećali pre izbora, a posle izbora nema ništa.”

“Mi smo produžena ruka partijama. Treba da budemo jedno. Da ne uzmaju pakete.”

“Ja dajem pakete i kažem glasajte za koga hoćete”.

Reakcija nevladinih organizacija

U pokušaju da se unapredi položaj romske manjine u Srbiji, poslednjih godina oformljen je veći broj romskih nevladinih organizacija. Prema podacima Romskog Informativnog Centra, danas u Srbiji ima preko 1000 romskih nevladinih organizacija i udruženja. Skoro svako naselje ima svoje udruženje i čoveka koji kod međunarodnih organizacija pokušava da izdejstvuje pomoć. Neke od najpoznatijih su Centar za prava manjina, Centar za afirmaciju romske zajednice, Društvo Rom Beograd, Društvo za unapređenje romskih naselja itd.

Između samih udruženja, nema mnogo saradnje, iako ova udruženja često sarađuju sa ostalim domaćim i stranim NVO organizacijama kao i sa istaknutim međunarodnim organizacijama (IRC, OSCE EAR, UNDP) u sprovođenju projekata pomoći Romima.

U predhodnom periodu projekti su mahom bili usmereni na jednokratno saniranje i ublažavanje socio-ekonomskog položaja Roma kroz vremenski ograničene akcije pružanja podrške „odozgo“ u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, promociji romske kulture i slično.

Rezultat toga je bio, da i pored znatnih kratkoročnih poboljšanja, većina projekata ipak je ostala na nivou akcija koje ne garantuju dugoročno održivo rešenje problema Roma.

“Savet nije NVO. Treba i međunarodne organizacije da što više posvete pažnje Romima, da edukuju lidere da bi bolje predstavljali Rome, to treba da rade. To je umetnost, marketing, menadžment. To treba. Imamo mali broj takvih ljudi. Ko će da vodi kampanju, mi nemamo takvih ljudi. Mi ovo što pričamo, čemu vodi?. Uvek

hoćemo nekog drugog da okrivimo”

Odgovor Vlade

Obzirom na težak položaj Roma koji su mahom nastanjeni na prostoru centralne i jugoistočne Evrope na inicijativu *Svetske banke, Fonda za otvoreno društvo i Evropske komisije*, period od 2005. do 2015. godine proglašen je Dekadom Roma: **Dekada Roma** je razvojni program koji ima za cilj da doprinese bržem poboljšanju socijalno-ekonomskog statusa romske populacije i smanjenju njenog siromaštva. Da bi se ovo postiglo svaka od Vlada zemalja regiona treba da osmisli i sprovede strategije i akcione planove kojima bi se kroz uključivanje Roma u društvene, ekonomske i političke tokove unapredio njihov socio ekonomski položaj. Pored Češke, Slovačke, Mađarske, Rumunije, Bugarske, Hrvatske, Slovenije, Crne Gore i Makedonije, potpisnik ovog sporazuma je i Srbija.

Od juna 2008. godine Srbija je predsedavajuća zemlja Dekade Roma. Međutim tri godine nakon potpisivanja sporazuma, situacija Roma u Srbiji se nije bitno promenila. Prema procenama uspešnosti sprovođenja programa koju su uradili predstavnici Svetske banke, uprkos izvesnom napretku u oblastima školovanja i stanovanja, Srbija zaostaje u realizaciji Dekade Roma za drugim zemljama u regionu.¹² Prema istim ocenama Srbija pokazuje nedostatak volje da reši problem Roma na održiv način. Pored nebrojenih obećanja Romsko pitanje još uvek nije postalo sastavni deo zvanične državne politike. Ovakvom stavu se suprostavljaju „zvanični“ predstavnici Roma u Sekretarijatu za romsku nacionalnu strategiju pri Ministarstvu za ljudska i manjinska prava, kao i čelnici unutar kancelarije Lige za Dekadu Roma, ipak činjenica je da ne postoji nijedan precizan javni izveštaj o ostvarenom napretku u dekadi Roma. Ukoliko razmatramo uključenost Roma na nivou retorike Vlade i romskog civilnog društva, opšti je utisak da se o Romima govori samo u smislu projekata i sporadičnih mera, ali ne i u smislu programa i integrisane politike.

U proteklom periodu **Vlada je oformila nekoliko centralnih službi** kao vidljivi oblik proklamovane podrške rešavanju problema Roma. Formiranjem **Republičkog saveta za nacionalne manjine, Kancelarije za Ligu Dekade Roma, Službe za ljudska i manjinska prava i institucionalizovanog sekretarijata za Nacionalnu strategiju**, uz normativni okvir za zaštitu prava manjina veoma ambiciozno se težilo usklađivanju sa međunarodnim standardima zaštite ljudskih prava. A ovi standardi su zaista prihvaćeni

¹² <http://www.vesti.rs/izvor/Druga-godisnja-konferencija-Dekade-Roma.html>

samo spolja, i to u momentu kada se uvidelo da je jedna od prepreka na putu za pristupanje Srbije EU loš položaj manjina i potreba za unapređenjem međuetničkih odnosa. U nacionalnoj strategiji Srbije za pristupanje EU pitanje poboljšanja trenutnog stanja Roma postavlja se kao jedan od prioriteta Vlade u procesu evropskih integracija. Tačnije, u planu Vlade Srbije za implementaciju evropskog partnerstva u tački 3 pod nazivom Ljudska prava i zaštita manjina u stavci 3.1.16 navodi „Sprovoditi strategije i akcione planove, koji su bitni za integraciju romskog stanovništva uključujući povratnike“.

Potpisivanjem **Deklaracije „Dekada inkluzije Roma 2005-2015“**, Vlada Republike Srbije usvojila je u januaru 2005. godine i **Nacionalne akcione planove (NAP)** za unapređivanje položaja Roma u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, stanovanja i zdravlja, uz uključivanje međuresornih tema -antidiskriminacije, rodne ravnopravnosti i smanjivanja siromaštva. Osnovni princip Dekade je uključivanje predstavnika romske zajednice u planiranje i realizaciju svih mera. Posle tri godine od zvaničnog početka implementacije Dekade, u Srbiji su realizovani pojedini projekti, programi i mere predviđene NAP-ovima, ali nije uspostavljen stabilan i održiv sistem finansiranja iz budžeta Republike Srbije za implementaciju NAP-ova kao ni iz budžeta lokalnih samouprava za finansiranje lokalnih akcionih planova (LAP).

U Srbiji, još uvek ne postoji posebno oformljeno telo čije su nadležnosti, jasno definisane samim tim ne postoje **ni mehanizmi sprovođenja akcionih planova, na nacionalnom i lokalnom nivou, i međuresorne saradnje**

Ne postoje ni indikatori za procenu uspešnosti implementacije i praćenja sprovođenja NAP-ova, kao ni mehanizmi za reviziju usvojenih dokumenata na osnovu pokazatelja o dosadašnjoj realizaciji.

Pitanje sistemskog rešavanja problema Roma shvaćeno je kao nešto što je nametnuto spolja, a ne kao istinska potreba u procesu modernizacije društva i pored svih prava zajamčenih zakonskim aktima, čak i u slučajevima kada se izrade strategije i akcioni planovi za Rome, njihovo sprovođenje i dalje je neefikasno a strategije i akcioni planovi najčešće ostaju mrtvo slovo na papiru.

Ovakvo stanje ukazuje da unutar vladajućih krugova ne postoji jasno razvijena svest o urgentnosti rešavanja problema ove manjine u Srbiji. Za unutrašnju stabilnost zemlje, ali i za ispunjavanje standarda postavljenih od strane evropske unije neophodno je ubrzati rešavanje problema Roma. Siromaštvo, dramatično loši uslovi stanovanja, loša zdravstvena zaštita i nizak novo obrazovanja, glavni su problemi koje treba rešiti u Dekadi Roma, Puno je obećanja, a stvarno su načinjeni tek simbolični koraci.

POLITIČKA PARTICIPACIJA I POLITIČKO PREDSTAVLJANJE ROMA: POSTKOMUNISTIČKA MORA

Tokom sedamdesetih godina osnivanjem Međunarodnog Romskog udruženja u Londonu (1971) počinje istorija političkog organizovanja Roma na globalnom nivou. Tada je postignut dogovor o simbolima novopromovisane etničke (nacionalne) zajednice, himna i zastava, što je bio prvi korak ka stvaranju nacije na simboličkom nivou. Pored istog jezika, istorije i tradicije, na formiranje identiteta značajno je uticao i „Porrajamos“ – Holokaust nad Romima u Drugom svetskom ratu. Svakako da je i život na margini društva, u ne baš prijateljskom okruženju te uz veliku disperziju po čitavom svetu doprineo ne samo nastanku, nego i opstanku Roma kao etničke zajednice. Romska nacija kao pojam u prvom redu je simbolička, emotivna, a tek potom politička činjenica. Intencija romskih lidera nije bila ka stvaranju romske države, naprotiv, oni su težili ka stvaranju političkog okvira u kojem je moguće da Romi kao građani i/ili pripadnici nacionalne manjine ostvare svoja prava na način koji je zakonom garantovan svim građanima.

Pojava Roma na postkomunističkoj političkoj sceni tokom devedesetih godina dvadesetog veka je veoma značajan i kompleksan društveni i politički fenomen. U gotovo svim postkomunističkim zemljama, beleži se povećana društvena i politička aktivnost Roma, a samim tim i njihova veća društvena vidljivost, nakon vekova marginalizacije i diskriminacije. Unutar novije evropske (društvene i političke) teorije moguće je uočiti nekoliko diskursa/frameworka za interpretaciju pojave “političkog fenomena Roma” i romske politike. Većinom dominira percepcija ovih fenomena kao izraza društvenog progresa, odnosno nedvosmisleno progresivnog razvoja koji predstavlja zakasneli ulazak, ljudi i zajednica dugo isključivanih iz procesa donošenja odluka i participacije u javnosti, na političku scenu.

U ovom delu studije nastojaćemo da, oslanjajući se na relevantnu stranu literaturu, sa jedne strane i povlačeći paralele sa specifičnom srbijanskom situacijom sa druge, pokažemo da, nažalost, novija iskustva Roma širom postkomunističke Evrope predstavljaju paradoks, odnosno da političko predstavljanje i političko jačanje ne mora, odnosno u ovom slučaju nije, dovelo do poboljšanja položaja Roma u postkomunističkim zemljama. Takođe ćemo predstaviti sličnosti i razlike u političkoj reprezentaciji i participaciji Roma u različitim postkomunističkim zemljama (Češkoj, Slovačkoj, Poljskoj, Bugarskoj, Rumuniji i Makedoniji), a zatim **dva dominantna diskursa unutar romske politike i percepcije unutar evropske teorije i politike – integralni i separadni pristup.**

Političko izranjanje: PROGRES, Stagnacija ili REGRES?

Uobičajeno shvatanje i dominantna paradigma unutar koje se promišlja fenomen političke reprezentacije i participacije Roma unutar evropske političke, socijalne teorije ili shvatanja iz domena civilnog društva je **paradigma progressa**. Sa jedne strane, izlazak Roma na političku scenu tokom devedesetih godina u postkomunističkim zemljama, tumači se kao izraz društvenog i političkog progressa: društvo je dostiglo nivo kada je u stanju da uzme u obzir i odgovori na potrebe dela vekovima zapostavljane populacije, “posle vekova marginalizacije, sada je vreme Cigana-Gypsies”¹³. Martin Kovats ovaj okvir interpretacije definiše kao liberalni idealizam postsovjetske ere unutar kojeg je pitanje Roma posmatrano kao deo Marshallovog linearnog progressa društvene/građanske inkluzije.

Sa druge strane, Kovats ukazuje na još jedan diskurs unutar kojeg se interpretira pojava romske politike. To je devetnaestovekovni koncept “nacionalnog buđenja”. Posle vekova u sub-politickoj zabiti van društva, Romi su konačno dostigli stadijum u kojem su u stanju da sebe prihvate kao etničku manjinu pa čak i kao naciju jednaku i ravnopravnu već postojećim nacijama. Pominjani autor, međutim, ovakva tumačenja vidi kao zamaglivanje surove postkomunističke realnosti unutar koje je puna zaposlenost i socijalna sigurnost zamenjena “slobodom, demokratijom i vladavinom prava”.

Bez obzira na različita tumačenja, svetost političke i ekonomske kompeticije koja je bila ili je još uvek na snazi u postkomunističkoj tranziciji, proizvela je dramatičan porast nejednakosti, pri čemu su oni sa manjkom kapitala i tržišnih veština tonuli najbrže i najdublje.

Unutar ovih i ovakvih “postkomunističkih” tranzicijskih realnosti, a i unutar pomenutih teorijskih diskursa različitih po svom sadržaju i ideološkim pozadinama, romski diskurs predstavlja distinktivan fenomen. Romi u svim pomenutim zemljama predstavljaju većinu među dugoročno nezaposlenim stanovništvom, odnosno daleko najsiromašniju i najmarginalizovaniju društvenu grupu. Na ovom mestu nećemo se detaljnije baviti ekonomskim i uopšte socijalnim položajem romskog stanovništva, ta problematika je uostalom već detaljnije elaborirana unutar okvira ove studije. Ono što je na ovom mestu potrebno još jednom naglasiti jeste loš položaj romske manjine unutar svih postkomunističkih zemalja, kao jednu od njihovih zajedničkih odlika.

¹³ Kovats, Martin: (2003) “The Politics of Roma Identity: between nationalism and destitution”, <http://www.opendemocracy.net>

Delia Grigore, u svom tekstu "The Romanian right and the 'strange' Roma" iz 2003. godine, indikativno govori o **situaciji u Rumuniji**. Autorka smatra da politika rumunske vlade prema Romima, posle vekova institucionalne rasne diskriminacije manifestovane bilo socijalnom isključenošću, bilo ubistvima ili nasilnoj asimilaciji, danas ima makar "politički korektne" pretenzije. One su naravno, bile rezultat aspiracija Rumunije da postane članica EU pri čemu je "romsko pitanje" bilo jedno od političkih kriterijuma za proces pristupanja EU. Romi su priznati kao nacionalna manjina, a rumunska vlada je usvojila Nacionalnu strategiju za poboljšanje njihovog socijalnog položaja. Međutim, usprkos tome, situacija je postala lošija, jer vlada nije izdvajala finansijska sredstva za primenu strategije, a nije postojalo ni stvarne političke volje da se ona realizuje u praksi. Lokalne vlasti su se otvoreno rasistički odnosile prema romskoj populaciji, ignorišući Strategiju i primoravajući Rome na život u lokalnim getoima na periferijama, izbacujući ih iz njihovih naselja ili drugim sličnim metodama.

Loš položaj Roma ogledao se i u odnosu policije prema njima, nepristupačnom zakonodavstvu, diskriminaciji na radnom mestu, u stanovanju i obrazovnom sistemu. U rumunskim medijima je, prema mišljenju ove autorke, stalno prisutan govor mržnje, a u društveno-političkom miljeu ojačala je desničarska ideologija koja je prema Romima manifestovala izrazito neprijateljski stav.

Jačanje desnice koja ponovo artikuliše rasističku ideologiju prisutno je u svim postkomunističkim tranzicijskim zemljama. Rasistička ideologija je naročito usmerena prema Romima kao predstavnicima najraširenije manjine. Rasizam ponovo postaje funkcionalan kao način da se oživljavanjem tradicionalnih društvenih podela omogući racionalna podela resursa i ubrza društvena fragmentacija unutar postkomunističkih ekonomija koje nisu u stanju da obezbede osnovu za jednake mogućnosti svim svojim građanima. Kao uobičajen rasistički manir, objektivni problemi koji prate romsku populaciju, kao što je nezaposlenost, kratak životni vek, stanovanje po *slumovima*, prikazuju se kao nedostaci imanentni Romima.

Martin Kovats iznosi još jedno veoma interesantno viđenje "romskog diskursa". On navodi da je državama daleko jeftinije da promovišu "etničku različitost", a Rome kao zajednicu, društvenom grupom različitom od dominantne zajednice, nego da zaista ulažu materijalna, finansijska i institucionalna sredstva kojima bi se poboljšali životni uslovi romskih građana. Takođe, promocija esencijalne "različitosti" između Roma i ostalih građana u pojedinom društvu, eksploatiše tradicionalne predrasude i niska očekivanja. "Različitost" se koristi da se opiše siromaštvo Roma, socijalne tenzije i konflikti, migracije i

neuspeh inicijativa “integracije”. Na taj način koncept “različitosti” konzervira političku izolaciju Roma i podržava ideologiju segregacije.

Eva Sobotka, takođe, uočava **prisustvo stereotipa o političkom organizovanju Roma u Češkoj, Slovačkoj i Poljskoj**, u zemljama u kojima je primenjivala svoje istraživanje. Na prvom mestu, je stereotip i večita zamerka društva prema nedostatku romskih vođa i nedostatku “unutarromskog” političkog jedinstva. Na drugom je mestu stereotip o nedostatku istorijskog iskustva Roma u političkom uključivanju. Kao treći stereotip navodi se pasivnost Roma prema političkoj uključenosti u mainstream partije. Na ovakav način, smatra autorka, problemi Roma vraćaju se na njih same, a oni sami, tj. njihove karakteristike su izvor problema te su shodno tome, prateći logiku koju ovakvo stereotipno mišljenje plasira, sami Romi za njih i odgovorni, odnosno prevazilaženje ovih problema i njihovo rešenje smatra se takođe “romskim poslom” i “romskim problemima” koje oni sami trebaju rešiti unutar svoje zajednice, odnosno sebe samih.

Politička participacija i reprezentacija Roma

Bilo da se definiše unutar diskursa o prevenciji konflikata, ljudskih prava ili čak nacionalne sigurnosti, političko predstavljanje - reprezentacija manjina na zakonodavnom i izvršnom nivou države svugde predstavlja preduslov zdravog funkcionisanja demokratskog političkog sistema te predstavlja meru veće sigurnosti. Pod **političkom reprezentacijom** podrazumeva se način na koji se na zakonodavnom i izvršnom nivou predstavljaju politički interesi.

Politička participacija je shvaćena u širem smislu, ona uključuje, ali nije ograničena na: participaciju na lokalnim i nacionalnim izborima, referendumima, kampanjama, članstvom u političkim partijama, grupama pritiska ili savetodavnim vladinim telima, zatim na organizovanje demonstracija, civilnih protestnih akcija te na istrajavanje na aktivizmu i ljudskim pravima i organizovanju unutar zajednice.

Dok je, kao što smo već pokazali, politička participacija Roma tokom devedesetih godina značajno porasla, po mišljenju Eve Sobotke politička reprezentacija Roma u Češkoj, Slovačkoj i Poljskoj (gde je sprovela svoje istraživanje) ona ostaje element koji ovim demokratskim sistemima nedostaje. Paralelno i istovremeno sa nedostatkom političkog predstavljanja, Sobotka piše da su postkomunističke zemlje pune “romskih predstavnika”, bilo da je reč o političkim predstavnicima, aktivistima iz civilnog sektora,

vladinim nameštenicima, preduzetnicima. Ovi predstavnici često sami sebe i svoje mišljenje smatraju kao artikulaciju interesa svih Romskih građana, što najčešće nije slučaj.

Prema mišljenju Eve Sobotke, do 2002. godine, politička participacija i reprezentacija Roma, javlja se u **preporukama vlade i trans-nacionalnih organizacija – Evropske Unije (EU), Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) i Savetu Evrope (CoE)**, ali u praksi u velikoj meri ostaje neispunjena. U generalnoj izjavi Saveta Evrope iz 2002. godine, i sada aktuelnoj, o političkoj participaciji i predstavljanju Roma u *Recommendation 1557* možemo uočiti sledeće momente:

“Skupština poziva sve zemlje članice da ispune svih šest generalnih uslova, neophodnih za poboljšanje položaja Roma u Evropi: (...)

Da se predstavnici Roma uključe u sve nivoe procesa donošenja odluka pri razvijanju, implementiranju i evaluiranju programa koji za cilj imaju poboljšanje položaja i uslova za Rome individue i romsku zajednicu. Ovo uključivanje ne sme biti svedeno samo na konsultovanje, već treba da ima oblik pravog partnerstva; (...)

. podržati prisustvo Roma članova nacionalnog parlamenta te ohrabriti participaciju izabranih romskih predstavnika u regionalnim i lokalnim zakonodavnim procesima i izvršnim telima; (...).¹⁴

Međutim, Romi su u najvećoj meri isključeni iz procesa jednake participacije u javnim pitanjima (*res publica*). U Češkoj, Slovačkoj i Poljskoj, o čemu piše pominjana autorka, ali i u ostalim postkomunističkim državama, uključujući i Srbiju, od devedesetih godina se donose **različite strategije i preporuke**, koje uz manje razlike pristupaju pitanjima Roma. Ono što im je svima zajedničko, kao što smo u prethodnom odeljku videli na primeru Rumunije, jeste da **ne nude konkretna rešenja romskih problema**, a ukoliko se ta rešenja i nude, autori se žale da se nigde ne predviđaju sredstva za realizaciju tih rešenja. Na nivou lokalnih vlasti ili državne birokratije na primer, ne čini se ništa ni u jednoj od ovih zemalja da se poveća broj Roma koji bi bio uključen u funkcionisanje ovih institucija.

Podaci iz Bugarske su veoma slični ostalim postkomunističkim zemljama. Naime, **bugarska vlada**, 1999. godine donosi nacionalnu strategiju koja predviđa rešenje “romskog pitanja”, odnosno romskih problema u narednih deset godina u oblastima diskriminacije, ekonomskog razvoja, zdravstva, obrazovanja, kulture, medija, rodne ravnopravnosti. Niti je vlada koja je usvojila Strategiju, na čijoj je izradi učestvovao niz romskih organizacija, stručnjaka i aktivista, niti bilo koja vlada naslednica nije konkretno

¹⁴ Recommendation 1557 (2002)

podržala mere koje je dokument sadržao, odnosno preduzela korake ka implementaciji Strategije.

Političke partije su ključni akteri u procesima raspodele moći unutar demokratskog sistema, u parlamentarnim demokratijama. Izborni procesi i organizacija političkog života u političkim partijama su ključ za povećanje prisutnosti romskih predstavnika. Nažalost, dostupna literatura ukazuje da postkomunističke zemlje nisu uspele da značajnije inkorporiraju Rome unutar političke arene relevantnih partija.

Istraživačka studija bugarskog Nacionalnog Demokratskog Instituta za Međunarodne odnose ukazuje da je *u Bugarskoj nivo i karakter romske političke participacije veoma sličan nivou i karakteru njihove participacije u Srbiji*, odnosno u ostalim postkomunističkim zemljama. Naime, tokom komunističkog perioda bugarski Ustav je zabranjivao osnivanje partija na etničkoj, odnosno religijskoj osnovi. Ista je situacija bila i u ostatku komunističkog bloka. Tokom devedesetih novoosnovane romske partije nisu ostvarile značajnije uspehe na izborima i često su ubrzo nakon izbora prekidale sa aktivnim političkim delovanjem ili su ga pak, zamrzavale na neko vreme. Kada je reč o mainstream partijama, situacija je veoma slična. Mainstream partije su u svoje redove inkorporirale nekolicinu Roma čija je jedina uloga bila osiguravanje romskih glasova na izborima. Same partije u svojim programima i aktivnostima, nisu se uopšte bavili pitanjima i problemima ove manjine.

Eva Sobotka tvrdi da bi promišljena promena politike pri regrutovanju predstavnika na izbornim listama političkih partija, povećala prisustvo Roma u zakonodavnim i izvršnim telima. Međutim, ove promene zahtevaju ili promenu izbornih zakona ili promenu pri implementaciji ili primeni postojećih zakona. Štaviše, to zahteva osvešćenu političku javnost, tj. aktivnu promociju ne-diskriminacije u primeni političkih prava manjina u procesima izbornih kampanja od strane predstavnika političkih partija i predstavnika grupa za ljudska prava, odnosno uspostavljanje jednakog predstavljanja manjina kao pitanja od nacionalnog interesa.

Dakle, **u svim postkomunističkim državama, početkom devedesetih** se formiraju **romske političke partije** koje učestvuju na lokalnim i nacionalnim izborima. U nekim zemljama romske partije su uspevale da uđu u parlament, u nekima su periodično ulazile, u nekima konstantno imaju svoje predstavnike, dok su u nekim zemljama ti predstavnici u parlament ušli kao kandidati „ne-romskih“ partija.

Interesantan je zaključak Ebena Friedmana koji se u jednom od svojih tekstova bavi analizom većinskog i proporcionalnog izbornog sistema sa stanovišta manjina u **Slovačkoj i Makedoniji**, odnosno na primeru izbora predstavnika manjina u parlamentima ovih dvaju zemalja od početka devedesetih do danas, nastoji da uspostavi neke

zakonitosti oko prednosti ili mana različitih izbornih zakona. Njegovi zaključci su veoma zanimljivi. Na osnovu sprovedene analize u toku poslednjih petnaestak godina u pomenute dve zemlje, jasno je da proporcionalni izborni sistem na daleko bolji, demokratičniji i pravičniji način zastupa nacionalne manjine u parlamentu, nego većinski izborni sistemi. Međutim, veoma je interesantan njegov sledeći nalaz koji je primenjiv samo na romske partije i njihovo političko predstavljanje. *Naime, dok kod svih manjina postoji pravilnost u rezultatima postignutim na izborima u okviru većinskog, odnosno proporcionalnog izbornog sistema, romske partije predstavljaju izuzetak.* U Slovačkoj romske partije nisu uspele da ponovo uđu u parlament, za razliku od romskih partija u Makedoniji koje su svih ovih godina konstantno prisutne u makedonskom parlamentu.

Friedman zaključuje da su uzroci ovih razlika van političkih institucija, odnosno van politički i van zakonski te da leže u domenu političkih strategija i ličnih međupartijskih i unutarpartijskih intriga. U Slovačkoj su romske partije pokušavale da prisustvo svojih predstavnika u parlamentu ostvare kombinacijom internih rivalstava, manipulacijom od strane etničkih slovačkih partija i zamršenošću glasačkih preferencija. Konstantnost predstavnika u parlamentu Makedonije tumači se koncentracijom Roma u Skoplju i ono što je daleko značajnije, sposobnošću pregovaranja sa etničkim makedonskim političkim partijama.

U narednim delovima ove studije, pokazaćemo koji je slučaj indikativan odnosno komparativan sa situacijom romskih partija, odnosno njihovih predstavnika u parlamentu Srbije, Pored političkih, zakonodavnih i institucionalnih prepreka i pogodnosti u političkoj reprezentaciji romske manjine, lični, unutarpartijski i međupartijski momenti imaju veliku ulogu u predstavljanju Roma u parlamentima pojedinih država.

Romska politika od integrativnog do separatnog pristupa: progresivne i reakcionarne dimenzije

Politika Roma odvija se u međuprostoru između Roma - običnih građana, romskih zajednica i aktuelnih vlasti. Njen razvoj je sa jedne strane, determinisan potrebama, aspiracijama i kapacitetima Roma (pojedinaca i zajednica), a sa druge strane mogućnostima, prilikama i ograničenjima šire političke okoline.

Romska politika je na značaju dobila tek po završetku hladnog rata. Međutim, ona nije "poklon" nove demokratske ere, već reflektuje svu kompleksnost istorijskog razvoja romskog stanovništva unutar pojedinačnih društava.

Tokom "komunističkog" perioda, otvoren pristup zdravstvenoj zaštiti, stanovanju, obrazovanju i zapošljavanju, doveo je do kakvog takvog poboljšanja položaja romskih manjina. To je takođe - kroz bliži kontakt sa društvom u širem smislu - u kući, školi, na poslu, poboljšalo njihovu sposobnost da izraze svoje potrebe i sami sebe percipiraju kao ravnopravne građane. Upliv države u život Roma, takođe je stimulisao političku svest, što je dovelo do toga da sami Romi prepoznaju održavanje uspešnih veza sa vlastima kao nužnost, kako bi osigurali zaštitu i mogućnosti prosperiteta. Iako je postkomunistička tranzicija potkopala mnoga dostignuća prethodnih decenija, građanska svest je opstala.

U okviru romske elite postoje dva pristupa pitanju romske nacije. Prvi je građanski pristup, prema kojem su bilo kakvi zahtevi za statusom manjine ili etničke zajednice neopravdani, jer u građanskim društvima svaki građanin ima ista prava i slobode u okviru liberalnog i demokratskog institucionalnog poretka. Drugi pristup polazi od stava da u većini država u kojima Romi žive kao autohtono stanovništvo, a to su u prvom redu države u tranziciji, još uvek jak etno-nacionalizam, odnosno postoji potreba za posebnim mehanizmima zaštite prava Roma kroz koncept pozitivne diskriminacije. Ovaj pristup ima značajno veći broj pristalica, kako među romskom elitom, tako i među romskim građanstvom. Možda je i to razlog što je došlo do unutrašnje diferencije na **dve „škole mišljenja“**.

Prva od njih smatra da Romi treba da imaju ista prava kao sve ostale manjine. Zastupnik ove škole mišljenja je Zentralat Sinta i Roma. Oni smatraju da bi svaka dodatna zaštita Roma bila uvod u (samo)diskriminaciju, tj. postali bi prezaštićeni. Ova institucija se zalaže za koncept zaštite individualnih prava na kulturnom polju, odnosno zaštite prava na identitet, egzistenciju, zaštitu od pretnji i nediskriminaciju, odnosno postojanje jednakog tretmana i mogućnosti.

Rezolucijom 1203 Saveta Evrope Romi su definisani kao neteritorijalna zajednica kojoj treba dodeliti poseban pravni položaj. Ovo je upravo argumentacija Romskog nacionalnog kongresa, prema kojem su Romi jedinstvena evropska nacija koja treba da ima zaseban status. Nedostatak države je po ovoj definiciji izvor rasizma i diskriminacije prema Romima. Zato Romski Nacionalni kongres zahteva da sve evropske države ratifikuju „Evropsku povelju o pravima Roma“.

Ova dva pristupa se oslanjaju na dva različita interesa. Prvi interes je da se Romi posmatraju kao građani, a drugi je da se zaštite Romi migranti koji nemaju skoro nikakva prava. Ova dva pristupa se u suštini nadopunjuju, tako što se paraleleno jača i građansko društvo i pravno-politički položaj Roma.

Međutim, kada govorimo o romskom pitanju, kao što smo rekli, treba imati na umu da je reč o distinktivnom fenomenu kod kojeg ništa nije onako kako izgleda. Usled toga unutar romske političke ideologije i aktuelnog romskog aktivizma, odnosno unutar dvaju navedenih pristupa, neophodno je oprezno razlikovati progresivne od reakcionarnih dimenzija. Pod progresivnim dimenzijama podrazumevamo integrativne procese, koji su u stranoj literaturi poznati pod terminom Grassroots Roma politics pa ćemo i mi u tekstu zadržati ovaj termin, dok pod političkim pojavama kod kojih uočavamo reakcionarne dimenzije izdvajamo fenomen romskog nacionalizma sa svojim separatnim pristupom rešavanju “romskog pitanja”.

Grassroots politika Roma

Ovaj politički fenomen, iako u još uvek ranoj fazi razvoja, ipak označava suštinski integrativni proces vođen željom ka jednakosti sa ostalim građanima. Najveći izazov sa kojim se njegovi aktivisti susreću je, sa jedne strane, kako uravnotežiti potrebu da se stvori veća javna politička kohezija (ojačati kredibilitet onih koji tvrde da govore u ime Roma), a sa druge strane, kako istovremeno privući podršku šireg društva.

Politička realnost u okviru koje se ovaj politički diskurs artikuliše je realnost koju obeležavaju lingvističke i druge različitosti unutar samih romskih zajednica te nedostatak zajedničkih interesa unutar same romske zajednice (u jednoj državi). Takva politička realnost uzrokuje stanje u kojem je malo verovatno da će ikada biti moguće politički ujediniti Rome unutar pojedinih država. Čak i ukoliko bi do toga došlo, siromašnoj, raštrkanoj i nepopularnoj manjini bi bilo teško da izbegne političku marginalizaciju.

Nalazi bugarskog istraživanja dolaze do istih zaključaka: Romi u Bugarskoj ne dele zajednički smisao zajednice ili etnički identitet u političkom kontekstu. U svakoj demokratiji takav rascep unutar etničke manjine smanjuje njene izgleda za političkom reprezentacijom, mogućnostima unapređenja javnih politika ili poboljšanju prilika u obrazovanju, zdravlju, stanovanju, zapošljavanju i uopšte, kvalitetu života.

Grassroots politika polazi od stanovišta da je samo kroz snažnu i trajnu podršku građana “ne-Roma” na osnovama zajedničkog interesa moguće uticati na to da masa Roma značajnije izazove status quo.

Upravo ovakva politička realnost čini grassroots romsku politiku tako važnim i potencijalno progresivnim političkim fenomenom. Ona pruža istorijsku mogućnost bez presedana da se zajedničkom političkom borbom, baziranom na svesti o zajedničkoj

sudbini i interesima prevaziđu sadašnje nejednakosti, ali i sve postojeće predrasude i antagonizmi iz prošlosti.

Na žalost, grassroots romska politika je veoma slaba i nezrela pa je stoga njome lako manipulirati, mišljenja je Martin Kovats. Iznećemo ukratko njegovo shvatanje ovog problema kako bismo ga eventualno poredili sa rezultatima našeg istraživanja. Naime, on smatra da kvantitativna ekspanzija romskih organizacija u protekloj deceniji ne odražava i kvalitativni rast moći romskog naroda, već odražava pristup resursima koje omogućuje država kroz NGO sistem sa ciljem stvaranja "romskog civilnog društva".

Etnička reprezentacija Roma, odnosno prikazivanje njihove politike i njih samih kao Drugih, drugačijih i različitih od ostatka društva ima određene funkcije. Sa jedne strane, Rome pretvara u "partnere" za državu i njene institucije, dok sa druge strane potvrđuje da ti "predstavnici Roma" nemaju stvarnu političku težinu koja bi mogla da natjera vlasti da preduzmu bilo kakvu konkretnu akciju.

Gotovo sve romske organizacije, prema Kovatsu, preživljavaju isključivo usled sposobnosti njihovog vođstva da obezbedi sredstva od stranih organizacija. "Umesto da predstavljaju sredstva koja zahtevaju romskih građana transmituju, tj. prenose "gore" do onih na pozicijama moći, strukturu i program rada romske politike uslovljavaju strani finansijeri, za koje romske organizacije predstavljaju sredstvo putem kojeg svoje interese prenose romskim građanima" (Kovats: 2003). Sa druge strane, pored toga što zamagljuje i odvaja interese u suštini zajedničke Romima i ostalim građanima, ovakva konstrukcija etničke političke agende i institucija, prema Kovatsovom mišljenju, stavlja građane u takmičarski odnos jednih sa drugima. "Jednostavno, novac potrošen na Rome je novac ne potrošen na 'ne-Rome'" (ibid.)

Romski nacionalizam i njegove opasnosti

Kao što je izraženo u **Deklaraciji Internacionalne Romske Unije (IRU)**, osnova romskog nacionalizma je tvrdnja da svi Romi čine jednu i distinktivnu političku zajednicu koja zahteva sopstveno, odvojeno političko predstavljanje/reprezentaciju. U suštini promocija romskog nacionalizma je logičan produžetak desničarske agende o separaciji romskog naroda i njihove politike od ostatka društva.

Ukazaćemo ukratko na razloge zbog kojih smatramo da romski nacionalizam ima reakcionarne elemente, ali, pre toga je potrebno reći nešto o osnovama same ideologije romskog nacionalizma.

Termin “Romi” od kojeg se unutar ove ideologije polazi, je jednostavna politička zamena za **generički identitet “Cigani”** koji obuhvata veliki broj veoma različitih zajednica sa razlicitim političkim potrebama, aspiracijama, sposobnostima i interesima, koji takođe žive u veoma različitim ekonomskim, političkim, socijalnim i kulturnim okruženjima – smatra Kovats.

Usled toga, “zamišljena zajednica Roma” ne deli isti jezik, kulturu, religiju, identitet, istoriju pa čak ni etnicitet. Čak, unutar pojedinih zemalja, romska manjina je raširena i različita i ne funkcioniše kao aktuelna zajednica. Kao što kaže J.P. Liegois “sa ciganskog stanovišta, Cigani kao grupa ne postoje”.

Romski nacionalizam takođe, predstavlja politizaciju romantičarskog rasnog mita o “ciganskom narodu” koji je, iako odbačen, zaživeo usled svoje političke upotrebnosti. Prema stavu Martina Kovatsa, primena “ciganskog identiteta” je tradicionalno korišćena kako bi se marginalizovao status ovih zajednica, a romski nacionalizam je usklađen sa ovom tradicijom tako što legitimizuje ideologiju segregacije i suzbija demokratski politički razvoj sa ciljem održavanja marginalizacije i izolacije Roma kako bi oni postali politički zavisni o nacionalnoj eliti.

Nacionalistički program je moguće realizovati jedino ako se Romi istrgnu iz društava čiji su građani. Taj program Romima poručuje da je iluzorno pokušavati koristiti uspostavljene mehanizme za demokratsko političko delovanje unutar njihovih zemalja; te, da ne treba da traže političku podršku od svojih sugrađana “ne-Roma”.

Pošto je nekompatibilan sa integrativnom romskom grassroots politikom, romski nacionalizam je održiv jedino na nivou elita. Drugim rečima, romski nacionalizam ne predstavlja emancipaciju potčinjenog naroda u tradiciji antikolonijalnih borbi, već promociju autoritarne nacionalističke tradicije u kojoj je politička zajednica konstruisana korišćenjem manipulacije ugroženih ljudi, kako bi se utvrdili interesi elite.

Stoga je romski nacionalizam “muzika za uši rasistima, koji su oduvek verovali da su cigani vanzemaljci nekompatibilni sa većinskim društvom. Međutim, mnogo značajnija opasnost dolazi od strane srednjeevropskih i istočnoevropskih nacionalista” (Kovats: 2003).

Zbog svega navedenog, romski nacionalizam možemo smatrati reakcionarnim fenomenom promovisanim u ovom regionu kao deo konstruisanja desničarskog političkog poretka u kojem su pripadnici neelite i dalje podeljeni po etničkim linijama, umesto da su ujedinjeni zajedničkim interesima.

Romi na evropskom nivou

U prethodnom tekstu smo naveli da su sve postkomunističke zemlje donele strategije koje na različite načine pristupaju “romskom pitanju” tu smo takođe naveli i da gotovo sve te zemlje nisu na adekvatan način pristupile rešavanju njihovih problema: ne izdvajaju se finansijska sredstva, Romi se ne uključuju u procese donošenja odluka, problemima ove društvene grupe često se pristupa sa pozicija koje obiluju stereotipima ili se ti stereotipi koriste kako bi se očuvao status quo.

Delia Grigore, pominjana rumunska autorka izlaz iz ove situacije vidi u *političkom predstavljanju i participaciji Roma u procesima donošenja odluka na nivou EU*, smatrajući da ni jedna država ne može u potpunosti da predstavlja romske interese - to mogu jedino oni sami. U tom smislu, navodi da je najbolji način zastupanja romskih interesa i rešenja njihovih problema, da *Romi budu predstavljeni u evropskom parlamentu i drugim evropskim telima na ravnopravnoj osnovi sa ostalim nacionalnim državama*.

Međutim, postoje i dijametralno suprotna mišljenja. Martin Kovats, u takvoj politici i pristupu Romima vidi opasnost. Kao protivnik romskog nacionalizma, on u *Evropskom Forumu Roma (ERF)* vidi *prvu oficijelnu instituciju romskog nacionalizma koja će, ukoliko je Savet Evrope odobri, isključivati alternativne romske glasove iz procesa donošenja odluka, a pošto ne predstavlja stvarni politički autoritet neće imati nikakvu stvarnu političku moć*. Ta inicijativa će, prema Kovatsovom mišljenju, još više potkopati razvoj demokratske, grassroots romske politike, primoravajući aktiviste da svoje aktivnosti usmeravaju ka Evropi i drugim Romima, umesto da doprinese ostvarenju daleko težeg zadatka, tj. uspostavljanju delotvornih odnosa i veza sa nacionalnim i lokalnim vlastima i pružanja podrške ostalim građanima na osnovu interesa.

Kovats dalje piše kako Rezolucija 1203 Saveta Evrope, Rome definiše kao “istinsku evropsku manjinu” i koristi ih kao simbol čije propadanje prikazuje propast modela nacionalne države, te tako opravdava potrebu za transevropskom vlašću. Naličje toga je da, mnoštvo srednjeevropskih i istočnoevropskih nacionalista vidi institucionalizaciju romske nacije kao način da svoju naciju “oslobodi od tereta Roma”.

Put ka inkluziji

Predrasude i diskriminacija su realni i ozbiljni problemi za mnoge Rome, dok je **antiromski rasizam** kompleksan fenomen sačinjen od brojnih socijalnih, kulturnih i

ekonomskih faktora. Postkomunističke ekonomije nisu uspele da obezbede osnove za jednake mogućnosti, već je naprotiv rasizam ponovo postao funkcionalan način racionalizacije resursa i ubrzavanja socijalne fragmentacije putem oživljavanja tradicionalnih društvenih podela. Srednjeevropske i istočnoevropske države su se pokazale kao nesposobne da mobilišu političke i finansijske resurse neophodne da se spreči dezintegracija većine romske populacije. U tom smislu evropske institucije moraju da odigraju veoma važnu ulogu. “Proširenje antidiskriminacionih mera EU predstavlja mogućnost da se suzbiju rasistički stavovi i ponašanje. Međutim, bez fundamentalnog pomeranja ka evropskim vrednostima, čak i te mere mogu biti nedelotvorne pa čak izazvati društvene tenzije ukoliko se implementiraju u nerazvijenom obliku” (Kovats: 2003).

Usled svega toga, autori kao Eva Sobotka, shvataju *političku participaciju i reprezentaciju Roma u zakonodavstvu kao jedan od načina koji dovodi do pojačavanja reciprociteta simboličkog članstva u društvu, odnosno kao značajan način da se: 1) poveća integracija Roma unutar društva, 2) unaprede politički interesi Roma, 3) ubrza pomak od aktuelnog romskog donošenja odluka u vladinim savetodavnim telima ka političkim partijama i 4) poveća simboličko članstvo Roma u društvu.*

Ona navodi i, sledeći važan korak koji društva CEE moraju preduzeti na putu tranzicije ka demokratiji to je pomeranje od razumevanja “romskog pitanja shvaćenog kao stvar vladinih savetodavnih tela” ka “inkluziji Roma ili postavljanju pitanja nacionalnih manjina na agende svih relevantnih političkih partija”.

Jednako političko predstavljanje i inkluzija Roma u društvo neće, međutim, biti postignuta kroz postojeće mehanizme participacije Roma na nivou donošenja odluka, tj. preko kanala tipa “savetodavna tela”, “saveti” ili manjinske vlade. Savetodavna tela mogu doprineti sužavanju procepa između Roma i većinskog društva, ali ona nemaju delotvorna sredstva koja bi doprinela punoj integraciji Roma u društvo. Tekst Eve Sobotke kao konkretno rešenje predlaže intenziviranje inkluzije romskih kandidata na izbornim listama mainstream partija. Na kraju krajeva, u parlamentarnim predstavničkim sistemima, političke partije su instance koje imaju pristup moći za donošenje odluka.

Ostaje da vidimo kakva će rešenja i preporuke biti predložene kao rezultat nalaza našeg istraživanja političke participacije i reprezentacije Roma u Srbiji o čemu će više biti reči u narednim delovima ove studije.

LITERATURA:

Brown, Michael; Denton, James; Farnworth, Michael; Russinov, Rumyan (2003), “*Roma political participation in Bulgaria*”, National Democratic Institute for International Affairs and Open Society Institute

- Friedman, Eben (2005), “*Electoral System Design and Minority Representation in Slovakia and Macedonia*”, Ethnopolitics, Vol.4, No. 4., 381-396, Routledge, Taylor and Francis Group
- Grigore, Delia (2003), “*The Romanian right and the ‘strange’ Roma*”, from: <http://www.opendemocracy.net>
- Kovats, Martin: (2003) “*The Politics of Roma Identity: between nationalism and destitution*”, <http://www.opendemocracy.net>
- Sobotka, Eva (2002), “*Political representation of the Roma: Roma in Politics in the Czech Republic, Slovakia and Poland*”

ANALIZA POLITIČKOG POLOŽAJA ROMA U SRBIJI

Kratak pregled istorije organizovanja Roma¹⁵, za koji i sam autor, Osman Balić, naglašava da je nedovoljno precizan i obuhvatan ukazuje da je dominirajući oblik organizovanja Roma na kulturnom planu, dok se forme političkog organizovanja javljaju u poslednjoj deceniji dvadesetog veka.¹⁶

Posle promena 5. oktobra 2000. godine nastaje novi ambijent. Donosi se „**Deklaracija o novom demokratskom sistemu unapređivanja položaja nacionalnih manjina**“ koja ima dva bitna fokusa: priznavanje nepriznatih nacionalnih manjina/zajednica, i donošenje Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, usvojen 2002. godine. Ovim aktom započinje proces reinstitucionalizacije „Romskog političkog polja“. Ovo se posebno odnosi na osnivanje **Nacionalnog Saveta Roma**, kao forme kulturne samouprave, tj. garanta unapređenja u oblasti pisma, jezika, obrazovanja i informisanja. Saveti Roma se organizuju i u opštinama u kojima postoji zakonom definisan procenat pripadnika ove nacionalne manjine. Unutar Ministarstva za ljudska i manjinska prava osnovana je **Kancelarija za sprovođenje Nacionalne strategije za unapređenje položaja Roma u Srbiji**, koja je u fazi izrade. **U Vojvodini su osnovani Pokrajinski savet za integraciju Roma i Kancelarija za inkluziju Roma.**

Krajem 2006. donet je novi *Ustav Republike Srbije*, kojim se garantuju prava nacionalnih manjina kao što su: puna ravnopravnost i očuvanje identiteta, individualna i kolektivna prava, pozitivna diskriminacija, samouprava u oblasti kulture, obrazovanja, informisanja i službene upotrebe jezika.

U dokumentima i analizama naglašava se potreba regulisanja u oblasti antidiskriminacije, promocijom koncepta pozitivne diskriminacije. Drugi prioritet je jačanje kapaciteta Nacionalnog saveta Roma. Služba za ljudska i manjinska prava identifikovala je integraciju Roma na lokalnom nivou kao osnovni prioritet svog rada. Preko Sekretarijata nastoje da se podrže lokalne samouprave u formulisanju i implementaciji akcionih planova na lokalnom nivou (LAP) kao i drugih politika vezanih za Rome.

¹⁵ http://www.yuromcentar.org.yu/sadrzaj/politika/org_roma_asoc.pdf

¹⁶ 1920. godine - u Nišu osnovano žensko pevačko društvo - "Sloga", 1928. godine - prvi romski list u Beogradu "Romano Lil", 1930. godine - kulturno-umetničko društvo "Gajret" i muzičko horsko društvo "Nišavac", 1938. godine - Prosvetni klub jugoslovenske-ciganske omladine Beograd, 1946. godine - Kulturno-Ciganska grupa u Nišu, 1948. godine - KUD "Ibo Ademović" – Niš, 1972. godine - Društvo Rom za nauku, kulturu i socijalna pitanja - Niš (prvo društvo takve vrste na prostorima Evrope), 1974. godine - Prva Smotra Kulturnih dostignuća Roma Srbije (održava se svake godine i do sada je održano 25 takvih smotri sa oko 15.000 učesnika), 1979. godine - Savez Društava Roma Srbije (asocijacija 50 romskih društava sa oko 8.000 članova, pojedinaca), 1990. godine - Savez Roma Jugoslavije, 1999. godine - Vlada Srbije bira i imenuje prvog ministra koji se bavi etničkom grupom Roma (Jovan Damjanović), 2000. godine - u Srbiji postoji i radi oko 70 organizacija nevladinog tipa.

Na ovaj način je **stvoren institucionalni okvir za integraciju Roma na nivou državnih organa, ali i ojačan proces izgradnje „Romskog političkog polja“**.

No, pored državnog sektora, političko polje Roma čine nevladin sektor, političke stranke, mediji, i građani romske nacionalnosti. „Romsko političko polje“ ima normativni okvir, u prvom redu to su zakoni koji regulišu oblast prava nacionalnih manjina, zatim zakoni koji se bave političkim organizovanjem, kao i izborna zakonodavstvo.

Nesumnjivo postignuće na nivou romske političke zajednice je nastanak svesti da je političko delovanje jedno od najbitnijih sredstva unapređivanja položaja Roma. Nalazimo se u fazi kako tu političku potrebu, promocije, realizacije i zaštitu interesa Roma, treba ostvariti.

Prepreke na tom putu su slabo razvijena politička kultura, nepostojanje "jakih" romskih političkih stranaka i vođa, njihova letargija i indolentnost (uporedi Balić, O. „Problemi da se izgradi jaka romska partija u SCG“), niska obrazovanost Roma i tegobe svakidašnjice. Zato je prvi prioritet edukacija Roma o značaju političkog delovanja, tj. da je politički prostor najvažnije mesto gde se rešava, stanje siromaštva i getoizacije, tamo se odlučuje o manjinskom položaju i etničkoj ravnopravnosti, državi uopšte¹⁷.

Razlog ovakvom determinizmu političkog ponašanja Roma, prema Osmanu Baliću, je nestajanje tradicionalne solidarnosti i nepostojanje političke kulture, dok Sonja Licht kao faktor vidi “odsustvo homogenog kolektiviteta, autonomne samoorganizacije i kolektivne nacionalne samosvesti...” I jedno i drugo objašnjenje u stvari otvara pitanje šta je glavni supstrat romskih politika koji bi imao mobilizirajući efekat¹⁸.

Za uspešno funkcionisanje „Romskog političkog polja“ od presudnog značaja je promovisanje i legitimizacija multikulturalnosti kao javnog diskursa političke zajednice¹⁹.

I ako je SFRJ bila država naroda i narodnosti, a multikulturalnost deo javnog diskursa, raspad države južnoslovenskih naroda, otvorio je temu u kojoj meri je javno deklarirana nacionalna jednakost bila deo ideologije samoupravnog socijalizma, nametnuta odozgo, a koliko je ona bila legitimizirana od građanstva.

Ciljevi ove studije ne dozvoljavaju dalje razmatranje ove teme, koja je jako bitna za razumevanje političke istorije razvoja „Romskog političkog polja“. U savremenom

¹⁷ Osman Balić, Problemi da se izgradi jaka romska partija u SCG, http://www.yuromcentar.org.yu/sadrzaj/politika/politicki_neuspeh_roma.pdf

¹⁸ Ibid

¹⁹ Srbiju odlikuje proces nacionalne homogenizacije i prostorno-demografske polarizacije. Tako, Srbi imaju apsolutnu većinu u sto devet opština, Bošnjaci u tri opštine u Sandžaku (Tutin 94,2%, Novi Pazar 78,2% i Sjenica 75,5%), Albanci u dve (Preševo 89,1% i Bujanovac 54,7%), dok Bugari imaju jednu opštinu sa apsolutnom (Bosilegrad 70,9%) i jednu sa relativnom većinom stanovništva (Dimitrovgrad 49,7%). Od ostalih etničkih zajednica, neke su veoma disperzovane (Romi i Jugosloveni), dok su druge koncentrisane u određenim regionima (Vlasi u istočnoj Srbiji). Bašić G i Crnjanski K. (2006); Položaj nacionalnih manjina u Srbiji, <http://www.ercbgd.org.yu/>

srbijanskom društvu stvorena je podvojena realnost. S jedne strane su ostaci svesti o građanskom nasleđu iz perioda socijalizma, a s druge strane sve je više prisutna etnofobija, etnofiletizam, i nesankcionisanje slučajeva diskriminacije nad pripadnicima nacionanih manjina.

Goran Bašić²⁰ pominje tri koncepta na putu izgradnje multikulturalnosti u Srbiji. Prvi je koncept segregativne multikulturalnosti koji uvažava poštovanje i zaštitu prava nacionalnih manjina, ali ne pospešuje njihovu integraciju u društvo. Drugi koncept se odnosi na razvijanje društvenih odnosa u kojima se etnokulturnim manjinama priznaju identiteti, ali se ne razvijaju posebni mehanizmi njihove zaštite i očuvanja. Treći koncept podrazumeva strategiju integrativnog multikulturalizma koji je zasnovan ne samo na institucionalnom priznavanju različitosti već i na samosvesnom prenošenju vrednosti sadržanih u kolektivnim identitetima etnokulturnih zajednica u univerzalno prihvatljive principe društvene organizacije.

Uzimajući u obzir novi Ustav Srbije koji je ozakonio (mono)etnocentrizam, odnosno stav da je Srbija država srpskog naroda (ma gde on živeo u matici ili dijaspori - *podvukao Z.G.*), teško je pretpostaviti da u Srbiji postoji politička volja razvijanja koncepta ustavnog patriotizma, odnosno građanskog pristupa naciji, za šta još postoji podrška građana Srbije²¹, a što je pretpostavka za integralnu multikulturalnost.

Kao što je već rečeno „**Romsko političko polje**“ **pored institucionalnog okvira čini i normativni okvir** koji čine strategije i iz nje proizašli zakoni, podzakonski akti, akcioni planovi, programi i projekti. U fokusu naše analize biće Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina iz 2002. godine²².

Upitnost demokratske legitimnosti Romskog nacionalnog saveta, prema Bašiću, ogleda se u načinu biranja članova saveta nacionalnih manjina koji se biraju samo na nacionalnom nivou, tako da izvan uticaja na kulturnu politiku (autonomiju) manjine ostaju pripadnici nacionalne manjine koji žive disperzirano izvan tradicionalnih centara manjinske kulture. Izbor članova je previše zatvoren, u preuzak krug različitih interesa povezanih grupa ljudi unutar manjinskih zajednica, koji nastoje da svoj pogled na kulturni razvoj projektuju kao dominantan za sve članove manjinske zajednice.

²⁰ Ibid

²¹ Autor ovih redova je u tri istraživanja između 2003. i 2006. godine utvrdio da polovina građana Srbije podržava stav „Srbija treba bude država svih građana“, što je u suprotnosti s (mono)etničkom definicijom u Ustavu, prema kojoj je Srbija država „srpskog naroda i njenih građana“ i koju je prema tim istim istraživanjima podržavalo oko 35%. Pored uvođenja veronauke u škole, koja po svom sadržaju predstavlja formu misionarenja o trošku „sekularne“ države, a ne edukaciju đaka o religiji, ovaj ustavno pravni inženjering predstavlja glogov kolac u demokratski i evropski razvoj Srbije. Na žalost, posledice ova dva postupka vlasti biće vidljive kada za to možda bude i kasno.

²² Ibid

Kod izbora članova Nacionalnog saveta postoji direktan uticaj političkih stranaka na izbore manjinskih samouprava, što omogućava član 24. Zakona o pravima i slobodama nacionalnih manjina, a po kojem elektori na skupštini za izbor nacionalnog saveta nacionalne manjine mogu biti poslanici koji su sa liste političkih partija nacionalnih manjina izabrani u sazive opštinskih skupština, Skupštinu AP Vojvodine i Narodnu Skupštinu Srbije. Tako je ovo telo postalo transmisija političke moći onih nacionalnih manjina koje su dobro politički organizovane. Na ovaj način se doprinosi razvoju segregativnog tipa multikulturalnosti i stvara se jaz među pripadnicima pojedinih manjinskih zajednica.

Zaključujući ovaj deo analiza Bašić konstatuje: “U suštini, reč je o autoritarnom modelu upravljanja koji teži centralizaciji, objedinjavanju i kontroli nad ljudskim i institucionalnim resursima. Njegovo ostvarivanje potvrđuje pravilo da se manjinski lideri na širem planu često zalažu za autonomiju i decentralizaciju, koju u suštini nisu spremni da priznaju unutar svoje zajednice.”²³.

Pored legitimnosti, Bašić ukazuje i na problem nespecificovanih i nepreciznih nadležnosti nacionalnih saveta nacionalnih manjina. Nadležnosti nacionalnih saveta nacionalnih manjina se definišu tumačenjem članova od 11 do 17 i člana 24 istog zakona, kao i statuta koji su doneli izabrani saveti nacionalnih manjina²⁴.

Nerešeno pitanje nadležnosti nacionalnih saveta i krhki mehanizmi za implementaciju Zakona usloveli su nedelotvornost samouprava nacionalnih manjina u lokalnim sredinama. Odvojene od „korisnika zakona“, odnosno od građana pripadnika nacionalnih manjina, manjinske samouprave teže ka monopolizaciji svog statusa, najviše zbog prepreka koje su proizašle iz nedorečenosti Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina i njegove selektivne primene, ali i zbog povoljnih administrativno-birokratskih uslova.

Pored normativne uređenosti za funkcionisanje jedne institucije od presudnog značaja je pitanje finansiranja, odnosno kako se raspoređuju sredstva iz budžeta Republike Srbije za ostvarivanje njihovih nadležnosti. Pored visine novčanih sredstava, veoma su bitni jasni kriterijumi za raspodelu budžetskih sredstava. O kriterijumima dodele sredstava i njihovoj nameni i kontroli utroška informacije nisu dostupne. „Verovatno da bi posredno, pribavljajući i čitajući izveštaje o radu nacionalnih saveta nacionalnih manjina došao i do takvih podataka, ali suština problema nije u tome koliko su građanima dostupne

²³ Ibid

²⁴ Bašić navodi primer Nacionalnog saveta Roma koji je bez zakonske osnove u svoj delokrug uzeo proces integracije Roma i pored toga što Nacionalna strategija za integraciju Roma nikada nije usvojena, i da su zvanični dokumenti na osnovu kojih se sprovode postojeći programi: Strategija za smanjivanje siromaštva u Srbiji Vlade Republike Srbije (2003.) i akcioni planovi u vezi s unapređenjem položaja Roma u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, stanovanja i zaštite zdravlja, koje je usvojila Vlada Republike Srbije 2004. Ovi dokumenti su utvrdili obaveze države u vezi s pitanjima integracije u pomenutim oblastima, ali ne i participaciju romske manjinske samouprave.

informacije o raspodeli budžetskih sredstava, već kreiranje sistema po kojem se manjinskim samoupravama izdvajaju optimalna sredstva za njihov rad. Pri tom, trebalo bi voditi računa da predstavnici nacionalnih manjina ostvaruju izvestan uticaj u pogledu raspodele sredstava²⁵.

Bašić kao dokaz opšte neuređenosti u oblasti nadležnosti navodi Službu za ljudska i manjinska prava Vlade Srbije, koja je preuzela većinu nadležnosti i ovlašćenja od kompetentnijih organa.

„U pojedinosti ovog zamešateljstva, koje je nastalo čini se ne namerom nego ponovo nemarom institucija za poslove u vezi sa pravima nacionalnih manjina, ne želim da se upuštam, ali trebalo bi jasno naglasiti da postojeći upravni sistem pitanja nacionalnih manjina tretira kao marginalni društveni i politički problem. Odsustvo strategije u vezi s integracijom manjina i poimanje multikulturalnosti kao zatečenog i ne baš poželjnog stanja, uslovili su da je pitanje organizacije uprave u vezi sa poslovima zaštite prava nacionalnih manjina prepušteno *ad hoc* donetim odlukama, nestručnim ljudima spremnim da pripremaju i sprovode odluke i rešenja koja su u interesu političkih centara moći.“²⁶

Bašić ukazuje i na problem neusklađenosti i sukobljavanja zakona, što doprinosi „nemuštoj i jalovoj politici multikulturalnosti u savremenoj Srbiji...Još tokom pripreme Zakona o zaštiti prava nacionalnih manjina isticano je da njegova implementacija zavisi od rešenja koja će biti doneta u drugim zakonima – o lokalnoj samoupravi, službenoj upotrebi jezika, izborima, obrazovanju, kulturi, informisanju i ostalim. Međutim, samo u retkim slučajevima propisi u Republici Srbiji su pratili ideju priznavanja različitosti kroz kulturnu autonomiju nacionalnih manjina“²⁷.

Za politički život Roma u Srbiji od primarnog značaja je set izbornog zakonodavstva:

Zakonom o izboru odbornika²⁸ građani biraju odbornike na osnovu slobodnog, opšteg i jednakog izbornog prava. Izorno pravo građani ostvaruju neposredno, tajnim glasanjem. Niko nema pravo da, po bilo kom osnovu, sprečava ili primorava građanina da glasa, da ga poziva na odgovornost zbog glasanja ili da od njega traži da se izjasni za koga je glasao ili zašto nije glasao. Narednim članom definisano je pravo na informisanje koje bi trebalo da bude ravnopravno, blagovremeno, istinito i nepristrasno. Građani bi trebalo da budu potpuno obavešteni o izornoj kampanji podnosioca izbornih lista i kandidatima s izbornih lista, kao i o drugim događajima značajnim za izbore. Odbornici

²⁵ Ibid

²⁶ Ibid

²⁷ Ibid

²⁸ Ibid

lokalne skupštine se biraju na osnovu lista političkih stranaka, njihovih koalicija, drugih političkih organizacija i lista koje predlažu grupe građana. Za odbornika može biti izabran punoletan, poslovno sposoban državljanin Srbije, koji ima prebivalište na teritoriji jedinice lokalne samouprave u kojoj je predložen za odbornika.

U članu 9. ovog zakona se reguliše izbor u lokalnim samoupravama sa nacionalno mešovitim sastavom, na način da se omogućuje srazmerna zastupljenost nacionalnih manjina u skupštinama jedinica lokalne samouprave, u skladu s Ustavom i ovim zakonom.

Političke stranke i koalicije političkih stranaka nacionalnih manjina koje predlože najmanje jednu trećinu kandidata za odbornike od ukupnog broja odbornika koji se biraju imaju pravo na svog predstavnika u proširenom sastavu opštinske izborne komisije. U opštinama gde su u službenoj upotrebi jezici nacionalnih manjina glasački listići se štampaju i na jezicima nacionalnih manjina. Isto važi i za zapisnik o radu biračkog odbora.

Političke stranke nacionalnih manjina i koalicije političkih stranaka nacionalnih manjina učestvuju u raspodeli mandata i kad su dobile manje od 5% glasova od ukupnog broja birača koji su glasali. Političke stranke nacionalnih manjina su sve one stranke čiji je osnovni cilj predstavljanje i zastupanje interesa nacionalne manjine i zaštita i poboljšanje prava pripadnika nacionalnih manjina, u skladu sa međunarodnopravnim standardima. O tome da li podnosilac izborne liste ima položaj političke stranke nacionalne manjine, odnosno koalicije političkih stranaka nacionalnih manjina odlučuje izborna komisija jedinice lokalne samouprave, a na predlog podnosioca izborne liste koji mora biti dostavljen pri podnošenju izborne liste.

Drugi, isto tako bitan zakon je **Zakon o izboru narodnih poslanika**²⁹. Pored opštih odredbi u članu 60. se kaže: “U opštinama gde su u službenoj upotrebi jezici nacionalnih manjina glasački listići se štampaju i na tim jezicima”, a članom 76. istog zakona govori se da i zapisnik biračkog odbora mora biti na jezicima nacionalnih manjina. Prema članu 81. u raspodeli mandata učestvuju samo izborne liste koje su dobile najmanje 5% glasova od ukupnog broja glasova birača koji su glasali u izbornoj jedinici. Političke stranke nacionalnih manjina i koalicije političkih stranaka nacionalnih manjina učestvuju u raspodeli mandata i kad su dobile manje od 5% glasova od ukupnog broja birača koji su glasali. Političke stranke nacionalnih manjina su sve one stranke čiji je osnovni cilj predstavljanje i zastupanje interesa nacionalne manjine i zaštita i poboljšanje prava pripadnika nacionalnih manjina, u skladu s međunarodnim pravnim standardima. O tome da li podnosilac izborne liste ima položaj političke stranke nacionalne manjine, odnosno

²⁹ www.rik.parlament.sr.gov.yu/latinica/propisi/ZakonIzbNarPoslLat.doc

koalicije političkih stranaka nacionalnih manjina odlučuje Republička izborna komisija pri proglašenju izborne liste.

Sve vreme od formalnog uvođenja višestranačja u srbijanski politički sistem vodi se rasprava koji je izborni sistem najprimereniji Srbiji. U odnosu na to da li se radi o stavovima onih koji su bliže ili dalje od vlasti razlikovala su se i stanovišta.

Posmatrajući izborni sistem kao skup principa i procedura kojima se individualni glasovi pretvaraju u poslanička mesta, njegova legitimnost se gradi na usvajanju jasnih pravnih pravila zasnovanih na principu nepristrasnosti i objektivnosti kako bi ga svi izborni akteri - birači, kandidati, partije – prihvatili kao jedini legitimni mehanizam konstituisanja vlasti. Srbija ima neharmoničan izborni proces - različiti izborni sistemi na različitim nivoima vlasti. Neharmoničnost izbornih sistema nije vezana samo za temeljni model raspodele mandata - većinski ili proporcionalni - već i za rokove, nadležnost izbornih organa i izbornu proceduru itd.

Proporcionalni izborni sistem, sa zatvorenim listama, glasanjem za listu, jednom izbornom jedinicom, izbornim pragom od 5 %³⁰, primenjen je u četiri izborna ciklusa na nacionalnom i u dva na lokalnom nivou. Ovakav sistem pokazao je niz manjkavosti koje se reflektuju na reprezentativnost i participaciju. Iz predloga Izbornog zakona koji zagovara *Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID)*,³¹ iznećemo samo one delove koji se odnose na unapređenje političkog predstavljanja nacionalnih manjina.

- *Za stranke nacionalnih manjina sniziti kriterijume za proces kandidovanja. Na nacionalnom nivou broj neophodnih potpisa propisati na 3.000, a na lokalnom nivou predvideti da stranke nacionalnih manjina moraju da imaju kandidate na najmanje jednoj desetini od ukupnog broja odborničkih mesta u lokalnoj skupštini*

- *Uvesti jednomandatne izborne jedinice na teritoriji opštine u skladu sa brojem odborničkih mesta u skupštini. U njima bi građani glasali za pojedine kandidate, revitalizovao bi se princip neposrednog biranja i jačale veze predstavnika i birača. Time bi se afirmisao princip neposrednosti i partije motivisale da predlažu za kandidate ličnosti koje uživaju poverenje najšireg kruga građana. Povećao bi se kvalitet poslaničkog sastava, naglasila veza građani - poslanik i podstakla demokratizacija partija. Na ovaj način se biračima omogućava da iskažu svoju političku odluku uzimajući u obzir i kandidate i stranke koje su ih predložile.*

- *Jednomandatne izborne jedinice bi trebalo da budu iste veličine (sa stanovišta broja birača) uz mogućnost odstupanja do 10%.*

³⁰ Na lokalnom nivou do 2007. godine cenzus je bio 3%.

³¹ Prema nezvaničnim informacijama u kreiranje ovog predloga Zakona nisu bile uključene romske stranke

- *Na nacionalnom nivou kombinovati velike višemandatne i jednomandatne izborne jedinice. Treba napustiti koncept Srbije kao jedne izborne jedinice i vratiti se na koncept velikih - osam, devet - višemandatnih izbornih jedinica. U njima bi se vršilo transponovanje glasova partijskih kandidata u mesta u Narodnoj skupštini, čime bi se čuvala proporcionalnost. U okviru tih višemandatnih jedinica uvesti jednomandatne izborne jedinice. U njima bi građani, kao i na lokalnom nivou, glasali za pojedine kandidate, čime bi se revitalizovao princip neposrednog biranja i jačale veze predstavnika i birača.*

- *Razmotriti mogućnost uvođenja glasanja van biračkog mesta - prvenstveno putem pisma, a vremenom i putem interneta. Urediti jedinstven birački spisak koji bi doprineo da glasanje na ovaj način bude zaštićeno od mogućih zloupotreba. Pretpostavka je da bi na taj način veći deo birača mogao da koristi ovo svoje pravo, a time bi se ušlo u korak sa modernim i dinamičnim tokovima života savremenih društava.*

- *Zakonski bi trebalo urediti i odnos između državljanstva i prava glasa, odnosno utvrditi kriterijume na osnovu kojih državljanin dobija pravo glasa. Državljanima Srbije koji trajno žive u inostranstvu trebalo bi, uz odgovarajuće zakonske uslove – na primer, ukoliko duže od dve godine nisu boravili u zemlji - zamrznuti pravo glasa. Ono bi automatski bilo aktivirano kada državljanin otkloni zakonsku prepreku koja je dovela do statusa „zamrzavanja“ njegovog biračkog prava. Ovakav sistem zahteva permanentnu saradnju svih državnih službi, odnosno povezanost pograničnih službi sa službama koje vode birački spisak.*

- *Razmotriti mogućnost da se stranim državljanima, koji imaju stalno prebivalište u Srbiji, omogući da učestvuju u izborima za lokalnom nivou. Treba definisati način na koji će se vršiti evidencija ovih birača u biračkim spiskovima.*

- *Liste koje ne osvoje najmanje 1% od ukupnog broja glasova birača, treba da vrate sredstva dobijena iz javnih izvora. Za liste nacionalnih manjina, s obzirom da je njihova pozitivna diskriminacija u svim segmentima izbornog zakonodavstva standard modernih sistema, taj procenat bi bio niži.*

Iz navedenih analiza može se zaključiti postojanje **političke dezorganizacije** koja se ogleda u upitnoj legitimosti insitucija, konkretno Saveta nacionalnih manjina, odnosno Romskog nacionalnog saveta, zatim u nejasno specifikovanim nadležnostima Nacionalnih saveta, kao i drugih tela, potom nerešenog pitanja finansiranja i na kraju postojanje zakonskih rešenja koja su najčešće plitka, nedovršena i međusobno neusaglašena.

Opisano stanje je uvod u nastanak latentnih struktura koje su posledica nemogućnosti zadovoljavanja potreba Roma u skladu sa postojećim institucionalno-normativnim

resursima. Rezultat ovakvog stanja je neformalno preuzimanje funkcija i nadležnosti postojećih organa, tj. nastanak **institucionalizacije hajdučije** koju karakteriše dominacija principa moći nad principom zakonitosti, voluntarizma nad principom procedure, rat svih protiv svih za sve i svašta, kao i dominaciji neformalnih grupa – klika koje supstituišu nepostojeću formalnu organizaciju.

Romske partije

Pre nego što pređemo na analiziranje ne baš obimnog materijala o romskim partijama, pozabavićemo se pojmovnikom.

Političke partije su institucije bez kojih je nezamisliv demokratski politički poredak. Veza između partija i građanskih sloboda proizilazi iz funkcija, a to su u prvom redu: selekcija, agregacija i izražavanje interesa, odabir kandidata za nosioce najvažnijih političkih funkcija, obrazovanje vlade i vršenje vlasti ili kritika vlasti. Neke od nabrojanih funkcija mogu da obavljaju i druge organizacije, ali ne i sve te funkcije. Svaka partija ima opšta obeležija: organizaciju, ideologiju, zalaganje za interes jedne ili više društvenih grupa i težnju za vršenjem vlasti.³²

Svaka politička partija ima svoje društvene grupe čije interese želi da promoviše i zastupa više od drugih. Te grupe mogu biti klasno-slojno pozicionirane, etničke i verske zajednice, ali i žitelji nekog regiona, kao i zastupnici nekog ideološkog koncepta.

Prema važećem *Zakonu o političkim organizacijama*³³ stranka je definisana u članu 2. kao "samostalna i dobrovoljna organizacija građana (stranka, partija, udruženja, saveza, pokreta ili drugih organizacija) obrazovana radi ostvarivanja političkih ciljeva". Za osnivanje stranke dovoljno je prikupiti 100 potpisa punoletnih građana.

Novim predlogom zakona političkom strankom smatra se "organizacija građana slobodno i dobrovoljno udruženih, osnovana radi ostvarivanja političkih ciljeva demokratskim oblikovanjem političke volje građana i učešća na izborima". Ovo zakonsko rešenje uvodi i pojam stranke nacionalnih manjina. Član 3. glasi „Politička stranka nacionalne manjine u smislu ovog zakona je politička stranka čije je osnovno delovanje usmereno na predstavljanje i zastupanje interesa jedne nacionalne manjine i zaštitu i unapređenje prava pripadnika te nacionalne manjine u skladu sa međunarodnim standardima, uređena osnivačkim aktom, programom i statutom političke stranke".

³² Enciklopedija političke kulture (1993), Odrednica „Političke partije“, Savremena administracija, Beograd

³³ "Službeni glasnik SRS", br. 37/90, "Službeni glasnik RS", br. 30/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005

Za osnivanje političke stranke nacionalnih manjina, po novom predlogu zakona, potrebno je 500 potpisa punoletih poslovno sposobnih građana, što je deset puta manje nego za ostale stranke. Naziv političke stranke nacionalne manjine, ako je to predviđeno statutom, može biti i na jeziku i pismu nacionalne manjine. Naziv na jeziku i pismu nacionalne manjine upisuje se u Registar posle naziva na srpskom jeziku i ćirilicom pismu (član 18.).

Finansiranje političkih partija regulisano je Zakonom iz 2003. godine, a prema kojem pravo na finansiranje iz javnih izvora imaju samo stranke koje na određenom nivou vlasti imaju predstavnike u predstavničkim telima (skupštine). Imajući u vidu činjenicu da romske stranke nisu participirale u vlasti, ova vrsta izvora nije im ni bila na raspolaganju sve do januarskih izbora 2007. godine kada su predstavnici dve romske partije imale po jednog predstavnika u skupštini Srbije.

Što se tiče finansiranja kampanje za te izbore, obe stranke su prema izveštaju koji su podnele nadležnim institucijama koristile sredstva iz budžeta. Romska stranka je celokupnu kampanju finansirala iz budžetskih sredstava (4.263.943,20 dinara), za razliku od Unije Roma koja je pored javnih sredstava u visini od (3.230.260,00) potrošila i 140.000,00 dinara dobijenih iz privatnih izvora. Pogled na specifikaciju troškova govori da je najveći deo sredstava potrošen na reklamni materijal i troškove same organizacije kampanje.

Pregled troškova Unije Roma Srbije i Romske partije

Vrsta troškova	Unija Roma Srbije	Romska partija
Troškovi plakata	585.260	352.864
Troškovi oglasa		
Troškovi emisija na radiju	12.500	96.000
Troškovi TV emisija		
Troškovi na drugim medijima (internet, i dr)		
Troškovi reklamnih spotova	52.150	1.567.847
Troškovi publikacija		412.158
Troškovi u vezi s aktivnostima iz člana 8. Zakona	2.720.350	1.972.263

Analiza programa

Bilo kakva analiza političkog prostora podrazumeva analizu političkih programa u ovom slučaju aktivnih romskih partija. I pored uloženi napora³⁴, nismo uspeli da dođemo do programa romskih partija, sem do programa Unije Roma Srbije koji je dostupan na sajtu ove stranke. Zato smo se odlučili da ovu analizu ostavimo za neku drugu priliku, jer

³⁴ U nekoliko navrata, nakon obavljenih intervjua sa predsednicima romskih stranaka, putem meila i telefona, kontaktirali smo lidere Romske partije, Romska partija Jedinstvo (Niš) i partije Romi za Rome.

bez analize programa svih aktivnih političkih partija Roma naša analiza ne bi bila dovoljno opšta, sistematična i objektivna.

Pogled romskih političkih lidera

Analizom intervjua sa liderima romskih stranaka došli smo do ključnih nalaza. Motivacija za političko delovanje romskih političkih lidera se može svesti na *“ušao sam (u politiku) samo sa željom da pomognem mom narodu, koji je vekovima obespravljen”*. Ova vrsta motivacije je vrlo često povezana sa razočarenjem ostvarenim u okviru velikih stranaka gde je većina romskih lidera već bila angažovana.

„Najpre, Zoran Đinđić je bio moj kolega i prijatelj i za mene je pobeda Đinđića bila velika nada da će se Srbija najzad uputiti evropskim putem kao sto su to učinile okolne zemlje i druga stvar je taj narod kome ja pripadam i koji živi u, kako ja kažem, devetom krugu pakla...“

Kao motiv za političko angažovanje javlja se i veoma niska zastupljenost Roma u “velikim” strankama.

„Evo o čemu se radi, vi imate DS, DSS, SRS, znači političke partije koje su nosioci vlasti u Srbiji. Ni jedna od njih nema u svojim strukturama Rome. Znači, ove stranke nemaju Rome u svojim strukturama ni po horizontali ni po vertikali, uključene na adekvatan način. Sporadično se pojavljuje po neki Rom da se kaže eto mi smo nešto uradili. U tom odnosu snaga vi morate da podignete demokratsku vrednost romskog biračkog tela na tu visinu da više oni ne mogu da kupuju Rome za paketiće i da afirmišu samo jednog lidera i time da kažu, mi smo to zadovoljili. E to je moj politički motiv“

U vrednosnom pogledu romski lideri se u prvom redu zalažu za vrednosti pravde, slodode, istine i vladavine prava i borbe protiv nasleđa diskriminacije. Kao uzori su pomenuti Martin Luter King, ali i novi predsednik SAD, Barak Obama.

„Mi romski političari moramo da kažemo kao što su sada afro-amerikanci tražili Ameriku, kao sto je Martin Luter tražio. Mi moramo da tražimo svoje mesto. U politici država nikada nikom ništa nije poklanjala“

Zajednička ocena svih intervjuisanih romskih lidera je da Srbijom još vlada vrednosni sistem iz Miloševićevog perioda, da je nacionalizam prisutan u većini značajnih stranaka, da postoji nasleđe netolerancije i diskriminacije prema Romima, te da je prisutan porast ekstremno desničarskih organizacija, na šta država ne daje adekvatan odgovor.

„Ja sam shvatio da se u Srbiji vrlo malo može učiniti jer posle plebiscitarne diktature Slobodana Miloševića, sada imamo višepartijsku diktaturu...Problem je u tome što je najpre režim Miloševića uništio sve demokratske institucije u Srbiji...Posle dolaze ratovi koji su sami po sebi pogubni, kako za države sa kojima smo ratovali, tako i za samu Srbiju...Mi smo to (vršili pritisak da se insisitira na poštovanju prava Roma kao uslovu za ulazak u EU) radili ranije za Rumuniju i Slovačku, i bojim se da će i Srbija to da doživi, uključujući i tužbe sudu u Strazburu za drastično kršenje ljudskih prava. Romi su, pod broj jedan, građani ove države i država mora da se stara o njihovim pravima. Ako se to prepušta narodu, to je izgovor. Mi imamo 560 političkih stranaka u Srbiji od kojih je polovina fašističkog opredeljenja“.

„Sada nema ozbiljne građanske stranke. Neka me neko ubedi da nije DS nacionalna stranka, da DSS to nije, da SRS nije ili da Savez vojvođanskih Mađara nije nacionalna stranka. Treba da priznamo da je DS nacionalna stranka koja se krije iza demokratskog programa“.

I po pitanju **prioriteta romske nacionalne manjine** postoji saglasnost među predsednicima romskih stranaka, Zapošljavanje, obrazovanje, školovanje i lečenje. Da bi se rešili ovi problemi neophodna je politička volja.

„Nezaposlenost, obrazovanje, stanovanje, zdravstveno zbrinjavanje. Znači elementarne stvari. Evo uzmite primer Makedonije. Nije sve u novcu, već u svesti i političkoj volji. Ne možemo reći da su Makedonci na višem nivou svesti od nas, ali tu je ipak došlo do jedne promene na političkom planu. Sadašnja vlada u Makedoniji ima u 13 ministarstava zaposlene Rome, zatim ministra Roma, pomoćnik ministra pravosuđa je Rom. Kod nas nemate portira Roma.... Nema političke volje“.

Što se tiče **međupartijskih odnosa** interesantano je da su intervjuisani političari izbegavali ova pitanja, dajući uopštene odgovore. A i kada su ih konkretno davali, bili su negativno konotirani, posebno ako se radi o bivšim političkim kolegama i "saborcima". O nastajanju stranaka ispitanici kažu:

„Činjenica je da u Srbiji mnogi lideri partija su izlazili iz DS i DSS mesec dana pred izbore, i onda naprave partiju i pojave se na političkoj sceni. To važi za sve, romske, neromske i bilo koje... . Mogu samo da govorim o mojoj stranci. Ona je nastala iz potrebe, da pomogne svom narodu“.

„To su partije muž, žena i deca. Imali smo takav zakon gde je mogao svako da osnuje partiju. Te partije nisu ništa ni radili. Čisto onako postoje. Kad imate srpskih 564, tako ima i drugih. I za većinu srpskih niko nije čuo“.

Kada je reč o **motivaciji** za osnivanje političkih partija jedan od intervjuisanih je rekao:

„Pa ne znam. Ranije su valjda dobijali neki novac kada izađu na izbore, a sada valjda i toga neće biti, uslovi se pooštravaju.“

U pogledu **kapaciteta**, romske partije su oskudne u svim segmentima. Od prostora, preko finansija, do kadrova i partijske infrastrukture koja treba da je autonomna i funkcionalna, i van perioda izbornih kampanja.

„Svaka stranka mora da ima minimum, a taj minimum, pod jedan, podrazumeva kritičnu masu, zatim obrazovane ljudi, što čini elitu jedne nacionalne manjine i pod tri, organizacionu strukturu i finansijsku podršku. To je minimum za svaku stranku. Međutim Romske stranke još toga nemaju. Taj narod je, rekli smo na početku, u takvom položaju kakvom je i bez pomoći zajednice, Evrope. Svi oni (međunarodna zajednica) podržavaju i srpske stranke, naročito u vreme Miloševića. Romske stranke ni jedna fondacija ne pomaže.“

„Sastajali su se po hotelima, za stolovima“.

„Prostorije smo imali i plaćali smo ih od poslaničkog mandata, ali ništa drugo. Uvek smo se sami snalazili.“

„Mi smo sve izbore odradili iz vlastitih sredstava. Svi izbori su rezultat pomoći naših privrednika i to jeste ključna stvar što sam ja mogao da budem samostalni poslanik za razliku od nekih ljudi koji su bili predstavnici Roma, a koji su bili isključivo sredstvo u rukama drugih partija“.

„Ima problema. Osnovni problem su sredstva. Romske stranke nemaju novac. Mi smo recimo imali ozbiljnih problema zbog novca. Međutim, mi moramo da rešavamo taj problem i ne smemo sebi da dozvolimo da zbog novca postanemo instrument velikih političkih partija. Nama su sredstva problem i da pokrijemo kapacitete, da na svakom mestu imamo čoveka u biračkim odborima, da ne dođe do krađe glasova.“

Kod svih intervjuisanih romskih lidera postoji **jasna demokratska i evropska orijentisanost**. Kao svoje „prirodne“ saveznike vide stranke nastale i proistekle iz okvira DOS, među kojima je DS kod većine ispitanika stranka koja predstavlja vodeću stranku evro-demokratskog bloka. Međutim između romskih stranaka i stranaka evro-demokratskog bloka ne postoji potreban nivo političke saradnje i komunikacije.

„Moram reći, mi smo imali najbolju saradnju sa DS, jer ja sam u početka bio član... , mnoge ljude poznajem, mnogi su moji prijatelji.“

„Mi na prošlim izborima nismo hteli da podržimo ni Borisa Tadića, ni Tomislava Nikolića. Nikolića nismo mogli da podržimo zbog određenih programskih problema SRS,

međutim Borisa nismo mogli da podržimo jer mi smo mu predlagali da napravi Savet za integraciju Roma, ali da barem podpredsednik bude Rom. Nezamislivo je da Savet za integraciju Roma ima predsednika Đelića, podpredsednika Rasima Ljajića, a da nema nijednog Roma. Znači razlog zašto mi njega nismo podržali nije u tome što smo birali između demokratskog Borisa i konzervativnog Tome, već smo birali između dve osobe koje imaju poštovanje prema Romima. Ni jedan ni drugi nisu pokazali da to imaju. Vi nemate u kabinetu predsednika Srbije ni jednog Roma, ni kao savetnika, ni kao pomoćnika, ni nekoga ko će da mu briše cipele“.

Neuspeh na poslednjim ne samo republičkim, već i lokalnim **izborima** lideri romskih političkih partija objašnjavaju na sledeći način:

„Ključ stvari je što mi nemamo još uvek definisane demokratske izbore. Mi recimo kada se organizju izbori imamo masovnu korupciju. Imamo, kao prvo kupovinu glasova. Romi su tradicionalno žrtve na izborima, jer se njihovi glasovi kupuju za kilo brašna i neke sitnice, osnovne namirnice. Po definiciji zapadnoevropskih i američkih sociologa to je najdrastičnija korupcija u jednoj zemlji, jer kupovinom glasova se obezbeđuje da korupcija pređe prag skupštine pa onda kroz skupštinu ulazi u sve pore države. Pod dva, sa pravne strane, to je u zakonu u Evropi, najstrašnije krivično delo i u zapadnoj Evropi ako bi takve uhvatili, mislim da kupuje glasove, on bi išao na robiju 10 godina. Kod nas je to legalan posao“.

„Zašto, pa čekajte, živi u smetlištu i on ne misli glavom. Misli stomakom. To rade svi narodi koji su izloženi neviđenoj bedi. Afrički narodi, zatim u Latinskoj Americi i u Aziji. Mi imamo ovde i Afriku, i Aziju i Latinsku Ameriku. Drugo, za taj narod vi nemate obezbeđene osnovne informacije u vreme kampanje. Recimo, ja u vreme izbora imam 30 minuta na RTS, a drugi imaju po 60 sati“.

„Romski nacionalni Savet, predsednik ... prihvata mesto podpredsednika SDP, Sandžačke demokratske partije i sav romski narod vrbuje da glasaju za listu za evropsku Srbiju, pošto je Rasim Ljajić ušao u koaliciju sa Demokratskom strankom i drugim na toj listi. ... , znači kompletan Romski savet je stavljen u funkciju (liste) Za evropsku Srbiju. I tako mi nismo mogli sa njima da izađemo na kraj. Oni su imali kompletnu infrastrukturu.“

„Pa razbili su nas. Poznata je deviza, zavadi pa vladaj. A šta se drugo radi. Upravo se to radi. Tih 50 dežurnih Roma. Uvek ću reći. U situaciji kada mi nemamo legitimnog predstavnika u parlamentu, ko je taj ko zastupa romski narod Nacionalni savet bi trebao da ga zastupa, a kako da ga zastupa kada je čovek koji je na čelu Saveta je preveo Rome u Bošnjačku partiju.“

Ponovo smo suočeni sa sumnjom o izbornim nepravilnostima.

„Jednostavno, vi ukoliko nemate ljude na kutijama svuda u Srbiji, jednostavno su glasovi prepakovani drugima. Recimo u Novom Bečeju na zvaničnoj jednoj listi jedna romska partija je imala 170 glasova, kada se došlo u opštinu prebrisani su oni, jer tamo samo prve tri partije popisuju“.

„Mi smo se za kompletne izbore žalili vrhovnom sudu. Recimo za izbore niste mogli da izborne kutije nije moglo, ako smo mi na republičke izbore izašli sami, a na lokalne u koaliciji, mi smo prijavili kontrolore, oni su nama glas izbrisali na lokalnu zato što smo mi na republičkom. I tu je bitna povreda zakona učinjena. Jednostavno nismo imali naše posmatrače i mogli su da rade sa glasovima svašta i to su radili i to je razlog što Romska partija nije sada u parlamentu“.

Stav ispitanika prema **romskim nevladinim organizacijama** je pretežno negativan:

„... većina nevladinih romskih organizacije u Srbiji su zlo za romski narod“.

„To su te NVO koje pred izbore dele paketiće, a to je sve u organizaciji Nacionalnog romskog saveta. Oni iz Saveta to ne stižu sami da uradi, već oni preko NVO to rade. Većina Roma i ne zna kako da osnuje NVO, ali ih oni posavetuju kako i tako im oni služe za te stvari“.

„Eh, zašto, pitam ja vas. Imate hiljade i hiljade NVO i romskih i neromskih koji tobože rade za Rome. Ja sam bezbroj puta rekao, nije problem u brojnosti tih organizacija, već u rezultatima. Gde su rezultati. I ove NVO ne sarađuju među sobom. Oni su postali najveći neprijatelji. To znači da se novcem koji dolazi ovde zavađa do besomučnosti romski narod. To je veća šteta nego korist“.

„Međutim, ta snaga nije u isprofanisanim NVO. Ono što je ključni problem jeste što svi traže kapacitete u NVO. Međutim te NVO su produkt starijeg režima gde su oni trebali da budu nosači bureka...“

„Samo da pojasnim. Vi imate NVO koje imaju direktan kontakt sa građanima. U te NVO, međunarodne organizacije i fondovi države guraju novac, guraju pakete i oni se približavaju narodu i daju im kao jedinu mogućnost, to je taj paket. Onog momenta kada međunarodna zajednica i bitne poluge vlasti, prekinu sa tim da distribuiraju pakete preko NVO, a da na čelu te NVO dođe neko ko neće da kaže ovo je poslala DS ili DSS, tog momenta mi čistimo teren za jednu realnu bitku koja će biti bitka ideje i programa. Mi ni jedan glas nismo dobili što smo delili pakete.“

Već je bilo reči o **Nacionalnom savetu Roma**. Svi učesnici intervjua su izrazili negativan stav o ovoj instituciji koja predstavlja formu kulturne samouprave Roma koji žive u Srbiji.

„Nacionalni savet Roma je jednostavno izmanipulisan, .. ljudi koji su došli tamo, koji su bili u komunističko vreme dobri sa Miloševićem. Oni su samo prešli tu i pružili ruku koja je navikla na to da se samo zloupotrebljavaju Romi“.

„ ... mi čekamo nove izbore. Na izbore ćemo da izađemo sa jednom novom opcijom i očekujem da Nacionalni savet kao bitna poluga za emancipaciju Roma, da će dođe sada pod jedan sasvim drugačiji uticaj. Pazite, DS je sve predsednike Nacionalnog saveta stavila pod svoju funkciju. Pazite, imate predsednika saveta koji je poslanik u klubu Evrpske Srbije. Onda imate i druge koji su svi u funkciji DS. Evo šta se desilo da smo imali do juče koji je imao apsolutnu moć nad demokratijom, demokrate smo samo mi, znači Nacionalni savet, ja se nadam da će na sledećim izborima i kroz svake sledeće izbore da se čisti tog balasta iz Miloševićevog vremena“.

Politička komunikacija je teško zamisliva bez **medijske podrške**.

U slučaju romskih političkih partija situacije više nego nepovoljna. Ostaje pitanje ko je za to odgovoran, mediji koji ne informišu o događajima ili romske partije koje nemaju aktivnosti o kojima bi mediji izveštavali. Evo šta su neki ispitanici rekli o medijskom položaju.

„Ako vam kažem da je RTS svojevremeno u jutarnjem programu imao emisiju za kuće i mace, a nikada o Romima ni reči. Ja vidite, volim životinje, ali jel vam ovo nešto govori. Koliko se pažnje, prostora posvećuje Romima. Eto nešto je Acković pokušavao i na kraju ih proglasiše kao da su suviše komercijalni“.

„... Tražio sam i to na RTS-u. I to je kao odluka u Skupštini gde sam ja bio, prihvaćeno i RTS je to prihvatio. Tijanić je izjavio da će od januara 2008. godine nacionalne manjine imati svake nedelje 30 minuta. I, evo sada je kraj godine, od toga ništa.“

Etnizacija politike i separadni pristup političkoj inkluziji – Romi sebe najbolje poznaju, zato treba sami sebe u politici da zastupaju.

„Pa naravno, romska stranka može više da doprinese nego neromska. Ko bolje poznaje probleme Roma od njih samih. Meni da to nije bilo jasno ja ne bih izašao iz DS. Tačno je, imam ja tamo prijatelje, imam prijatelje i u drugim strankama, ali to je nešto drugo. Mislim da je za Rome najbolje da imaju svoju stranku, što jaču, može i ovako kako smo mi krenuli, više malih stranaka pa u koaliciju.“

Međutim ima i drugih mišljenja koja imaju integrativni pristup političkoj inkluziji:

„Ono sto je moj cilj jeste da se Srbija jasno podeli u dve jače političke partije, da unutar svih struktura uđu Romi kao što je to sada u američkom političkom sistemu. Krajnji ideal naš je da zajedno u ovom periodu izgrađujemo u svim segmentima društva, svest o

potrebi definisanja dve ozbiljne političke partije gde ćemo mi isto koliko i drugi isticati svoj interes. Tranzicija je vreme kada vi ekonomski i politički treba zajedno da pozicionirate“.

Političke partije su srž parlamentarne demokratije. Njihova funkcionalnost u mnogome određuje u prvom redu legitimnost političkog sistema, odnosno politički habitus građanstva. Nalazi istraživanja o političkim strankama Roma Srbije nedvojbeno govore o nefunkcionalnosti koja se ogleda u: materijalnoj, tehničkoj, kadrovskoj i organizacionoj strukturi. Na nivou programa veći akcenat je stavljen na analizu stanja a manji na konkretno rešavanje problema, aktivističke komponente političkog delovanja.

Stanje nefunkcionalnosti se prevazilazi konceptom **lidera-mesija**. On je taj koji ima rešenje za sve, samo je potrebno pratiti put lidera. Ovakvo stanje uzrokuje permanentne konflikte među romskim liderima, što je posledica borbe za prestol romskog političkog lidera. Drugi model prevazilaženja je stvaranje **neformalne političke strukture** koja je produžena ruka romskih lidera ili nekih političkih stranka. Tu mrežu sačinjavaju „dezideologizovani lovci na položaje i sinekure“. Ova neformalna mreža predstavlja nadomestak političke partije koja bi na efikasan način zastupala interese romske populacije u Srbiji. O obimu ove neformalne mreže uticaja i njenim akterima teško je govoriti, uz napomenu da se ovo ne odnosi na sve romske političke aktiviste.

Romski narod/romski građani

Jedno od osnovnih merila koje se uzima u oceni aktivizma građana je **stepen političke participacije**, a u okviru ovog modela uključivanja građana, najznačajniju je **stepen izborne participacije**.

Ispitanicima³⁵ je data mogućnost da odrede u koliko su do sada izlazili na određene izbore. Najnižu participaciju u izborima Srbije ima romska populacija. Glasači iz ove nacionalne manjine u dva puta manjem obimu izlaze na izbore, nego što je to slučaj kod ostalih nacionalnih manjina.

Naime, podaci iz drugih istraživanja³⁶ govore da obim stranačke identifikacije u Srbiji nije ispod 50% od celine populacije. Kada je reč o manjinama, idenifikacija sa političkim strankama se kreće od 50% među Bošnjacima, do svega 27% u hrvatskoj zajednici.

Kod Roma značajan uticaj imaju romske partije, i pored značajnijeg uticaja DS-a i sve ostale velike parlamentarne stranke u Srbiji imaju delimično uporište u ovoj nacionalnoj

³⁵ Istraživanje stavova predstavnika mađarske, bošnjačke, romske i hrvatske nacionalne zajednice u Srbiji Cesid (2007). U okviru uzorka, anketirani su Romi koji žive u Kikindi, Valjevu, Beogradu, Nišu i Šapcu.

³⁶ Sva CeSID-ova istraživanja beleže obim stranačke identifikacije između 50% i 65%.

manjini. Ovaj nalaz pokazuje da je romska nacionalna zajednica najheterogenija kada je u pitanju odnos prema politici. Slično je i sa Hrvatima, samo što za razliku od drugih etničkih grupacija oni nemaju dominantnu etničku stranku.

U okviru romske nacionalne manjine pored predsednika Tadića, u koga ima poverenje 18% Roma, veće poverenje od stalih imaju Srđan Šajin 6% i Vojislav Koštunica i Rajko Đurić po 5%. Dve trećine Roma koji imaju izbornu pravo ne veruju ni jednom političaru.

Nešto više Roma Srbije smatra da samo stranke ove nacionalne manjine mogu da zastupaju interese Roma. Naravno ovo je pokazatelj nezadovoljstva načinom na koji ostale stranke zastupaju interes ove manjine u parlamentarnom i političkom životu Srbije, ali i ukupnog društvenog položaja Roma, kao i dešavanja unutar Romskog političkog polja. Da se na radi o prosto „političkoj matematici“ govori i sledeći podatak. samo 6% ispitanika smatra da Romske stranke u potpunosti, zastupaju političke interese Roma Srbije, dok 53% ispitanika misli da one to rade delimično.

O političkoj kulturi Roma u Srbiji govori još jedno istraživanje Jovana Živkovića³⁷. Naime, na pitanje o neophodnosti postojanja regiona za Rome kao pretpostavke za ostvarivanje kulturne autonomije potvrdno je odgovorila četvrtina ispitanika. Formiranjem takvog regiona bi se u prvom redu postigla integracija u pravni i politički sistem Srbije mišljenje je 15% ispitanika, 10% smatra da bi se tako povećala bezbednost, a 3,7% anketiranih u tome vidi građenje pretpostavke za potpunu samostalnost u budućnosti, dve trećine ispitanika nema stav o tome. Što se tiče interesovanja za političke sadržaje u medijima, samo trećina anketiranih Roma prati političke sadržaje. Kada je u pitanje interesovanje za politiku potpuno zainteresovanih je 11%, a potpuno apolitičnih je 38,5%.

Pogled romskih građana

O razlozima neuspeha romskih partija na poslednjim republičkim izborima:

“Da kažem, samo ovo što Romi nisu ušli u parlament, to je za to što su Radikali izglasali da mora biti deset hiljada potpisa i tu smo se izgubili. To je najveći problem jer ljudi šta da čine, pitanje da li će da skupe deset hiljada potpisa. Kako je to teško. Želeli bismo da imamo svoje predstavnike. Vidite koliko je nas ovde, većina nas je u srpskim partijama, umesto da budemo jedinstveni, pa neka bude i najgori, ali hajde da vidimo. Ako nas jedan proda, lako ćemo jednog ubiti, mislim figurativno. Ne ovako, svi jedno pričaju, a

³⁷ Jovan, Živković (2005), Manjine i regionalizam, Društvo dobre volje“, Niš

posle, vlast promeni ljudi. Razlog je što su tražili deset hiljada potpisa, a imali smo tri hiljade, a drugo delili su pakete, išli, upućivali za koga ljudi da glasaju. I na biračkim mestima su govorili za koga da glasaju”

“Interesantna stvar. Nas Roma ima od dvadeset do četrdeset hiljada i ni jedan odbornik, mi smo krivi, nismo složni. Kada se ujedine Romi biće za nas bolje, a do tada ne. Mi smo siromašni, a nismo ni složni. I iz tog siromaštva dolazi sve. Nema ko da gura”

“Slušam vas sve i vidim kako sami sebe lažete. U većinskim ili nekim drugim strankama ste jer gledate samo lične interese. -..... Recimo, da li bi ijedan Šiptar glasao za nekog Srbina ili drugog... .Nije stalo državi da nas ima.. Na Kosovu kad su izbori ima dvesta hiljada Srba i dva miliona Šiptara i da samo jedan Srbin izađe na izbore imaju deset mesta. Što ta naša lepa država ne kaže jedan poslanik kad već ne možemo da se dogovorimo, kaže imate zagantovano mesto. ... Pričamo o nejedinstvu Roma. Koji god ima viđeniji Rom, zovemo da se prijavi kod nas, on kaže ja sam kod ovog, ja sam u kod onog. Kažem ja mi ne moramo da izađemo imaćemo devet odbornika. Dođu i donesu pakete i stave u zadrugu u jednoj kutiji stane deset dvadeset paketa. E vidite Romi to su paketi posle izbora ćete dobiti pakete i tako to ide. Znaju koliko ima glasača, znaju.Da mi uđemo u parlament niko od nas neće to doživeti. Proći će dvesta godina, Romi prvo treba da se osveste, ne kao drugi.. Mi ovde ne možemo da se složimo. Niko drugi nije kriv što nas nema. Mi smo krivi. Država baci kost a vi se Cigani snalazite. 90-te je došlo višestranačje i svi su se snašli, samo Romi nisu.

O organizovanosti i organizacijama civilnog društva u prvom redu o romskim nevladinim organizacijama:

„Sad u Srbiji ima i hiljadu NVO, to su firme, oni rade za sebe. ..., bio sam prvi predstavnik i samo su nam gurali te papire. Zato vam kažem izlaz je u školovanju, da se ide po selima da se edukuju, da se lideri edukuju da znaju kako da nastupaju, kako novac da nabave. Ako ova država gleda da mi damo 500 hiljada državi nikad nećemo uspeti”

„Evo šta znači, kako se formiraju udruženja Roma. Sastanu se tri, četiri i razrade strategiju,... sada je dekada Roma, sve stave na papir, i sutradan otvore kancelariju. Eto tako“.

„Po meni je, mi smo imali dva poslanika u prošlom sazivu u parlamentu. Ti lideri nisu posle išli u te gradove odakle su kandidovani, da vide gde se desila diskriminacija i šta već. Pomak nisu videli obični ljudi. Oni nisu imali možda snage kao dva poslanika da nešto promene, ali sam njihov odnos sa ljudima. ... Svaka opština ima, kako ja kažem, svog

malog Roma. Ko radi sa njima. Romi ne mogu da se organizuju na lokalnom novou. Nema planova i zato ne može ništa da se uradi”.

O odnosu prema politici i političkom delovanju

Kod ispitanika postoji **dualni stav**. Sa jedne strane su nezainteresovani za politiku, jer imaju stav da ne mogu ništa da promene, a sa druge strane postoji svest o uticaju politike na njihove živote, tj. „bavljenje politike njima“ - politički konformizam.

„Mislim da je korisna politika i nama, ja se ne razumem u politiku. Ko se razume, ja ne.

„Mi totalno nismo politični. Kako politika prema nama tako i mi prema politici“.

„Kada su građani složni, onda ni predsednik ne može ništa,, ali narod nije složan, Svako je za sebe. Svako gleda sebe. Samo kada su potpisi, odu tamo, potpišu, dobiju neki paket, i toliko. Ništa drugo. Kako ko, neko dobije brašno, a neko ništa“

Romi sebe doživljavaju kao politički nedovoljno obrazovane, odnosno naglašavaju **potrebu političke edukacije**.

Romi o sebi u politici

„Tačno, 90 posto su krivi Romi. Kada bi Romi poštovali sebe bilo bi drukčije... jedno je nacija koja zna istoriju, a drugo ko zna matematiku. Romi sve dok ne budu tamo gde treba matematika, nema bolje“.

„Romi nisu složni. Prodaju se za jednu kutiju“.

„Kad nama neko otvori oči, nama Romima, onda mi hoćemo da se bavimo politikom. Mi smo inteligentan narod, mi hoćemo da budemo u politici. Ali mi hoćemo da radimo, u politici ljudi ne rade. Mi hoćemo da damo podršku onim političarima, ali onim koji se bore za naša prava. To treba gledati.“

„... ali kad je došlo vreme za glasanje, ljudi su se prodali za kilo zejtina, šećera.“

„Jeste, ali ovo je sada bilo baš strašno. Čovek koji, ja ću da ga imenujem koji kući nema metar drva, on je nudio šest metara drva ko će da glasa. On je posle pretio ljudima ko ne glasa doći će kući da i bije“

„Što se tiče Roma imamo dosta neobrazovnih koji smatraju da i ne treba da budu obrazovani. I za to neće da glasaju. Dajte šansu našim Romima da budu u parlamentu,

biće nešto bolje, sigurno. I na lokalnom nivou, neka imamo par odbornika, biće bolje. Ali naši ljudi neće da slušaju. Pred izbore im dođe neko i ubedi ih, obeća im nešto i oni glasaju za njega. To je problem“.

„Za što većina velikih partija lobiraju, daćemo ti to, daćemo ti to, i tako glasaju za one koji daju nešto ... Ako nećeš ti da glasaš ili ja, ima ko hoće. Kome je stalo do tog paketa, do litre zejtina, kilo šećer, on će da glasa.“ .

„Pa treba objasniti ljudima kako da glasaju. Trebalo bi da ima samo jedna partija“

„Uzimati taj paket pa ako pređe cenzus, a i ako ne pređe. Uzmi ti paket, pa šta te briga“.

„Politiku ništa ne može da promeni. Zato uzmi što ti daju“

„Ljudi su aktivni kad se vodi kampanja, za kilogram brašna daće potpis“.

„Paket sistem je najjeftiniji način da se dobije glas. Paket sistem je način kako jednu marginalizovanu zajednicu držati na tom nivou i svake četiri godine se pojavite sa tim paketima. Jednostavno tako držite tu zajednicu, ne date im da napreduju“.

„Treba edukovati. Ako imamo u ovoj mesnoj zajednici nekoga mladog koji ima ugled, treba ga edukovati. Romi bi tako stekli poverenje i ne bi čekali tu pomoć, pakete. Imamo u centru kada dođu za pomoć kažu im idite pa prosite. To strašno pogađa. To je strašno. Pa daj mu to što mu po zakonu sleduje, šta te briga sta će on s tim da uradi. To je strašno kada tako nešto doživite. To se dešava. Znači treba probuditi svest“.

„Ja gledam trenutnu situaciju kao posledicu nečega. Znači treba da budemo (romski političari) non-stop u komunikaciji za ljudima. Kada dođu sledeći izbori da ne dozvolimo da nam paket sistem dođe glave“.

„Ja sam dobio paket, glasao sam. Čovek koji je bio tu rekao mi je da glasam za taj i taj broj“

„Nije upoznata ni sa Statutom, ni sa mnogim obavezama i pravima koja bi trebalo da bi poboljšali svoj položaj. Svaka partija neromska hoće da ima Rome kao glasačku mašinu.. Sve su uradili da nema Roma.Za dvadeset godina biti predsednik Rom kao sto je sada u Americi crnac predsednik. Samo to da dostignemo.“

O političkim liderima

„Po meni su to ljudi koji su non stop na TV, koji su na vlasti. Koji stalno pričaju na TV, po sastancima tamo. Jednostavno tako to kontam da je to politika. Ne želim da se tu uplićem.“

„Da, bitno je da imaš dobrog vođu da vodi državu... Nemojte ga ceniti lično već po programu koji radi. Jer lično može da bude loš. Imaš ljude koji su dobri drugari, ali kao političari loši.“

„Danas kažu jedno, sutra drugo. Za to nema kraja“

„Znamo se, svi mi Cigani među sobom se znamo. I sada on dođe i treba ja za njega da glasam, a znam ko je i šta radi.“

„Mi ovde svaki sebe vidimo kao lidera. Kako je ko postao lider, ko vas je izabrao. Stvarate od samih sebe lidere, vi ovde, samo slušam šta pričate. Ne pričam na pamet, znam, imam tačne informacije, to je istina. Želeo bi da se formira nacionalni savet i da se formira jedna komisija gde ćemo biti svi prisutni, ne moram biti ja, ali da se saziva skupština. Ovde je poenta da sami sebe biraju za lidere“.

„Od nemaštine. Ljudi nema od čega da žive. A drugo, ljudi koji stvarno ne znaju da pričaju, ne znaju šta je jednina, a šta množina, oni nas predstavljaju. Oni nemaju veze sa životom. U svojoj kući nisu kako treba, a da mene predstavljaju.“

“E to je, sakupi se društvo u kafanu i oni nama vode politku”

“Ne može. Sakupi se neko društvo kao hoće nešto da radi. Oni to nepravilno rade. Skroz su nepismeni, a bave se politikom. Oni vode nas, nas je koliko znam šest hiljada, ali eto oni rade, jure obećavaju drva. E to kad bi mogli da radimo da školovani ljudi vode politku, a ne oni što ništa ne znaju. I ovo, ova naša vranjska struktura, oni uopšte nas ne smatraju za svoje građane. Mi samo služimo kad nešto treba da proslavimo romsko oni se guraju.“

O romskim strankama

“Oni (velike stranke) dele, dok romska partija nema šta da deli. Politika je kurva”.

„Neki moj stav, što se desilo u Uniji, tamo su bili viskoobrzovani ljudi i mislio sam da će nešto da urade, a šta se desilo. Unija se raspala. Imam utisak da mi Romi kao Romi nismo za to”.

„Ni Romi to ne znaju. Evo kolega je pričao da glasam, kako ja da glasam za tog čoveka kada ne znam ko je on. Kako onda da glasam. Znači treba da sam informisan, da me on informiše. Šta ja trebam da za džak praška, litar zejtina ja da za njega glasam“

„Na izborima kontrolišu tako drugi, mi nemamo uslove da za sva izborna mesta angažujemo članove odbora i kontrolore“

„Ako bi sada i došao neko ko hoće da pomogne, on godinama treba to da gradi, jer su Romi izgubili poverenje u sve dosadašnje romske i srpske stranke“.

“Stvorili smo asocijaciju, zvala se Sloga i radili smo. Ali politički lideri su sve radili da to propadne. ... Njihovo delovanje u parlamentu je dovelo dovde. Đurić je citirao Lorku, Sartra, i sve te filozofe i ništa drugo. Šajn je nešto uspeo, ali nivo stanja ostao je isti.

“Našim ljudima treba da se priča, oni sporo shvataju. Mora da se obaveštavaju na vreme zašto moraju da glasaju. Mi nemamo sredstva da bi napravili kampanju, kako....nemoj ti meni pričati šta ćeš da napraviš po pitanju socijalnog statusa Roma, a ima četiri razreda škole. Trebaju obrazovani za to. Ali ako ti njemu pričaš četiri godine da treba podržati tog i tog i kad dođu ti izbori, on će ga verovatno podržati. Šta se kod nas dešava, mrtvo more i tek tri meseca pred izbore. I tu se dešava da velike partije vrbuju viđenije Rome da pristupe njima i on odlazi u tu partiju i tako se svi glasovi razbiju u nekoliko partija i onda i ti ljudi kao odbornici u toj partiji ne mogu da se bore, ne mogu da ucene drugu, većinsku partiju. Kako. Treba postići jedan konsenzus, izbaciti mlade, obrazovane ljude ,a mi svi da im budemo podrška. A ne da ih kao lobiramo, a ovamo naše ljude podržavamo da glasaju za druge partije. On kada bude izabran, ima da odgovara našoj skupštini. I ako nije odradio dobro posao ima da da ostavku i kandidujemo drugog. ...najbitnije je da taj jedan ili dva predstavnika da kažu, ja ću da podržim vlast, ali hoću deset mesta za visokobrazovane iz moje zajednice, ili hoću deset radnih mesta za Rome sa srednjom školom, ili hoću put. Znači treba da zna šta su potrebe romske zajednice. I tako samo možemo nešto da postignemo”.

“Mi koji smo pripadnici drugih, većinskih partija. Mi smo tamo zato što nas ljudi hoće i mi tamo možemo da ostvarimo što mislimo da je bitno za naše Rome. Ko će meni da omogući prolazak projekta, oni su to ostvarili. Hajde da pogledamo opšti interes Roma.

O delovanju romskih stranaka na lokalnom nivou

„Tokom izborne kampanje glavno pitanje je kako ćemo i šta ćemo raditi. E, ubeđenje da može svako svoju budućnost da kreira, ako budemo imali nekog tamo. Jer, ako budemo imali nekog tamo, lakše ćemo se izboriti za svoja prava, nešto da bude bolje Romima. Jer drugi ne mogu da doživljavaju problematiku Roma kao sami Romi.

„Problem je što posle tih sastanaka svako ode na svoju stranu, niko ne informiše. Da objasnim, ako bi ja nakon ovog sastanka trebao da obavestim svoj narod da bi oni posle mogli da se uključe u razgovor i ja to ne uradim. To se uglavnom tako radi. Posle svi odu

na svoju stranu. ... je rekao da bi jedan čovek iz jedne partije našao sebi posao...sto godina mi možemo da vodimo ovakve sastanke i ako se posle ne obavesti narod, čemu to vodi?“

„... demokratija dozvoljava različito mišljenje. Slažem se da je tako, ali treba objediniti ljude, ljude koji će gurati ideju. Pun romski interes ne može da se ostvari kroz druge tako dobro kao kroz romsku partiju. Bez obzira koliko mi različito mislimo, pričamo. Ali svi pomenemo obrazovanje, zapošljavanje i znači to su te tačke oko kojih se svi slažemo i treba da sednemo, znači ukoliko postoje interesne grupe. Ne može da ima koristi ako sedne pet Roma i rade, šta od toga, nikom ne polažu račune. Lakše je biti deo veće celine. Ovo jeste Sizifov posao da sedne pet ljudi i da rade, ali da informišu druge. Ne mogu reći da nije ništa urađeno, ali treba da se radi“

„Imamo dosta sastanaka. Iznosimo problematiku Roma, aktivno učestvujem“.

„Kažem za Romsku partiju, kod nas je bilo stvarno korektno, kažem za Suboticu. Mislim podržali su nas finansijski i sve što je trebalo. Predložili smo dosta inicijativa i podržane su. Bilo je oko školovanja dece, i dobili smo besplatno sveske.“

„Mislim da Romske partije nemaju dovoljno kapaciteta. Mislim da Romske partije su povezane sa velikim strankama i nemaju vezu sa bazom. Doneti su zakoni ali se ne sprovode. To je bilo o zapošljavanju. Nema strategije za povezivanje sa bazom. Mislim da se manipuliše i sa drugim, ne samo sa Romima, ali sa Romima najviše. Samo kada je pred izbore onda se ide sa prikupljanje potpisa ,a zauzvarat dobijaju ili novac ili pakete“.

Separatni ili integrativni pristup u političkom delovanju Roma

Separatni pristup

„Da se sastanemo svi zajedno i odaberemo jednu stranku, ne više. Imali bi bolji položaj Roma u Srbiji. Imali bi više ljudi i bilo bi bolje“.

„Treba da ima jedna Romska partija. Onda bi bilo bolje“.

“Znate bilo bi dobro da mi imamo svoju partiju. Koja u sam vrh... i traži naše glasove i morala bi da traže koaliciju. Bili bi predstavnici čisto romske partije, a ne drugih stranaka”

“Nije dobro da uđu u koaliciju. On ne može izneti romske probleme bez svoje poslaničke grupe. Ljudi iz Romske partije lepo su objašnjavali ljudima preko medija da je potrebno da Romi u našoj opštini budu u Romskoj partiji. Da imamo naše odbornike, jer bila za Rome, kao recimo mađarska partija za Mađare. Najlakše je raditi sa takvom grupom“.

„Kao što vidimo sada se dešavaju razna prepucavanja između Roma. Jedan je iz Radikalne stranke, jedan iz Nove Srbije, jedan iz SPS. I tako počinjemo jedni druge da napadamo, kao i ovo ko je dobio paket, ko drva. Treba da vidimo zašto nismo dobili dva, tri predstavnika Romske nacionalne manjine.“

„I ja mislim da je bolje da Romi imaju svoju partiju i da predstavnik Roma uđe u parlament i da se bori za prava Roma. Preko druge stranke, ja mislim, ne može.... Najbolje bi bilo kada bi imali i ovamo, i ovamo, pa gde bude bolje“.

„U drugoj stranci ne može da se bori samo za prava Roma“.

„Svaka ptica svome jatu. To bi bilo najbolje, ali kada bi to bilo normalno da nisu prevaranti. Da se napravi jedna ili dve stranke i da svi glasamo... Pa da vidimo kako će biti.“

„Ako se napravi Romska politička stranka ona neće opstati u narednih 5- 6 godina, utopiće se u postojeće. Ne znam šta bi bilo dobro.“

Integrativni pristup

„Ja sam rođen kao Ciganin, ali ne može niko da me natera. Može da se meni sviđa ideologija neke neromske stranke“.

„Ali zašto ja da glasam za Romsku partiju, ako sam drugačije obojena. Treba da ima više partija, ali da budu u koaliciji.... Naravno. Za one koji će da rešavaju naše probleme. Ne mora to da bude Romska stranka, bitno je da vidi nas“.

„Mislim da je rešenje na drugoj strani. Ako neko želi da daje inicijative da se Romi nateraju da glasaju za jednu stranku to je još jedna grehota za Rome, demokratija vlada u Evropi. Treba da se promeni zakon i da se kaže Romima e vi vidite koga ćete da izaberete, a ako se nateramo da budemo u jednoj partiji. Što ja moram da se nateram da budem u romskoj partiji, možda se meni u drugoj stranci pružaju mogućnosti da ostvarimo ciljeve kroz tu stranku. Mislim da to niko ne može da ujedini. Mislim da bi ustavom trebalo da se reguliše dve ili tri stolice za Rome.“

O neromskim strankama

„Zavisí od stranke do stranke. Ima stranaka koje su korektne, ima koje uzmu potpise, brojeve ličnih karata i na dan izbora stoje tamo i zovu da se glasa.“

„Znamo u izbornoj tišini to se odradi. To mogu moćne stranke, koje sve imaju. Mi smo nedovoljno, kada govorim o Romskoj partiji, neinformisani, needukovani. I nije čudo kada ljudima neko dođe pre izbora i nešto obeća ili da, naravno tada će otići i za toga“

glasati. Ljudi jednostavno ne shvataju tok političkog života, šta to znači, šta mogu i kako. Kažem, većina je nepismena, nisu edukovani“.

„Niko, ne komuniciraju. Donesu pakete, podele i to je to“.

„To je i suština toga da se Romi koji su samo velika mašina i koja je potrebna samo za vreme izbora i ako se oni edukuju, oni gube glasove. Ja govorim o Srbiji. Mi koji smo u saradnji išli u kampanji sa drugim strankama, partija za koju smo mi tada radili u drugom krugu mi smo njima doneli preko hiljadu i nešto glasova. Dve, tri partije su tako radili. Znače šta smo dobili posle, ništa, samo su bila obećanja.“

„Bio sam 2004. godine postavljen za delegata u Skupštini, bio sam 17. na listi, ali moji glasovi su otišli za drugoga. Znači ja sam samo bio maketa na listi.“

„U Subotici postoji komisija za nacionalna pitanja. I kažu u lokalnoj upravi da mi ne možemo, a javna je tajna da nas ima tri do četiri odsto. Znači diskutabilno je i formiranje tih saveta. Nisam primetio da se nešto desilo, nas niko nije nikada zvao. Podneli smo zahtev da imamo program na romskom jeziku i odbijeni smo uz obrazloženje da može na jezicima koji su u zvaničnoj upotrebi. U Subotici u zvaničnoj upotrebi su srpski, hrvatski i mađarski.... sada ponovo radimo da uputimo inicijativu, da dobijemo frekvenciju za romski jezik. Znači ako dozvole nama, moraju i Bunjevcima, a to ne odgovara Hrvatima koji Bunjevce smatraju Hrvatima, i onda bolje nikom.“

„Ja sam uzela 10 evra, a nisam glasala za nikog“.

„Došao je ovaj Velja i delili pare. Ko je bio tu dali su po 700 dinara i da glasamo.“
„Bilo je za prva dva, tri slučaja, daju ti telefon i ti tamo kada zaokružiš, snimiš pa da pokažeš. Posle nisu imali toliko telefona. Nisu mogli sve da stignu, pa su davali listiće sa zaokruženim brojevima, a mi smo im vraćali prazne kao dokaz da smo glasali“.

„Imamo koalicioni sporazum gde sam ispunila sve uslove koje je trebalo pa nisam postala odborniki, međutim oni nemaju interesa i da je bolje da bude predstavnik Srba, znači ne poštuju se koalicioni sporazum.“

„Svi obećavaju, posao, a posle ništa. Oni stalno obećavaju, a mi za to izlazimo“.

O Nacionalnom Savetu Roma i lokalnim nacionalnim kancelarijama³⁸

³⁸ Značajni deo Romskog političkog polja je Nacionalni Savet. Prema već pomenutom istraživanju Centra za slobodne izbore i demokratiju dve trećine Roma je čulo za Romski nacionalni Savet. Nešto više od dve petine zna neku osobu iz Nacionalnog saveta Roma. U pogledu poverenja postoje dve jasno izražene tendencije. 48% ima, a 45% nema poverenje u Nacionalni savet Roma. Razlog ovom rezultatu treba tražiti u sledećem nalazu. Samo 11% učesnika istraživanja smatra da ovo telo u potpunosti zastupa interese Roma. 45% učesnika istraživanja je pokazalo spremnost da učestvuju na izborima za Romski Savet. Međutim samo trećina je znalo kako se biraju članovi za ovo telo.

„Eto nacionalni savet Roma, treba da dođu da kažu šta je u dekadi Roma, šta da radimo, kako. Što kažem pred izbore se manipuliše sa ljudima, jer su neobrazovani. Za to Nacionalni savet Roma treba da otvori po opštinama svoje kancelarije i da prati situaciju na terenu, da jednom mesečno poziva ljude, da kaže šta je dato kroz dekadu“.

„Gde to, jel to u Beogradu“.

„Vode se ličnim interesima. Mi znamo čime bi trebao da se bavi, ali se ne bavi..“.

„Mi samo tražimo da nas poštuju. Nemamo kome da pričamo naše tegobe. Sada postoji ta romska kancelarija i oni ništa ne rade. Rade za neku platicu i briga ih. Rade ,ali za sebe. Išli smo, neće da razgovaraju“.

Perspektiva

„Kao na primer u hrvatskoj za srpsku nacionalnu manjinu, da se garantuje mesto, pa ćemo izabrati. Treba da se povežemo sa Vojvodinom, ne samo recimo Šabac, Valjevo, već da se ujediniamo, uđemo u koaliciju i tako nastupimo. ...Da bude odvojena jedna stolica za Romske partije. Onda će Rom koji bude izabran u parlament da se bori, pa recimo sledeće godine ako hoće da uđe u parlament mora da se bori“.

“Treba i međunarodne organizacije da što više posvete pažnje Romima, da edukuju lidere da bi bolje predstavljali Rome, to treba da rade. To je marketing i menadžment. To treba. Imamo mali broj takvih ljudi. Ko će da vodi kampanju, mi nemamo takvih ljudi. Mi ovo što pričamo, čemu vodi. Uvek hoćemo nekog drugog da okrivimo”.

“Rešenje je u mladima, školovanim, fakultetski obrazovanim ljudima. Kad dođe do glasanja, da i bude naš predstavnik i zastupa naše programe. Čovek koji je obrazovan, koji zna, koji treba da vodi i da se založi. Sutra će i njegova deca da budu tu. Treba napraviti jedan Savez, Savet, zovi ga kako hoćeš da sazovemo Skupstinu Roma i kažemo ko može da predstavlja. Ne da se uvek pojavljuju jedni te isti. Da nađemo pravu ličnost da nas zastupa, koja vredi“.

“Kako su se Albanci organizovali. Oni su obavešteni šta je cilj i oni su radili na tom cilju. Tako i mi ako budemo stalno govorili šta je naš cilj i tako budemo bombardovali četiri godine, mora da bude rezultat“.

“Mi između sebe znamo ko koliko može i onda ćemo da vidimo koga za šta izabrati. Ako ja znam da ti možeš da ideš i probiješ led, imaš komunikaciju, onda ćemo podržati, lobirati preko Romskog radija i onda ćemo svaki dan postavljati pitanja, a ovaj će da odgovara. Treba naći fakultetski obrazovane mlade ljude po naseljima da razgovaraju i sagledavaju probleme. To može da se uradi sa malo para”.

“Trebalo da se sastajemo, iz svih naselja i onda da se kaže koji su problemi pojedinih naselja. Ljudi su slabo informisani. Nedostaje komunikacija. To treba da se stalno radi, ne samo pred izbore“.

“Evo recimo Tadić, on je predsednik četiri godine, ali stalno ljudi idu i lobiraju za njega. Kažem, treba da ljudi sednu i da prenose informacije. I samo tako možemo nešto da ostvarimo. Svako u svojoj sredini treba da lobira šta da i kako se radi. I tako četiri godine i onda ćemo nešto postići“.

Gledanje romskih organizacija civilnog društva na politički položaj Roma

U okviru Projekta sprovedeno je e-meil istraživanje sa romskim nevladinim organizacijama³⁹.

Kao što se može videti iz Tabele 1., među romskim nevladinim organizacijama postoji saglasnost o nezadovoljavajućem položaju romske nacionalne manjine u Srbiji.

Tabela 1. Ocena položaja Roma u Srbiji

	Frekvencije ⁴⁰
Zadovoljavajuće	0
Zadovoljavajuće imajući u vidu opšte stanje u društvu	4
Nezadovoljavajuće imajući u vidu opšte stanje u društvu	11
Nezadovoljavajuće	21
Ne mogu da ocenim	0
Ukupno	36

Upitani da odgovore za samoodgovornost ove nacionalne manjine, dobili smo sledeće otvorene odgovore, najindikativnije smo predstavili u Tabeli 2.

Tabela 2. Odgovornost romske nacionalne manjine za svoj položaj

U kojoj meri, i na koji način takvom položaju doprinose sami Romi kao narod, romske NVO, romske političke partije...?
<ul style="list-style-type: none"> • „Zato što nisu jedinstveni. Država koristi neslogu Roma, koju samu prouzrokuje preko pojedinih „prodatih“ Roma“. • Ako je jedna osetljiva društvena grupa marginalizovana duži vremenski period, ne postavlja se pitanje koliko su oni doprineli svojoj isključenosti iz društva. Postoji niz faktora koji utiču zašto su Romi, generalno

³⁹ E-mail anketa je sprovedena uz pomoć online servisa za istraživanja www.tvojstav.com. Anketa je distribuirana preko email lista Romskog informativnog centra iz Kragujevca, kao i Centra za razvoj neprofitnog sektora

⁴⁰ Frekvencije su date u apsolutnim iznosima

gledano, neobrazovani i nezaposleni. Ti faktori se nalaze i među Romima, ali glavni faktor je diskriminacija, i isključivanje Roma iz društvenih tokova od strane društva“.

- „NVO veoma često vode ljudi koji nemaju autoriteta ni u svom narodu, a kamoli u većinskom, političke partije i njihovi lideri su uglavnom privatizovali postojeće partije i na prvom mestu je lični interes“.
- „Nisu aktivno uključeni u rešavanje sopstvenih problema, uglavnom čekaju druge, nisu zainteresovani“
- „Svakako da su i Romi delimično krivi, nejedinstvo među liderima Roma, niska svest Roma, politički neorganizovani“.
- „Romski narod - u većoj meri nezainteresovan i nedovoljno obavesten; političke partije - bez kapaciteta, pojedinci koji sami odlučuju; romske NVO - ulažu velik trud ali nemaju dovoljno kapaciteta, opet samo pojedinci koji nemaju dovoljnu saradnju sa državnim institucijama, a i ne znaju kako da to urade itd...“

Posmatrano po oblastima nezadovoljstvo je najveće u onim oblastima koje se mogu nazvati „egzistencijalno bitnim“: zapošljavanje, stanovanje, materijalni položaj i obrazovanje, oblasti koje su definisane kao prioritet Dekade Roma. Tabela 3.

Tabela 3. Oblasti društva u kojima je stanje najnepovoljnije (dva odgovora)

	Frekvencije
Informisanje	7
Kultura	7
Materijalni položaj	10
Obrazovanje	11
Odnos lokalne zajednice, lokalne sredine prema Romima	8
Politička prava, zastupljenost i delovanje	8
Stanovanje	9
Zapošljavanje	12
Ukupno	72

Nevladine organizacije su deo „Romskog političkog polja“ i kao takve značajno utiču na ukupan položaj Roma. Zato smo ih pitali gde vide politiku u odnosu na ostale prioritete. Prema distribuciji odgovora iz Tabele 4. vidi se da je pitanje političkog položaja Roma kao nacionalne manjine jednako bitno kao i ostali prioriteti.

Tabela 4. Značaj politike

	Frekvencije
Manje bitna pitanja od pitanja kao što su zapošljavanje, obrazovanje, stanovanje, odnos lokalne zajednice	7
Jednako bitno kao pitanja kao što su zapošljavanje, obrazovanje, stanovanje, odnos lokalne zajednice	17
Jedna od najbitnijih pitanja	5
Najbitnije pitanje	7
Nemam stav	0
Ukupno	36

Na osnovu skale stavove želeli smo da vidimo kakvo viđenje „Romskog političkog polja“ imaju romske NVO. Tabela 5.

Tabela 5. Stav o stanju u Romskom političkom polju

	da	ne	Neodlučan
Sve romske stranke imaju isti program, razlikuju se samo po liderima	22	12	2
Romske stranke imaju dovoljno znanja, kadrova i organizacije kako bi zastupale interese Roma u Srbiji	10	19	7
Rome politika ne interesuje	10	16	10
Ljudi koji su politički aktivni u romskim partijama nemaju poverenje Roma	12	24	0
Romi su sposobni da jedinstveno deluje i zaštite političke interese Roma	28	9	0
Stranke se sete Roma samo pred izbore, a onda daju sve samo da bi dobili naše glasove	30	5	1
Velike stranke sprečavaju razvoj romskih partija	26	5	4
Nema potrebe za postojanjem romskih stranaka, Romi treba da biraju između velikih stranaka	5	26	4

Iz priloženih rezultata o stavu romskih nevladinih organizacija o romskim partijama može se zaključiti sledeće:

- Političke stranke ne smatraju dovoljno jakim i u njima vide liderske organizacije, kao i da imaju upitan legitimitet kada je u pitanju poverenje Roma u ove stranke
- Postojanju stava o antagonizmu neromskih prema romskim strankama
- Rešenje vide u separatnoj političkoj inkluziji, okupljanju Roma oko jedne maksimalno dve romske stranke.

Romski NVO je jedan od značajnih potencijalnih partnera političkih stranaka Roma. Po pitanju „uplitanja“ u politiku romske NVO su podeljenje o čemu svedoče odgovori iz Tabele 6.

Tabela 6. Politička participacija romskih organizacija civilnog društva

Da li romske nevladine organizacije treba da se uključe u politički život. Koji su Vaši argumenti za, a koji protiv?
<p>Argumenti za</p> <ul style="list-style-type: none"> • „... i te kako Romske NVO treba da se uključe u politički život, jer su Romske NVO upoznate sa problemima Roma i imaju određena iskustva, samim uključivanjem bi povećali kapacitet Romske zajednice“ • „... da treba jer imaju određena iskustva, kapacitete i potencijale“ • „... da, ako postoji jedinstvo među romskim liderima“ • „... da, treba imati svog favorita u političkom životu, saradnja treba da je obostrana, jer postoji zavisnost

od političke stranke koja je na vlasti od lokalne samouprave do republičke, nazalost tako je“.

- „... treba da daju logističku podršku sa bazom podataka i aktivnostima u kampanji, posebno saradnja u izbornom štabu. NE TREBA DA DELE PAKETE za vreme kampanje“
- „... da jer samo putem buđenja političke svesti kroz radionice, seminare, kampanje, može se delovati na veći broj građana/ki romske nacionalnosti, a oni/e imaju najviše poverenja u svoje sunarodnike/ce“
- Da. Aktivizmom mogu da ukazuju na svoj položaj i da ga rešavaju uz pomoć organizacija i institucija kojima se obrate“

Argumenti protiv

- „Nevladine organizacije su nepolitičke organizacije, i uključivanjem u politički život ruše se osnovni principi i načela. Sa druge strane, generalno gledano, pojedine političke partije, osnivaju i osnovale su po dve-tri svoje nevladine organizacije i time se stvara konflikt interesa“.
- „Ne. Mislim da ne bi trebalo, jer bez obzira koja vlast da bude romske NVO mogu saradivati sa njima, a ovako ukoliko ne bude ona stranka sa kojom smo izašli na izbore, onda te druge stranke odbacuju tu NVO „
- „Romske NVO ne treba uključiti jer su one direktno doprinele neuspehu romskih partija, radeći za „većinske“ partije“

Samo 9 od 36 anketiranih organizacija se u proteklih pet godina bavilo projektima koji su imali „politički karakter“.

I na kraju ćemo se baviti perspektivom. Prvo, viđenjem modela unapređenja položaja Roma, a potom porukama predstavnika romskih NVO predstavnicima romskih partija.

Tabela 7. Idealni model unapređenja položaja Roma

Šta je to što bi trebalo uraditi da bi se unapredio politički položaj Roma u Srbiji?

- „Trebalo dosta raditi na obrazovanju Roma, edukacija, animirati Romsku zajednicu za izlazak na izbore i pružati iste šanse, za sve podjednako jer Romi nemaju ni medijsku ni finansijsku podršku kao i ostale političke partije Rome je najlakše kupiti“
- „Da država i međunarodne institucije i organizacije imaju političku volju“.
- „Preduslov je da se romska zajednica ekonomski osnaži, da ojača svoju društvenu moć, i kroz institucije države“
- Ujediniti sve romske političke partije u jednu i sa njom izaći na izbore (što je malo teže, da budem iskren)“
- „Svaki okrug svog predstavnika; svaki predstavnik jak lider;
- „Ojačati romske NVO i romske studente kao predvodnike političkog života Roma“.
- „Edukovati političku partiju o svim segmentima prava izbora i delovanja u parlamentu , smanjiti cenzus i povećati finansijsku pomoć u kampanji“
- „Obavezno u parlamentu predstavnik Roma. Koordinacija i tim koji će saradivati i predlagati državne programe i iste realizovati uz državnu i međunarodnu pomoć“.
- „Organizovanjem seminara tj. obuka ,na kojima bi pravo da učestvuju imali mladi perspektivni Romi.

Glavni uslov srednja škola“

Tabela 8. Poruke za romske lidere

Šta bi ste poručili liderima stranaka Roma?

- „Da se sve Romske partije ujedine“
- „Romske stranke Srbije ujedinite se!!!“
- „Da sve Romske političke partije budu u jednoj kaolicii, jer najlakše je kupiti Romske glasove“.
- „Romskim strankama bi poručili da okupljaju oko sebe više mladih romskih intelektualaca“.
- „Rad, rad i samo rad“
- „Da se više interesuju i bore za pitanja i probleme Roma, a ne samo za svoj interes“.
- Romske stranke ujedinite se zarad dobrobiti našeg romskog naroda. Što je veći broj NVO to nam je politika slabija“
- „U Romskim strankama moraju biti najbolji, najobrazovaniji, nekorumpirani lideri koji mogu doprineti razvoju i unapređenju života Roma u svim segmentima života“.
- „Samo ujedinjene mogu zastupati interese Roma/kinja, ali sa poštovanjem kvota o učešću žena. Smanjiti i broj neromskih političkih partija, kako bi partije manjina dobile mogućnost da utiču na odlučivanje u Parlamentu“
- „Da aktivnije deluju na svim pitanjima koja će nas učiniti jedinstvenim i organizovanim“

„Velike“ političke stranke i Romi

Politička tranzicija u Srbiji odvija se u dva paralelna smera. Prvi, političko-partijska tranzicija u okviru koje dolazi do prelaza političkih aktera od pokreta za nedemokratsko očuvanje vlasti ili demokratsku promenu vlasti ka nastanku političkih stranaka. Drugi, ideološka prekompozicija političkih stranaka, podela na levicu i desnicu.

Svedoci smo procesa, koji je svoje ubrzanje doživeo u poslednje dve godine, nastajanja sce više bipolarne političke scene. S jedne strane nalazi se (socijal)demokratski blok, a sa druge konzervativno-narodnjački blok. U centru prvog bloka su Demokratska stranka, Jedinsvena Srbija, Socijalistička partija Srbije (dve poslednje pomenute stranke su glavnom u ovom, a srcem u konzervativno-nardnjačkom bloku), Sandžačka demokratska partija, dok se na periferiji ovog bloka nalaze Liga socijaldemokrata Vojvodine („autonomaška“ frakcija); Demohrišćanska stranka Srbije, Srpski pokret obnove, G17 plus i Srpski pokret demokratske obnove (konzervativna frakcija) i Liberalno demokratska partija (liberalna frakcija). Ovaj deo političke scene doživeo je svoje profilisanje izjašnjavajući se u prvom redu za evrpske integracije, pravno-političko

rešavanje Kosovskog čvora, i na kraju ističući kao prioritet socio-ekonomske probleme građana.

Stranke konzervativno-narodnjačkog bloka su Demokratska stranka Srbije i stanke koje su u koaliciji sa ovom strankom, tu su još, Srpska napredna stranka, Srpska radikalna stranka..

U okviru ovog bloka postoji podela na dva dela, konzervativni i narodnjački⁴¹. Konzervativnu Srbiju čine Demokratska stranka Srbije i stranke koje su u koaliciji sa njom, dok narodnjačku grupu čine Srpska radikalna stranka, Srpska napredna stranka. Stranke konzervativno-narodnjačkog bloka se zalaže da pitanje Kosova (p)ostane glavni prioritet politike Vlade Srbije, po cenu odustajanja od evropskih integracija, što se ogleda u protivljenju potpisivanju Sporazuma o stabilizaciji i asocijaciji, kao i protivljenju EULEX misiji na Kosovu. U ovom delu studije ćemo **analizirati programska dokumenta parlamentarnih političkih stranaka** sa ciljem da utvrdimo:

- Da li, i kako parlamentarne stranke tretiraju Rome, kao društveno isključenu grupu i nacionalnu manjinu
- Da li postoje sadržaji u programima parlamentarnih stranaka koji se bave identifikovanjem i predlaganjem rešanja za probleme Roma kao pripadnika nacionalne manjine i građana Srbije
- Da li postoje sadržaji programa parlamentarnih stranaka koji u načelu mogu biti osnova za političko delovanje te stranke prema Romima

U programu **Liga socijaldemokratije Vojvodine** Romi se pominju u okviru dostupnosti kulture gde LSV za svoj prioritet uzima "razvoj kulture u Vojvodini to jeste i razvoj publike, omogućavanje da sve društvene grupe, posebno one koje ne učestvuju, budu animirane za sticanje kulturnih potreba i navika i da se aktivno uključe u kreiranje kulturne scene. Animiranje i stvaranje nove i brojnije publike u vezi je sa aktivnostima koje se tiču marketinga, odnosa s javnošću i informisanosti javnosti o značaju kulture, kulturnoj ponudi, mogućnostima širenja tržišta kulture, značaju ulaganju u kulturu, stručnog vrednovanja kulture, kao i razvijanje projekata i programa koji se tiču marginalizovanih društvenih grupa - dece i mladih, osoba sa invaliditetom, žena, diskriminisanih nacionalnih zajednica, posebno Roma, homoseksualno opredeljenih i drugih“.

⁴¹ Formiranjem koalicije DSS i NS u javnoj komunikaciji je uveden pojam „narodnjaci“, po uzoru na zapadnu političku terminologiju, gde su konzervativne stranke i narodnjačke. U političkoj istoriji je narodnjaštvo se vezuje za socijalistički pokret. „Uvezen“ iz Rusije u drugoj polovini XIX veka, kao spoj socijalizma i nacionalizma, bio je inspiracija prvim srbijanskim socijalistima, kao i utemeljivaču srbijanske levice Svetozaru Markoviću, osnivaču Radikalne stranke. Stranke konzervativno-narodnjačkog bloka su Demokratska stranka Srbije i stanke koje su u koaliciji sa ovom strankom, tu su još, Srpska napredna stranka, Srpska radikalna stranka..

Sto se tiče ostalih principa koji mogu biti indikativni za politiku ove stranke prema Romima, treba istaći multietničko, multikonfesionalno, multijezično društvo i društvo tolerancije.

U okviru principa "Multietničko, multikonfesionalno, multijezično društvo" LSV-a se zalaže za "samo ono društvo u kome pojedinac ima nesmetanu mogućnost da razvija svoju nacionalnu, religijsku, jezičku i drugu osobenost, to je društvo prihvatljivo za Ligu socijaldemokrata Vojvodine. Svi pripadnici nacionalnih zajednica moraju imati pravo da se u potpunosti obaveste, održavaju, neguju i razvijaju kulturu svog naroda i da pri tome uživaju pomoć države".

Drugi princp je društvo tolerancije, odnosno "društvo oslobođeno fašizma i verskog fanatizma u kojem tolerancija ne znači jednostavno priznavanje nečijeg postojanja, već predstavlja politiku aktivnog učešća u društvenom životu svih nas sa različitostima koje posedujemo. Zalažemo se za ukidanje svih fašističkih, neonacističkih, zločinačkih i ratno huškačkih udruženja. Zalažemo se za osudu i kažnjavanje svih onih koji podstiču nacionalnu, versku ili na bilo kom drugom osnovu zasnovanu mržnju. Smatramo da je danas antifašizam potreban, kao što je bio potreban i pre sedamdeset godina. ... Fašističke ideje su se povampirile u okolnostima ekspanzije nacionalizma i rata, a organizovani fašizam u današnje vreme poprima nove forme. Zauzimanje otvorene antifašističke pozicije u odnosu na fašističke pojave uslov je bez koga nema perspektive vođenja demokratske i progresivne politike.Zbog antikomunističke politike „nacionalnog pomirenja“ nastoji se da se iz srpske istorije isključi antifašistička borba“.

U programu⁴² **G17 plus** se ne pominju Romi. Ova stranka se na dva mesta bavi pitanjem manjina. Prvo, u delu o istorijskom dogovoru države Srbije sa Albancima, a koji bi bio od koristi i ostalim nacionalnim manjinama. Drugo, u okviru rešenja nacionalng pitanja koje je moguće rešiti samo u okviru evropske države Srbije. Nabrajajući nacionalne manjine Mađare, Bošnjake, Hrvate, Rumune, Sloveke i Bugare, u dokumentu se ne pominju Romi.

Od vrednosti koje bi mogle biti indikativne za politiku ove stranke prema Romima su: sloboda, solidarnost i pravda.

Slobodu ova stranka defniše kao pravo na slobodan razvoj svoje ličnosti. Iz slobode pojedinca proizilazi princip jednakosti svih građana bez obzira na razlike u polu, naciji, veri ili rasi. Solidarnost se doživljava ka zalaganje „za socijalnu solidarnost na nivou čitavog društva. Primenjujući socijalnu solidarnost, država obezbeđuje osnovne uslove za život

⁴² <http://www.g17plus.org.yu/download/dokumenti/program.pdf>

svim građanima“. Sto se tiče pravde ona prema programu G17 plusa predstavlja „obezbeđuje ostvarivanje jednakih prava za svakog pojedinca“.

Demokratska stranka⁴³ u stranačkom programu Rome ne pominje kao temu ili/i prioritet svog delovanja. Sto se tiče vrednosnog okvira njega čine zalaganja za slobodu, pravdu, jednakost i toleranciju.

Demokratska stranka slobodu vezuje za izbor stila života što podrazumeva ekonomsku, odnosno finansijsku slobodu. „Hendikepiranim“ država treba kroz mehanizme socijalnog staranja da pomogne i učini ih aktivnim članovima društva. Povezana za slobodom je jednakost. Za ovu stranku ljudi su jednaki rođeni i niko ne može biti u neravnopravnom položaju, odnosno imati veća ili manja prava zbog pola, fizičkog izgleda, vere, nacije ili svojih uverenja. Tolerancija je izražavanje svoje spremnosti da se poštuje različitost i odricanje prava na asimilaciju. Oni se zalažu za postojanje institucija i mehanizama koji će razlike usaglašavati, a ne ukidati. Verska i nacionalna tolerancija u multietničkom društvu nemaju alternativu. Pravda u programu DS-a definisana je postojanjem institucija koje štite sigurnost i prava građana, od ustanova pravne države do regulisanja radnog prava, socijalne sigurnosti i penzijskog osiguranja. Građani moraju biti zaštićeni od kriminala i zloupotrebe vlasti.

U delu programa **Socijalistička partija Srbije**⁴⁴ o osnovnim principima kaže se da će se stranka zalagati za „prava nacionalnih manjina po najvišim evropskim standardima-principi su na kojima će SPS insistirati u svim procesima ustavnih reformi“.

U delu o nacionalnim manjinama Socijalistička partija Srbije „trajno ostaje privržena poštovanju i ostvarivanju individualnih kolektivnih prava nacionalnih manjina. Ostvarivanje tih prava koja su u funkciji očuvanja nacionalnog identiteta, kulture i tradicije i dalje će uživati podršku političkog delovanja socijalista“.

Međutim ova stranka u svom programu ima poruku za stranke nacionalnih manjina koje „rade protiv interesa Srbije“ i koje su zastupanje interesa nacionalnih manjina „pretvorile u profesiju svojih lidera“. „SPS je protiv političke getoizacije nacionalnih manjina koju zagovaraju pojedine stranke koje svojom politikom i ponašanjem svojih lidera unose podele u nacionalne zajednice, s jedne strane, i štete ugledu i demokratskim procesima u Republici Srbiji, s druge strane.“ SPS ovakvim programskim opredeljenjem deli stranke nacionalnih manjina na one koje su politički lojalne i one koje „rade o glavi“ Srbiji.

⁴³ www.ds.org.yu

⁴⁴ http://www.sps.org.yu/cms/index.php?option=com_content&task=blogsection&id=5&Itemid=77

SPS u svom programu pominje Rome u kontekstu loše trenutne socijalne politike, kao nekog ko pripada „marginalizovanim grupama, među kojima su izbeglice, raseljeni i osoba sa invaliditetom“.

Demokratska stranka Srbije ne pominje Rome u svom programu, i ako se pominju neke druge vunerabilne grupe, koje se po svom materijalnom i socijalnom položaju ne razlikuju u značajnijoj meri. Pored zalaganja za očuvanje nacionalnog i kulturnog identiteta u okviru dela programa⁴⁵ „Nacionalna politika“, koji se u najvećoj meri bavi očuvanjem i unapređenjem položaja srpskog naroda u Srbiji i rasejanju, kaže se:

„Manjinskim zajednicama u našoj državi pripadaju sva prava koja su im priznata međunarodnim pravnim aktima i sva prava već stečena tokom života u našoj državi. Manjinske zajednice su ravnopravne i nijedna ne može pretendovati da uživa veća prava od drugih, bez obzira na svoju brojnost.“

Liberalno demokratska partija je u fazi formulisanja politika stranke. Prioritet ove stranke je inkluzija, tj. prioriteti Dekade Roma: obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvo i stanovanje.

Iz svega napred navedenog možemo zaključiti da odnos političkih partija prema Romima karakteriše:

- Deklarativno zalaganje za poštovanje svih međunarodnih pravnih akata koja regulišu prava manjina
- Postojanje vrednosne komponente u okviru partijskih programa kao pretpostavke za unapređivanje položaja Roma
- Posmatranje Roma u kontekstu socijalnog položaja, gradeći humanitaran pristup, a ne politički, posmatrajući Rome kao političku činjenicu.
- Prioritet je socijalna, a ne politička inkluzija Roma, sem ako to nije zahtev u okviru EU obaveza
- Nepostojanje saglasnosti o tome da li je potrebno da Romi imaju tzv. sigurne mandate u skupštini Srbije, što je u prvom redu uslovljeno „računicom“, šta bi time oni dobili, a šta izgubili
- Nepostojanje jasno profilisanih stranačkih organa koji se bave kreiranjem i primenom politike prema Romima. Ovo se supstituiše postojanjem nekoliko pojedinaca koji se bave Romima, najčešće tokom izbora. Većina političkog delovanja „velikih“ stranaka se sprovodi na lokalnom nivou gde opštinski/gradski odbori imaju relativnu autonomiju delovanja prema Romima.

⁴⁵ <http://www.dss.org.yu/pages/program.php>

Političko delovanje Roma u medijima

Mediji predstavljaju glavni agens političke socijalizacije. Oni su ti koji mogu da usmere pravac političke akcije, od umirenja do uznemirenja. Izveštavanje medija o političkoj zajednici Roma, ako se izuzmu romski mediji skoro da ne postoji. Ova konstatacija važi i za period izbornih kampanja na šta ukazuje analiza poslednji parlamentarnih izbora⁴⁶. O romskim partijama se najčešće izveštava na informativnom nivou ili kao o primeru političke egzotike.

U prilog ovome govori *analiza Medija centra* kojom su obuhvaćeni štampani mediji tokom predizbornog aprila 2008. godine. Više od tri četvrtine tekstova koji se bave izbornim temama vezanim za Rome su u formi kratkih informativnih žanrova. 30 od 48 medijskih priloga se odnosi na kandidaturu Dragana Džajića na listi Unije Roma Srbije, dok svega 11 tekstova prati ostale predizborne aktivnosti romskih partija, posebno Romske partije, a ostatak predstavlja ukazivanje drugih izbornih aktera na položaj romske manjine.

Diksurs izveštavanja se kreće od kritičkog preko blago negativnog do pežorativnog⁴⁷.

O tome kako su mediji izveštavali o romskim partijama i političarima govori još jedna analiza⁴⁸.

Predmet analize su bile novine *Them*⁴⁹ i *Radio Televizija Vojvodine*⁵⁰.

Evo nekoliko ključnih nalaza istraživanja. Prvi nalaz je da je u programu TV Vojvodine na romskom jeziku, najviše medijskog prostora dobila Romska partija (koalicija Vojvodina je snaga Srbije), a preostale dve romske partije su dobile gotovo jednaku medijsku pažnju, mada treba imati u vidu da preostale dve stranke nisu iz Novog Sada, te

⁴⁶ Pregled analiza medija koje je CESID realizovao govori da izveštavanje medija o romskim političkim partijama tokom izbora gotovo ne postoji.

⁴⁷ *Gazeta* pod naslovom "Stranke smešnih namera" objavljuje podatak da Romi imaju najveći broj registrovanih partija, kao uvod u priču koja se odnosi na novoregistrovanu stranku inspirisanu serijom "Bela lađa". Isti dnevnik naslovljava tekst o uskršnjoj poseti LDP-ovog kandidata za gradonačelnika romskom naselju u Rakovici "Biljina jaja za Rome". Tekst u kojem se izveštava sa istog događaja u *Večernjim novostima* nosi naslov "Romí poučan narod", dok su *Blic* i *Danas* identičnu temu uobličili naslovima: "Srbijanović: Više pažnje prema Romima" i "Srbijanović: Država marginalizuje Rome".

⁴⁸ Nikolić, J. (2008), Romske kandidatkinje u medijima

⁴⁹ Uzorak za rad bili su prilozi u vezi sa parlamentarnim, pokrajinskim i lokalnim izborima u Srbiji 2008. godine iz sadržaja informativno-političke emisije *Nevimata* RTV 2 i tekstovi sa ovom tematikom lista *Them*. *Them* (Svet) su romske pokrajinske novine koje postoje 6 godina u izdanju novinsko-izdavačke kuće Them u Novom Sadu, što ih čini štampanim javnim servisom na romskom jeziku. List je namenjen, pre svega, romskoj nacionalnoj zajednici, od srednjoškolaca, preko studenata, zaključno sa starijim odraslim osobama. Sadržina je bilingvalna, sa 2/3 teksta na romskom i 1/3 na srpskom jeziku i štampa se na 22 strane.

⁵⁰ Javni servis Vojvodine, RTV 2, ima redakciju na romskom jeziku, koja već dugi niz godina važi za najrelevantniji i najkredibilniji medij koji se obraća Romima. Konceptija informativnog programa romske redakcije je drugačija ne samo od programa na srpskom jeziku, nego i od drugih programa na jezicima nacionalnih manjina u Vojvodini

su možda bile manje dostupne. Drugi nalaz je da je Them bio politički apsolutno nezaiteresovan.

Sumarno posmatrano, očigledno je da romska politička zajednica ne koristi ili nema pristupa da koristi medije kao agense političke socijalizacije Roma, na način koji bi doprineo ne samo jednokratnom političkom informisanju tokom izborne kampanje već kreiranju romskog demokratskog javnog mnjenja kao elementa političke inkluzije.

ROMSKE POLITIČKE PARTIJE I IZBORI

U registru političkih organizacija koje vodi Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu upisano je 438 aktivnih političkih organizacija.⁵¹ Na osnovu nacionalne odrednice Rom, u nazivu političke organizacije, od 1990. godine do danas na republičkom nivou registrovano je dvadeset i četiri romske političke partije. U vreme postojanja Savezne Republike Jugoslavije politička organizacija mogla se registrovati i na saveznom nivou, tako je pet romskih političkih organizacija registrovano na tom nivou, što je ukupno dvadeset i devet.

Tabela 9. Republički registar

Red.br.	Red. Br. u registru	Naziv političke organizacije	Datum upisa u registar	Mesto
1.	27	"Roma" Srbije i Jugoslavije, demokratska politička partija zajednice Roma	13.08.1990.	Kragujevac
2.	32	Socijaldemokratska partija Roma Srbije	27.09.1990.	Beograd
3.	100	Demokratska zajednica Roma Jugoslavije	19.11.1992.	Aleksinac
4.	168	Narodna stranka Roma	15.08.1997.	Kraljevo
5.	187	Partija romskog jedinstva	11.05.1999.	Beograd
6.	211	Demokratska romska unija	26.10.2000.	Kovačica
7.	235	Romski pokret obnove	09.11.2001.	Azanja
8.	282	Demokratska stranka Roma	18.11.2003.	Beograd
9.	287	Romska partija	04.12.2003	Kovačica
10.	288	Nova demokratska stranka Roma Srbije	05.12.2003.	Obrenovac
11.	297	Demokratska romska stranka Srbije	13.02.2004.	Beograd
12.	301	Romska demokratska stranka	15.03.2004.	Novi Sad
13.	309	Unija Roma Srbije	14.05.2004.	Beograd
14.	314	Internacionalna partija Rom	08.06.2004.	Beograd
15.	329	Romska stranka	30.12.2004.	Beočin
16.	342	Pokret za afirmaciju Roma Srbije	18.07.2005.	Beograd
17.	344	Ujedinjena partija Roma	07.01.2005.	Bujanovac

⁵¹ "Registar političkih organizacija", <http://www.drzavnauprava.gov.rs/pages/registar.php?mode=all> (25. decembar 2008.)

18.	385	Romska partija Srbije R.P.S.	08.11.2006.	Beograd, Zemun
19.	411	Romska stranka jedinstvo	19.06.2007.	Niš
20.	442	Romska napredna stranka	19.02.2008.	Šabac
21.	447	Romska jedinstvena stranka	03.03.2008.	Novi Bečej
22.	449	Romska stranka Vojvodine	04.03.2008.	Kovilj
23.	450	Romska demokratska zajednica	05.03.2008.	Niš
24.	453	Romska partija ujedinjenja	11.03.2008.	Beograd

Tabela 10. Savezni registar⁵²

Red.br.	Red. Br. u registru	Naziv političke organizacije	Datum upisa u registar	Mesto
1.	11	Demokratska stranka Roma	10.09.2002.	Beograd
2.	54	Nova demokratska stranka svih Roma sveta, svetska zajednica Roma Srbije i Jugoslavije	22.02.1994	Kragujevac
3.	90	Romska kongresna partija	23.07.1997.	Beograd
4.	91	Romska socijaldemokratska partija	05.06.2002.	Valjevo
5.	140	Stranka Roma Srbije	01.08.2004.	Beograd

Najveći broj romskih političkih partija registrovan je u Beogradu 12, u Centralnoj Srbiji 11 i u Vojvodini 6. Samo jedna romska politička partija u svom nazivu ima geografsku odrednicu koja nam nagoveštava da će njeno delovanje biti usmereno na lokalnom nivou, i to je Romska stranka Vojvodine. **Geografska distribucija romskih političkih partija** u neskladu je sa procentualnim učešćem stanovnika romske nacionalnosti na datoj teritoriji. Prema popisu stanovništva Srbije iz 2002. godine procentualno učešće Roma u navedenim teritorijalnim celinama Srbije je sledeće:⁵³ Centralna Srbija 59945 Roma ili 55.4%, Vojvodina 29057 Roma odnosno 26.9% i Beograd 19191 Roma što je 17.7%. Prema navedenom popisu u Srbiji živi 108193 stanovnika romske nacionalnosti ili 1.44% ukupnog stanovništva Srbije, ovaj zvanični podatak treba analizirati sa velikom rezervom jer po procenama u Srbiji živi od 350000, kako procenjuju neke NVO, do 800000 Roma, kako ističu neki romski politički lideri. Po procenama Saveta Evrope u Srbiji živi 450000 Roma. Izjave pojedinih romskih političkih lidera barataju i sa brojem od 150000 glasača romske nacionalnosti.⁵⁴

Ako osnivanje romskih političkih partija posmatramo **po godinama** uočava se da je najveći broj partija osnovan 2004. godine šest, i 2008 godine pet.

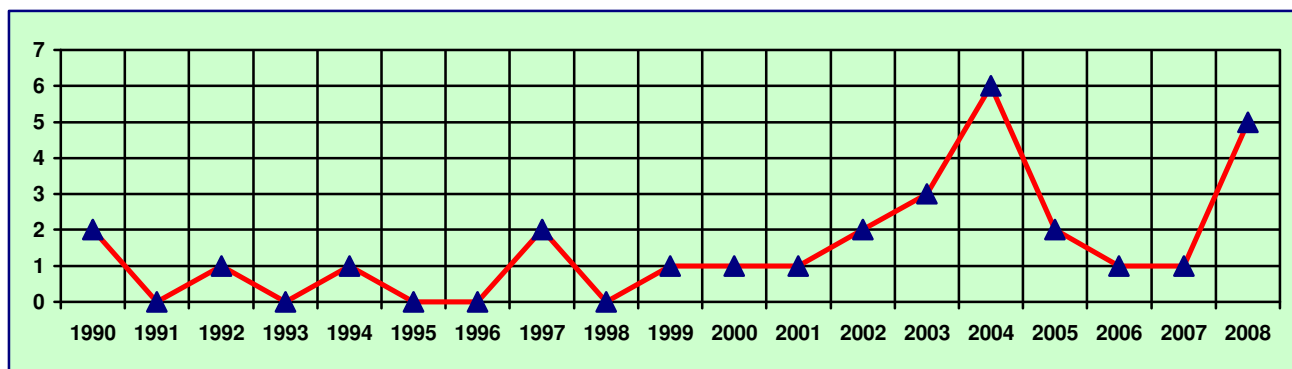
Grafikon 1. Romske političke partije po godini osnivanja

⁵² "Izvod iz saveznog registra", <http://www.drzavnauprava.gov.rs/pages/article.php?id=844> (25. decembar 2008.)

⁵³ 2003, *Stanovništvo- Veroispovest, maternji jezik i nacionalna ili etnička pripadnost prema starosti i polu, podaci po opštinama*, Beograd, Republički zavod za statistiku.

⁵⁴ "Umrežavanje romskih političkih partija"

<http://www.radiotocak.co.yu/look/article.tpl?IdLanguage=11&IdPublication=1&NrArticle=445&NrIssue=115&NrSection=20>, (25. decembar 2008.)



Sagledavajući formiranje romskih političkih partija u širem društvenom kontekstu, vidimo da je najveći broj njih osnovan nakon 2000. godine. Do 2000. godine u Srbiji je bilo registrovano 7 romskih političkih partija, a od 2000. godine do danas registrovano je 22 partije. Uzlet u u političkom aktivizmu Romi dobijaju nakon 2002. godine kada dobijaju status nacionalne manjine, ali i nakon 2003. godine kada je izabran Romski nacionalni savet.

Neophodno je naglasiti da su prvi parlamentarni izbori u Srbiji održani po većinskom izbornom sistemu, što je znatno umanjivalo šanse romskih političkih partija na tim izborima, posebno ako znamo da Romima nije bio priznat status nacionalne manjine i da su na izborima učestvovali kao i sve ostale političke partije. Na parlamentarnim izborima od 1992. godine do 1997. godine primenjivan je proporcionalni izborni sistem, s tim da je 1992. godine i 1993. godine bilo devet izbornih jedinica a 1997. godine čak 29 izbornih jedinica⁵⁵. Ovakvo konstruisanje izbornih jedinica, uz veliku teritorijalnu disperziju romske populacije, nije išlo na ruku romskim političkim partijama. Od parlamentarnih izbora 2000. godine na snazi je proporcionalni izborni sistem gde je Srbija jedna izborna jedinica, ali je i strankama nacionalnih manjina (što Romi po zakonu tada nisu bili) bilo neophodno da pređu izborni cenzus od 5% glasova od ukupnog broja glasova birača koji su glasali u izornoj jedinici, taj zakon je važio i za parlamentarne izbore 2003. godine. Zakonom o izmenama i dopunama zakona o izboru narodnih poslanika iz 2004. godine u članu 81. unete su odredbe po kojima za stranke nacionalnih manjina ne važi cenzus.⁵⁶

Upoređujući datume formiranja romskih političkih partija i datume održavanja izbora evidentno je najveći broj partija, šest, osnovan pred vanredne parlamentarne izbore 2003. godine, zatim pet partija je formirano pred lokalne izbore u septembru 2004. godine.

⁵⁵ 2002, *Analiza izbornih rezultata 1990-1997u Srbiji*, Beograd, CeSID

⁵⁶ "Zakon o izmenama i dopunama zakona o izboru narodnih poslanika"

http://www.rik.parlament.sr.gov.yu/latinica/propisi_frames.htm (26. decembar 2008.)

U razdoblju od 2004.g. do parlamentarnih izbora u januaru 2007 godine formirano je pet partija da bi samo u roku od godinu dana, odnosno do parlamentarnih izbora u maju 2008. godine, bilo formirano još šest romskih političkih partija. Iz do sada rečenog očigledno je da je dobijanje statusa nacionalne manjine i ukidanje cenzusa za stranke nacionalnih manjina, pospešilo pokušaje Roma da kroz organizaovanje političkih partija pokušaju da uđu u parlament i samim tim postanu aktivni činoci političkog života Srbije. Treba naglasiti da je romska političkih partija prvi put u Srbiji dobila svoje političke predstavnike u opštini Bujanovac gde je na lokalnim izborima juna 2006. godine Ujedinjena partija Roma dobila dva odbornička mesta.⁵⁷

Tabela 11. Formiranje romskih političkih partija i izborni ciklusi

Red.br.	Naziv političke organizacije	Datum upisa u registar	Mesto	Broj osnovanih partija
1.	"Roma" Srbije i Jugoslavije, demokratska politička partija zajednice Roma	13.08.1990.	Kragujevac	2
2.	Socijaldemokratska partija Roma Srbije	27.09.1990.	Beograd	
	Izbori za narodne polsanike Narodne Skupštine Republike Srbije	09.12.1990		
	Lokalni izbori, Pokrajinski izbori u Vojvodini	31.05.1992		
3.	Demokratska zajednica Roma Jugoslavije	19.11.1992.	Aleksinac	1
	Izbori za narodne polsanike Narodne Skupštine Republike Srbije, Lokalni izbori, Pokrajinski izbori u Vojvodini	20.12.1992		
	Izbori za narodne polsanike Narodne Skupštine Republike Srbije	19.12.1993		
4.	Nova demokratska stranka svih Roma sveta, svetska zajednica Roma Srbije i Jugoslavije	22.02.1994	Kragujevac	1
	Lokalni izbori, Pokrajinski izbori u Vojvodini	03.11.1996		
5.	Romska kongresna partija	23.07.1997.	Beograd	2
6.	Narodna stranka Roma	15.08.1997.	Kraljevo	
	Izbori za narodne polsanike Narodne Skupštine Republike Srbije	21.09.1997		
7.	Partija romskog jedinstva	11.05.1999.	Beograd	2
8.	Demokratska romska unija	26.10.2000.	Kovačica	
	Predsednički i lokalni izbori	24.09.2000		
	Parlamentarni izbori	23.12.2000		
9.	Romski pokret obnove	09.11.2001.	Azanja	6
10.	Romska socijaldemokratska partija	05.06.2002.	Valjevo	
11.	Demokratska stranka Roma	10.09.2002.	Beograd	
12.	Demokratska stranka Roma	18.11.2003.	Beograd	
13.	Romska partija	04.12.2003.	Kovačica	
14.	Nova demokratska stranka Roma Srbije	05.12.2003.	Obrenovac	
	Vanredni parlamentarni izbori	28.12.2003		
15.	Demokratska romska stranka Srbije	13.02.2004.	Beograd	5
16.	Romska demokratska stranka	15.03.2004.	Novi Sad	
17.	Unija Roma Srbije	14.05.2004.	Beograd	
18.	Internacionalna partija Rom	08.06.2004.	Beograd	
19.	Stranka Roma Srbije	01.08.2004.	Beograd	
	Lokalni izbori	19.09.2004		
20.	Romska stranka	30.12.2004.	Beočin	4
21.	Ujedinjena partija Roma	07.01.2005.	Bujanovac	
22.	Pokret za afirmaciju Roma Srbije	18.07.2005.	Beograd	
23.	Romska partija Srbije R.P.S.	08.11.2006.	Beograd, Zemun	

⁵⁷ "Romski glas u skupštini" <http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/srpski/arhiva-index.html> (26. decembar 2008.)

Red.br.	Naziv političke organizacije	Datum upisa u registar	Mesto	Broj osnovanih partija
	Parlamentarni izbori	21.01.2007		
24.	Romska stranka jedinstvo	19.06.2007.	Niš	6
25.	Romska napredna stranka	19.02.2008.	Šabac	
26.	Romska jedinstvena stranka	03.03.2008.	Novi Bečej	
27.	Romska stranka Vojvodine	04.03.2008.	Kovilj	
28.	Romska demokratska zajednica	05.03.2008.	Niš	
29.	Romska partija ujedinjenja	11.03.2008.	Beograd	
	Parlamentarni izbori	11.05.2008		

U Narodnu Skupštinu Republike Srbije romske političke partije su ušle tek nakon parlamentarnih izbora 21. januara 2007. godine. Na tim izborima po jednog poslanika su dobile sledeće liste romskih političkih partija: Unija Roma Srbije-Dr Rajko Đurić i Romska partija-Šajn Srđan.

Izborna lista Unija Roma Srbije - dr Rajko Đurić dobila je 17128 glasova, a Romska partija-Šajn Srđan 14631 glas. Sveukupno Romske partije su dobile 31759 glasova. Od 250 mogućih kandidata, lista Unije roma srbije imala je 249 kandidata a Romska partija 167. Na ovim izborima strankama nacionalnih manjina bilo je potrebno oko 14200 glasova da bi osvojile jedno poslaničko mesto.

Na narednim parlamentarnim izborima 11. maja 2008. godine Romi su učestvovali sa tri liste: Unija Roma Srbije - dr Rajko Đurić 200 kandidata, Romska partija - Srđan Šain 42 kandidata i Romi za Roma - Miloš Paunković 72 kandidata. Na ovim izborima romske partije su dobile mnogo manje glasova u odnosu na izbore 2007.godinu. Unija Roma Srbije dobila je 4.732 glasa, Romska partija 9.103 glasa i lista Romi za Roma 5.115 glasova.⁵⁸ U ukupnom zbiru romske političke partije dobile su 15.950 glasova, što je tek 50% glasova koje su dobile na izborima 2007. godine. Za osvajanje mandata bilo je potrebno oko 15.500 glasova, što znači i da su zajedno izašle na izbore, ove stranke bi dobile jedan mandat. Jedna od otežavajućih okolnosti za stranke nacionalnih manjina na ovim izborima je i odluka Ustavnog suda, da je za podnošenje liste stranaka nacionalnih manjina potrebno 10.000 potpisa, iako je na izborima 2007. godine poštovano upustvo za sprovođenje Zakona o izboru narodnih poslanika po kome je za prihvatanje liste strankama nacionalnih manjina bilo potrebno 3.000 potpisa.

Ipak, najveći problem predstavljao je raskol u stranci Unija Roma Srbije, iz koje je izašao gospodin Miloš Paunković i nastupao sa zasebnom listom, kao i nesuglasice romskih političkih lidera. Ovde treba naglasiti i da je jedan deo istaknutih predstavnika

⁵⁸ "Rezultati parlamentarnih izbora 11. maj 2008.god."
http://www.rik.parlament.sr.gov.yu/latinica/propisi_frames.htm (27. decembar 2008.)

Roma zastupljen i u drugim strankama i da doprinose da značajan deo romskih glasača glasa za te stranke.

PROGRAM POLITIČKE INKLUZIJE ROMA

Zaključci istraživanja

Položaj Roma može se opisati kao društveno marginalan uz prisustvo diskriminacije koja se od strane nadležnih značajno toleriše i kojoj se pristupa kao „uobičajenoj“ pojavi. Uzroke ovome treba tražiti i unutar romske nacionalne manjine, ali prevashodno u nepristupačnim institucijama, koje su osnovane zakonima i strategijama na „insistiranje“ međunarodnog okruženja, čija neprimerena implementacija ne dovodi do potrebnog nivoa pozitivnih promena. To za posledicu ima nemogućnost zadovoljavanja kako egzistencijalnih potreba (stanovanje, lečenje, materijalna sigurnost i zapošljavanje), tako i inkluzivnih potreba (obrazovanje, informisanje i društveni aktivizam). Na taj način se razvijaju razne frustracije na koje pripadnici romske zajednice reaguju: povlačenjem, konformiranjem, „inovativnim pobunama“ kroz angažman u civilnom društvu, ali i kroz (auto)destruktivne pobune prihvatajući ono što nudi kriminal, trgovina ljudima i druge devijacije.

Za razumevanje društvenog položaja Roma može nam pomoći pojam **Iz-beg**⁵⁹, koji se određuje, kao prostorno i/ili socijalno izmeštanje građana koji su objekt (ne)organizovanog nasilja zbog rasnog, etničkog, religijskog, političkog, socijalnog, potkulturnog, seksualnog ili nekog drugog identiteta. Iz-beg ima svoje determinizme⁶⁰ i dimenzije.

Iz-beg ima **četiri pojavne forme**. To su **migracije, izbeglištvo, marginalizacija i autsajderizam**. Navedenu tipologiju treba uzeti **uslovno**, s obzirom na to da se ne radi o čistim, mehaničkim i značenjskim razgraničenim fenomenima. Oni se nerazmrsivo prepliću, nadovezuju i međusobno uzrokuju.

Migranti su osobe kod kojih postoji izvesna mera želja-volja da odu, jer, načelno, imaju sa čim i/ili gde. Nasuprot njima, **izbeglice** svoj dom napuštaju nevoljno sa minimalnim materijalnim mogućnostima, ili bez njih. Izbeglice su najčešće deca, žene,

⁵⁹ Gavrilović Z., Položaj izbeglica u Srbiji, Institut za jugoistočnu Evropu, Beč (tekst je pripremljen za studiju *Antologija o Srbiji*, 2003. godine)

⁶⁰ Deterministički sklop koji reprodukuje iz-beg sačinjava karakter političke kulture, tip religioznosti, etika rada, karakter i struktura političkog ekonomskog i pravnog sistema, odnos tradicionalnih i modernizacijskih vrednosti, poimanje etničkih, nacionalnih i verskih identiteta. Iz-beg deli društveni prostor na zonu dominacije, zona marginalizacije zona autsajderizacije

stari, siromasi i bolesni. **Marginalci** su pojedinci koji su u procesu društvenog dislociranja. Oni bivaju gurnuti iz središnjeg segmenta društvenog prostora ka rubovima društvenog prostora. Svesni (samo)marginalizacije u kojoj se već nalaze ili će se naći, oni ne prihvataju dominantan identitetski obrazac. Kako bi sačuvali svoj intrinzični životni koncept oni pribegavaju defanzivnoj strategiji društvene izolacije. Dakako, sama izmeštenost iz centra društvenosti može da znači i očuvanje društveno poželjnih resursa. Onoga trenutka kada postaje sve izvesnije da nije moguće, čak ni u relativnom smislu, napraviti izbor nastaje autsajderizam. **Autsajderi** su predmet višedimenzionalne diskriminacije, pošto nisu u prilici da, kao osobeni izraz marginalizma, uobliče svoju socijalnu oazu.

Veći deo Roma se može smatrati marginalcima i autsajderima, koji pod pristiskom (ne)organizovane marginalizacije, odnosno društveno prihvatljive i nesankcionisane diskriminacije imaju pred sobom samo (dve) mogućnosti: prihvatanje asimilacije ili život na margini, gde incidentni primeri inkluzije Roma, samo potvrđuju napred iznetu tezu.

Ovo istraživanje za sobom ostavlja hipotezu, **šta znači biti (ne samo u Srbiji) Rom?** Da li je pripadnik nacionalne zajednice, ili pripadnik marginalizovane društvene grupe, ili se pak radi o društveno marginalizovanoj grupi koja se putem borbe za nacionalni identitet prevashodno bori za beg iz autsajderskog položaja? Da li smo svedoci nastajanja jedne nacionalne zajednice kroz proces borbe protiv socijalne bede? Da li prisustvujemo činu balkanske nacionalne hronologije, u kojoj posle niza „istorijskih“ nacija koje su nastale kao proizvod ideologije „kvi i tla“, imamo nastanak nacionalne zajednice u čijem inicijalnom mitu će se kao element nacionalne kohezije javiti i borba protiv nemaštine i diskriminacije? S druge strane, može li se ovaj slučaj uzeti kao dokaz hipoteze o nacionalizmu kao sudbini prostora bivše Jugoslavije, gde jedna društvena grupa povezana pre svega jezikom i tradicijom, svoje mesto pod suncem u okruženju „velikih nacija“ mora tražiti u više obliku nacionalne identifikacije i organizacije tj. nacionalno subjektizovati da bi pripadnici tako konstituisane nacionalne zajednice mogli da ostvare ljudska prava⁶¹?

⁶¹ U istraživanju je primetno da je romska elita predvodnik ideje o nacionalnoj emancipaciji i da je u osnovi te težnje iskustvo diskriminacije i marginalizacije. Kao što reče jedan od učesnika istraživanja „Srbi moraju da shvate da je Srbija moja država koliko i njihova“. Osman Balić na ovu temu piše: „Ko nam je i zašto rušio i palio kuće? Ko nam je namenio deponije da na njima živimo? Ko krije da od sto Roma samo jedan doživi 60-tu godinu života? Ko krije da je od sto Roma samo troje zaposleno? Ko hoće da nam oduzme konje da bi na nama počeli da prave pravnu državu? Ko krije da smo više gladni nego siti? Zašto naša deca umiru četiri puta više, nego druga? Zašto Romi u Srbiji žive gore nego siromašni afrički narodi? Osnovno pravo svakog naroda je da zna istinu o svojoj stvarnosti. Mi, Romi polako nestajemo. Ima nas sve manje. Gubi nam se jezik. Gubi nam se porod. Mi smo generacija koja živi u vremenu nestajanja. Niko nje kriv, svi smo krivi! Zato moramo da počemo od sebe i sigurno ćemo uspeli u svojim ciljevima. A cij imamo samo jedan: bolji život Roma u Srbiji i u Evropi. Put do cilja vodi preko politike. Dakle političkim sredstvima u parlamentima gradova i Srbije i aktivnim političkim odnosom prema problemima koji nas muče i muče Srbiju... Probali smo. Ne ide. Nikoga ne krivimo. Bili smo naivni. Nismo se razumeli. Verovali smo u građansku demokratiju. Verujemo i danas. No, niko neće da reši naše probleme umesto nas. Mi danas kreiramo i širimo našu političku stranku. Naša Unija Roma Srbije neće se truditi da bude bolja stranka od drugih. Dogovaramo našu politiku. Kakva

Imajući u vidu faktore dugog (prisutnost zakasnelih nacija i dominirajuće etničko, odnosno istočno poimanje nacije), srednjoročnog (ratni sukobi tokom devedesetih u čijem središtu je bio rat za „istorijske teritorije“ i „istorijska pravo“) i kraćeg (konstitucionalna legalizacija etnonacionalizma) trajanja odgovor je potvrđan.

Da li smo postavljanjem ovih pitanja na putu da otkrijemo i zagonetku o različitim podacima Popisa iz 2002. godine i podataka koje javno iznose predstavnici romske nacionalne manjine u Srbiji?⁶² Razlike koje postoje u proceni broja Roma u Srbiji, mogu se javiti samo ako postoji „neuzoračka greška na nivou Popisa“ koja bi u sebi sadržala delimično ili potpuno prihvatanje napred iznete hipoteze.

Na početku sumiranja rezultata istraživanja bavićemo se **odnosom Roma prema politici**. Za Rome politika je nezamisliva bez političkog lidera, odnosno vođe, oni su ti koji su za sve odgovorni. Aktuelne političke lidere neki od ispitanika su optužili “za prodaju Roma” i “za zloupotrebe”. Lični interesi političkih lidera su prepreka unapređenju položaja Roma. Politika se doživljava kao glasanje i rešavanje egzistencijalnih prava Roma. Glavni akter u politici je država, ona je ta koja treba sve da reši, političke stranke se ne doživljavaju kao deo rešenja, naprotiv, one su deo problema.

Kod Roma su izražena dva odnosa prema politici. Prvi, pasivizujući “mi smo nemoćni i politika nas neinteresuje”. Drugi, konformirajući odnos “daj šta daš”, “reši problem koji imaš na način koji ti je dostupan”.

U istraživanju je ukazano na nedovoljno razvijane političke i društvene infrastrukture, te odsustvo dijaloga na nivou romske nacionalne manjine. Romi sebe doživljavaju kao politički nezreo narod, koji politika ne interesuje. Boljem političkom položaju odmaže nesloga i nejedinstvo Roma, uz jasno izraženu svest da je ekonomsko jačanje pretpostavka unapređenja političkog položaja Roma.

Učesnici FGD-a romske političke partije su okarakterisali kao politički neutemeljene, nejake, one koje obećano ne ispune i koje imaju lošu komunikaciju sa romskim biračima. Romi doživljavaju stranke kao servise za rešavanje svojih trenutnih egzistencijalnih

će nam biti politika. Naša politika će biti kao naša pesma. Kao naša muzika. Tu smo najači. Hiljadu godina nas ubijaju, ali nam pesma i muzika žive. Takva će nam biti i politika. Naša politička kultura i mudrost je nadživela mnoge partije, diktatore i režime. Naša politička kultura i mudrost očuvala je naš narod, čuvali smo je do sada u toplom domu, ispod jastuka u kući među četiri zida. Vreme je da naša tolerantnost i nenasilje kao deo naše opšte i političke kulture, uzleti na političkom nebu Srbije. Na kraju neka bratska ljubav i sloga zavlada među nama. Da se posvađana braća pomire. Da jedan drugome oprostimo, da pobedimo vreme zbog boljeg vremena koje dolazi. Moramo da mislimo na budućnost. Budućnost jedni planiraju, drugi grade, a treći u njoj žive. Svojoj deci nemamo mnogo šta da ostavimo. Nema među nama bogataša. Ali možemo da ostavimo svojoj deci bolju i sigurniju budućnost. Budućnost dostojnu čoveka.“

⁶² Gellner dao je najminimalniju, volontarsitičku, definiciju nacije „dva čovjeka pripadaju istoj naciji samo ako jedan drugog (odnosno sebe - podvukao Z.G) priznaju kao pripadnike iste nacije“. Gellner, E. (1998): *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb

problema, što stvara fenomen frustrizacije politike, kojom dominira nepoverenje. Romske stranke dobro definišu probleme, ali nemaju adekvatne kapacitete za njihovo rešavanje. Nameće se potreba unapređenja rada romskih stranaka, u prvom redu tokom same kampanje, ali i na kontinuiranom upoznavanju Roma sa programom i kadrovima stranke.

Stavljeni pred izbor poželjnog modela političke inkluzije, učesnici istraživanja su jasno iskazali separatno-inkluzivni pristup, odnosno stav da je formiranje jedne ili maksimalno dve stranke Roma pretpostavka za приметно poboljšanje političkog zastupanja njihovog interesa. Uzrok ovakvom stanju je u prvom redu odnos Roma prema vlasti i “većinskih stranaka” prema Romima, gde su potrošeni “svi krediti”.

Kod ispitanika dominira stav o instrumentalizaciji Roma od strane vlasti, odnosno da se “velike” stranke sete Roma samo kada je neko glasanje, te da ne žele predstavnike Roma u Skupštini Srbije. Velike stranke vrše uticaj na Rome preko „svog Roma“, koji komunicira sa Romima na nivou naselja, ili grada, te se u zavisnosti s kojim Romima komunicira doživljava kao izdajnik. Rezultat opisanog stanje je etnizacija politike koja se ogleda u stavu da Romi znaju šta je najbolje za Rome, da treba da budu jedinstveni i da imaju jednu stranku, te da je glavni prioritet očuvanje nacionalnog identiteta skoro jednako bitan kao i rešavanje ostalih problema. Kao primer dobre prakse, odnosno potencijalni faktor političke mobilizacije Roma, naveden je slučaj novoizabranog predsednika SAD Baraka Obame. On se navodi kao primer da borba za promenu odnosa prema manjinama nije uzaludan posao, ali isto tako kod ispitanika postoji svest da će još “vode Savom i Dunavom” proći dok se isto desi u Srbiji.

Jedna od premostivih prepreka na putu ka srbijanskom Obami je negativan stav Roma prema organizacijama civilnog društva, koje se doživljavaju kao “preduzeća” i “produžena ruka” koju „velike“ stranke koriste u izbornim kampanjama za lobiranje Roma da glasaju za “velike” stranke.

Prva, ključna mera na putu političke inkluzije Roma je izmena zakona o izboru narodnih poslanika i odbornika kojima bi se Romima obezbedilo najmanje jedno garantovano mesto u Skupštini Srbije, odnosno lokalnim samoupravama u kojima žive u procentu iznad 1%, a za koje bi se borile političke partije Roma i/ili liste građana romske nacionalnosti. Bitna pretpostavka za političku inkluziju je **edukacija romskih lidera i političara, političko angažovanje uticajnih Roma koji su van politike i političkih stranaka, posebno mladih i dokazanih u romskih nevladinim organizacijama te podrška međunarodnih organizacija**. Odsustvo političke inkluzije Roma može da ojača političke aktere kod Roma koji imaju pozitivan stav prema jedinstvu u postizanju cilja u

slučaju albanskih stranaka sa Kosova i Juga Srbije, pristup koji karakteriše separacija, bez volje za inkluzijom.

Aktuelni lideri Roma su potekli ili su vezani za demokratski pokret u Srbiji, iako je prvi Rom koji je postao ministar (bez portfelja) u Srbiji bio član Srpske radikalne stranke. Većina ima političko iskustvo. Politiku poimaju na mesijanski i elitistički način, prema kojem je političar mesija koji donosi promene odozgo, a građanstvo je to koje samo treba da prati viziju lidera. Među romskim liderima postoji saglasnost o neuređenosti političkog položaja Roma, kao i o stavu da kod Roma jača svest da je rešenje u formiranju jedne romske stranke, do koje je moguće doći samo posredovanjem „spolja“. S druge strane, kod romskih lidera ne postoji dovoljan nivo svesti o značaju političkog menadžmenta i marketinga, odnosno ne postoji izgrađen sistem komunikacije političara iz romskih stranaka i Roma.

Kod svih učesnika intervjuja izražen je negativan stav prema **rezultatima koji su postignuti u okviru Dekade Roma**. Jača svest o značaju politike kao sredstva za unapređenje ukupnog položaja Roma, na šta uticaj ima i „Obama efekat“. Što se tiče odnosa prema velikim strankama većina romskih lidera ima stav da velike stranke žele romske glasove, ali ne i romske stranke. Među romskim političarima postoji izvestan stepen konfliktnosti koji se neretko završtava optužbama za privatizaciju stranke od strane lidera, proneveru novca, nedemokratsko ponašanje, postupanje protivno partijskoj proceduri i nepoštovanju odluka organa stranke,

Političke stranke Roma obično nastaju na dva načina. Prvi, kao deo liderske inicijacije, gde jedan ili više viđenih Roma pokušava svoj autoritet da stavi u funkciju političkog delovanja za unapređenje položaja Roma. Drugi, kao reakcija na neki događaj, obično izbore gde se u želji da se izbegne prethodni neuspeh na izborima pokušava sa novom prekompozicijom već postojećih i novih političkih aktivista i partija.

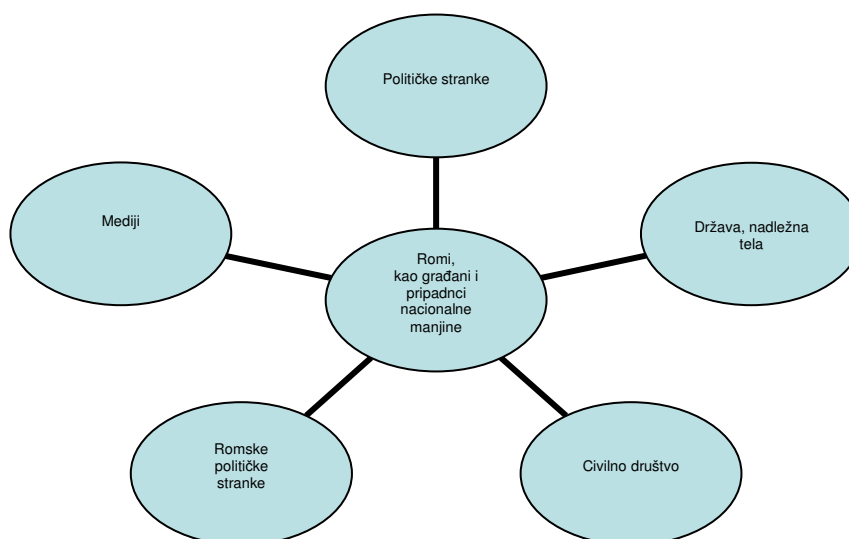
Po svojim karakteristikama romske političke stranke su bliže konceptu pokreta za prava manjina, nego političkim strankama. Po tipologiji romske partije se mogu svrstati u kadrovske, odnosno potencijalno mobilizatorske, one koje su ograničene na deo romskog političkog prostora. Stranku vodi lider ili grupa lidera. Usled nepostojanja kontinuiranih izvora finansiranja, i prostora članstvo je ili malo ili pasivno. Aktivira se tokom izbornih aktivnosti, u prvom krugu radeći za svoje stranke, a u drugom za „velike“ stranke sa kojima najčešće sklapaju neformalne izborne koalicije, čiji se dogovori vrlo često u potpunosti ne ispune. Najčešće sarađuju sa Demokratskom strankom, što iz programski razloga, što iz razloga što je veći deo današnjih romskih političara potekao iz ove stranke.

Sve navedeno ukazuje na **postojanje političke dezorganizacije** koja se prevazilazi kroz model liderstva koji svojim funkcijama i očekivanjima treba da supstituiše s jedne strane nefunkcionalno zastupanje Roma, a sa druge strane političku stranku koja bi u postojećim okolnostima trebala da bude deo vlasti, odnosno poseduje političke instrumente koji bi doprineli unapređenju položaja romske nacionalne manjine. Koristeći raspoloživ, ne veliki, prostor romski lideri koji su na pozicijama koje „uticaj znače“ pokušavaju, što institucionalnim i vaninstitucionalnim delovanjem sa više ili manje uspeha, da reše nagomilane probleme Roma, a da iza sebe nemaju adekvatnu moć.

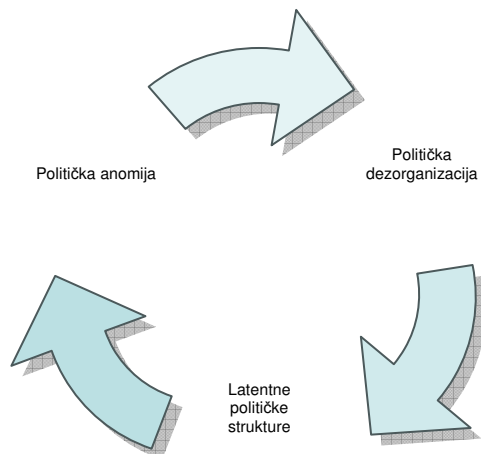
Tako dolazimo do fenomena latentnih političkih struktura koje nastaju kao reakcija na stanje konstatovane političke anomalije i dezorganizacije na nivou „Romskog političkog polja“. Latentne političke strukture omogućavaju zadovoljavanje (političkih) potreba Roma na način koji je normativno neuređen ili protivan postojećem normativnom okviru, odnosno kroz institucije koje nisu funkcionalno nadležne i normirane.

U shemi 1. je data slika aktera na nivou „Romskog političkog polja“.

Shema 1. „Romsko političko polje“



Ovde ćemo napraviti malu digresiju tako što ćemo predstaviti shemu determinacije na nivou Romskog političkog polja koja nam daje sliku međuzavisnosti između političke anomalije, političke dezorganizacije i nastajućih latentnih struktura.



Shema 2. Determinacija u „Romskom političkom polju“

Iz ove sheme jasno se uočava zatvoreni krug koji je prepreka političkoj inkluziji Roma. Ako se ovaj krug posmatra u zavisnosti od aktera u „Romskom političkom polju“ dobija se sadržaj Tabele 12.

Tabela 12. Pregled uzroka nastajanja latentnih struktura i njihovih formi

NIVO	UZROK	LATENTNE POLITIČKE STRUKTURE
Romi kao građani i pripadnici nacionalne manjine	Politička anomalija	<ul style="list-style-type: none"> • Liderstvo • Etnizacija politike • Situacioni instrumentalizam
Političke partije	Dezorganizacija Političkih partija Roma	<ul style="list-style-type: none"> • Liderstvo • Neformalne meže uticaja
Nadležne institucije	Institucionalna dezorganizacija	<ul style="list-style-type: none"> • Institucionalizovana hajdučja

Predhodna tabela nam pomaže da dođemo do finalnog rezultata analize izložene u Tabeli 13.

Tabela 13. Akteri i latentne političke strukture

	POSREDUJUĆE LATENTNE POLITIČKE FORME	AKTERI
Romi kao građani i pripadnici	<ul style="list-style-type: none"> • Neformalne mreže uticaja • Liderstvo • Situacioni instrumentalizam 	<ul style="list-style-type: none"> • Država

nacionalne manjine	<ul style="list-style-type: none"> • Liderstvo • Etnizacija politike 	<ul style="list-style-type: none"> • Romske političke stranke
	<ul style="list-style-type: none"> • Neformalne mreže uticaja • Liderstvo • Situacioni instrumentalizam 	<ul style="list-style-type: none"> • Velike političke partije
	<ul style="list-style-type: none"> • Neformalne mreže uticaja • Liderstvo • Situacioni instrumentalizam • Etnizacija politike 	<ul style="list-style-type: none"> • Civilno društvo

Iz priložene analize jasno je vidljiva **(ne)formalna koalicija države, većinskih partija, organizacija civilnog društva i (romskih) lidere kroz neformalne mreže uticaja**. Ovu koaliciju legitimiše instrumentalno-situaciono ponašanje Roma koje je posledica marginalnog i autsajderskog položaja. Gubitnici u ovoj distribuciji političke moći i borbi za participaciju u vlasti su romske političke partije i značajan deo romskog civilnog društva. U borbi za više političkog uticaja među romskim biračima većina romskih stranke se opredeljuju za etnizaciju politike, kao odgovor na postojeću situaciju.

Ovakva situacija unutar „Romskog političkog polja“ odlaže procese političke inkluzije Roma, i proizvodi rast političke apatije, dalju frustrizaciju politike, rast izolacionističkih tendencija na nivou romske zajednice – reaktivni nacionalizam Roma, političku asimilaciju Roma, kao i rast simpatije prema onim političkim solucijama koje su dovele do određenih formi separacije (Albanci) i na kraju, ali i najznačajnija posledica je kršenje građanskih prava Roma.

(Političko) darivanje Roma

U javnosti se dosta priča i piše o pojavi davanja paketa (humanitarne pomoći) Romima kako bi oni dali glas stanci koja im omogući ovu vrstu „privilegije“. Razgovori u okviru FGD-a su potvrdili postojanje ove pojave. Na osnovu tih razgovora teško je govori o razmerema pojave, ali je blizu istine ocena da se ne radi o zanemarljivoj pojavi⁶³. Ova procena i izneti podaci otvaraju mnoga pitanja, pa krenimo redom.

⁶³ Prema svedočenju jednog dobro obaveštenog ispitanika na poslednjim izborima Romima je podeljeno oko 53000 paketa. Partija koja je vršila podelu mogla je da očekuje najmanje od tri do četiri poslanička mesta u Skupštini Srbije.

Prvo, i ključno pitanje je zašto primaoci poklona prihvataju poklon koji po svojoj vrednosti ne rešava ni jedan problem na više od petnaest do mesec dana?

Za objašnjenje ove pojave pozvaćemo se na francuskog sociologa Marsela Mosa⁶⁴, koji se detaljno bavi fenomenom darivanja. Fenomen darivanja Roma predstavlja sklapanje simboličkog ugovora između Roma glasača - poklonoprimalaca i političkih partija – poklonodavaca u kojoj Romi kao ugovorna strana dobijaju na osećaju bitnosti, važnosti, zatim osećaj nade i perspektive, odnosno daju izjavu lojalnosti onim strankama koje smataju moćnim. Druga strana poklonodavci, dobijaju izraz političke lojalnosti i legitimizacije svoje moći, a pružaju izraz poštovanja i važnosti jednoj od najmarginalizovanijih društvenih grupa u Srbiji. Ovo je objašnjenje na nivou idealnog tipa. Kada ovo objašnjenje stavimo u savremeni referentni okvir srbijanskog društva, kao faktori koji doprinose nastanku ove forme političkog marketinga su u prvom redu politička anomija koja se ogleda u političkoj nezainteresovanosti Roma, ali i materijalnom položaju dela romske populacije.

Veoma je bitno naglasiti da političko darivanje ne karakteriše samo Rome. Naprotiv, to je opšta karakteristika, samo su pokloni različiti, ili kako je rekao jedan od učesnika na fokusu „*Mi Romi smo dobili kilo šećera i flašu zejtina, a svi ostali su dobili besplantne akcije, koje će stvarno biti besplatne, jer će ih narod na kraju besplatno davati*“.

Predlog programa političke inkluzije Roma

Na osnovu do sada prezentovanih rezultata istraživanja projektni tim formulisao je „Program političke inkluzije Roma“ (u daljem tekstu Program) odnosno sistem održivih proporuka, koje bi trebalo da budu agensi promene političkog položaja Roma.

Cilj predloženih promena je konstituisanje romske političke zajednice kao subjekta, a ne objekta političkih procesa u Srbiji, odnosno političke inkluzije kroz unapređenje političke participacije građana Srbije romske nacionalnosti. Na ovaj način bi se izbornopartijski pristup političkoj participaciji zamenio novim, holističkim konceptom gde se u centru političke akcije nalaze organizovani građani romske nacionalnosti u različitim formama političkog delovanja (od nevladinih organizacija, preko grupa za pritisak do političkih stranaka) koje za cilj imaju ostvarivanje opšteg interesa romske zajednice ekonomska, društvena, politička i kulturna inkluzija.

⁶⁴ Moss, M. (1998), Sociologija i antropologija, Biblioteka XX vek, Beograd

Polazeći od stava da je nemoguće izvršiti proces inkluzije Roma, bez razvijanja političke dimenzije, Program ima za cilj iniciranje, razvijanje i evaluaciju političke participacije Roma. O potrebi za ovakvim dokumentom govori podatak da politička dimenzija inkluzije nije prepoznata kao bitna na nivou Dekade Roma, kao i da je u okviru Strategije za unapređenje položaja Roma ona redukovana na pitanje zastupljenosti Roma u javnim institucijama.

Program ima tri dimenzije: institucionalnu, normativnu i aktersku.

U okviru **institucionalne dimenzije** prioritet je formiranje **Konsultativnog veća Roma**, konsultativno-koordinirajućeg tela na nivou romske političke zajednice u kojoj bi participirali predstavnici romskih stranaka i Romi koji su politički aktivni u neromskim strankama, predstavnici romskih organizacija civilnog društva, Romi preduzetnici predstavnici kulturnih organizacija i kulturni radnici i umetnici, intelektualci, naučnici, Romi koji su angažovani u državnim institucijama i međunarodnim organizacijama, kao i same međunarodne organizacije koje deluju na prostoru Srbije.

Svrha ovog tela je da kroz jasno koncipiran konsultativni proces, sa unapred mapiranim učesnicima formulišu osnovne prioritete sa fokusom na političke prioritete romske zajednice u Srbiji, ali i modele njihovog ostvarivanja, uz jasne indikatore monitoringa i evaluacije realizacije.

Dosadašnji tok inkluzije Roma realizuje se bez prisustva reprezentativnih predstavnika romske zajednice. Ovo se posebno odnosi na lokalni nivo. Legitimnost romskog Konsultativnog veća bi se obezbedila učešćem svih relevantnih predstavnika iz svih delova romske zajednice. Pored kadrovske i teritorijalne dimenzije legitimnost predloženog tela bi se gradila i na jasnom popisu prioriteta i iniciranju dijaloga o realizaciji prioriteta romske zajednice u Srbiji. Program bi predstavljao „duvanje u vrat“ dokumentima koji su definisani u okviru paketa „Inkluzija Roma“. Ona bi predstavljala evaluaciju postignuća, kao i davanje preporuka, sugestija i konkretnih rešenja za oblasti koje su definisane Dekadom Roma, u okviru političke inkluzije Roma na nivou srbijanskog društva.

Pored predloga za ustanovljenje Romskog Konsultativnog veća, o čemu se izjasnila većina učesnika istraživanja, evidentna je potreba za jačanjem političkih aktera u okviru „Romskog političkog polja“. Ovo se podjednako odnosi na politički angažovane organizacije civilnog društva i na romske političke stranke. Podrška je neophodna u oblasti materijalno-tehničko-prostornih uslova, ali ništa manja potreba postoji i za edukativnim i organizacionim sadržajima u oblasti političkog menadžmenta, političkog marketinga i komunikacije sa romskom nacionalnom zajednicom.

Istraživanjem smo konstatovali nepostojanje „sistemske materijalne podrške“ odnosno organizovanog monitoringa i evaluacije realizovanih projekata koji su namenjeni romskoj populaciji. Imajući to u vidu predlažemo osnivanje Fonda za političku inkluziju Roma (u daljem tekstu Fonda). Fond bi imao zadatak da prikuplja i redistribuira donatorsku pomoć romskim politički angažovanim organizacijama, odnosno organizacijama i stručnjacima koji bi bili angažovani na jačanju političke zajednice Roma putem projektnih grantova.

Fondom bi upravljali predstavnici Romskog Konsultativnog veća. Fond bi imao strateške ciljeve, tj. ciljeve koji bi bili definisani na nivou političke inkluzije Roma, kao i kratkoročne ciljeve, odnosno ciljeve koji bi bili definisani na četvorogodišnjem nivou, na osnovu kojih bi se formulisao Program podrške. Za potrebe izrade Programa podrške uradila bi se Studija izvodljivosti u kojoj bi bile definisane oblasti podrške, akteri, potrebni resursi i očekivani rezultati, a sve to u kontekstu aktuelne situacije u Srbiji. Fond bi pored toga napravio bazu projekata, gde bi evidentirali projekte realizovane od 1990. godine do danas, i projekte koji će se realizovati bilo podrškom Fonda ili nekog drugog donatora. Cilj baze je nezavisna i objektivna evaluacija realizacije projekata, postignutih rezultata, kao i koordinirana akcija donatora čime bi se izbeglo „preklapanje“ podrške i doprinelo racionalizaciji ne baš velikih sredstava.

Što se tiče **normativne dimenzije** u okviru Program izdvaja se **nekoliko prioriteta**. Prvi, uspotavljanje alternativnog monitoringa i evaluacije nad svim dokumentima sa fokusom na Dekadu Roma, Nacionalnu strategiju za unapređenje položaja Roma, Zakon o pravima i slobodama nacionalnih manjina, kao i izbornu i partijsko zakonodavstvo. Drugi prioritet je lobiranje za izmenu zakona koji regulišu oblast izbora narodnih poslanika i odbornika za skupštine gradova i opština u pravcu promene potrebnog broja potpisa građana za podnošenje liste za republičke i opštinske izbore, povećanje novčanog iznosa iz javnih izvora za finansiranje kampanje za unapred precizno specifikovanim aktivnostima⁶⁵ manjinskih stranaka, a posebno romskih. U okviru ovog prioriteta je i promena zakona kojim se reguliše izbor poslanika i odbornika, kojim bi bila uneta izmena o garantovanim poslaničkim mestima za pripadnike nacionalnih manjina. Izrada predloga

⁶⁵ U javnosti se vrlo često može čuti kako stranke, parlament i izbori mnogo koštaju, te da ih treba svesti na minimum, zaboravljajući da smo mi tek izašli iz sistema u kojem je taj minimum bio ostvaren. Koliko god novca se da, pogotovu tokom izbornih kampanja, on nije uludo bačen. Naprotiv to je investicija u unapređenje demokratskog političkog sistema. S druge strane, ta sredstva kruže od budžeta do štamparije, televizije i radija u kojima zaposleni prime platu, a vlasnici plate porez na ostvarenu dobit, znači novac se vrati u budžet, a ne završi na privatnim računima van države, na primer na Kipru. Jedini gubitnik u ovoj matematici bi mogle biti one stranke kojima bi odgovaralo smanjenje broja stranaka, jer jedino su one u ovom konceptu gube. Da je strankama koje se zalažu za visoke cenzuse i niska sredstva javna sredstva stalo do para građana omogućili bi uslove za rad Državnoj revizorskoj instituciji ili i to ne rade, jer se i tako troše pare poreskih obveznika.

Zakona o pozitivnoj diskriminaciji Roma u oblasti zastupanja u predstavničkim telima kojim bi se uredio broj sigurnih mesta za predstavnika/predstavnike Roma u predstavničkim telima u Srbiji (skupštine), procedura i pravo kandidovanja u smislu da li bi to pravo imale samo stranke ili građanske inicijative, a sve to u kontekstu jačanja političke inkluzije Roma, vremenski okvir trajanja ove mere i način evaluacije potrebe za nastavkom. Prioritet u okviru normativne dimenzije je izrada „Izbornog kodeksa“ za čiju implementaciju bi bila nadležna Republička izborna komisija i Romsko konsultativno veće. Sadržaj kodeksa bi se odnosio na: regulisanje odnosa između romskih i neromskih stranaka u predizbornoj kampanji, kao i pri realizaciji dogovorenih koalicija tokom predizbornog perioda; regulisanje korišćenja javnih resursa tokom predizborne kampanje; regulisanje putem zabrana i sankcionisanja onih učesnika koji vrše dodelu paketa tokom izbora.

Treća dimenzija Programa političke inkluzije Roma su **politički akteri, odnosno učesnici „Romskog političkog polja“**. O potrebi njihovog jačanja već smo govorili u okviru institucionalne dimenzije. Ovde ćemo o njima govoriti kao agensima političke socijalizacije u funkciji jačanja političke participacije Roma. Politička socijalizacija predstavlja „proces socijalnog učenja kojim pojedinci i društvene grupe stiču relativno trajne orijentacije i obrasce ponašanja u odnosu na političke institucije, procese i vrednosti“.⁶⁶ Politika je uvek javna stvar, nekada povezana sa sferom države i državnog života, ali danas je postala i deo društva u kojem privatnost polako ali sigurno nestaje pred naletom javnosti. Upravo u tom javnom se nalaze i glavni agensi političke socijalizacije.⁶⁷

Proces političke socijalizacije na nivou romske političke zajednice skoro i ne postoji, a ako postoji on je pseudointegralnog ili separirajućeg karaktera, daleko od inkluzivnog koncepta. Razloge ovakvog stanje treba tražiti u nerazvijenim agensima političke socijalizacije na nivou romske političke zajednice, s druge strane dominirajućeg pristupa neromskih agensa političke socijalizacije koji prema Romima van izborne kampanje imaju humanitarni, a tokom izborne kampanje instrumentalni pristup. U ovom delu Program bi trebalo da se fokusira ne samo na jačanje agensa političke socijalizacije, već i na kreiranje sadržaja političke socijalizacije kroz edukativni program za romske stranke, neromske stranke, romske NVO i medije, kao i javni sektor. Promenom sadržaja političke komunikacije između Roma i Roma, Roma i okruženja otvara se put ka stvaranju stimulativnog okruženja za jačanje političke participacije kao jednog od ključnih sredstava političke inkluzije Roma. Deo rešenja je iniciranje fakultativnog predmeta na

⁶⁶ www.fpn.bg.ac.yu/pages/p_id3/data/nm_ppp_izvori_i_agensi_politicke_socijalizacije_08_09.ppt

⁶⁷ Ibid

srednjoškolskom nivou koji bi za zadatak imao edukaciju u oblasti političke participacije i socijalizacije.

Unapređenje političke socijalizacije na nivou romske zajednice je nezamislivo bez promena u oblasti informisanja, bilo da se radi o pristupačnosti/prisutnost u medijima tema koje su od interesa za Rome, ili o prisutnost romskih političara i aktivista NVOu medijima. Nedostatak specijalizovanih i edukativnih sadržaja je još jedan problem koji se tiče medija. Programi ove vrste mogli bi se emitovati u okviru postojećih romskih emitera, nezavisnih produkcija, odnosno u medijima čiji vlasnik su Republika, pokrajina i grad/opština. Na ovaj način bismo dobili informativno-edukativnu komponentu političke inkluzije Roma.

Potrebno je izvršiti i **senzibilizaciju “velikih” stranaka za pitanja političke inkluzije Roma**, kako bi u okviru svojih programskih načela formulisale politike i prema problemima najveće nacionalne zajednice u Srbiji.

Pored medija, organizacije civilnog društva su drugi strateški bitan agens. Zato je bitno da se poveća broj projekata koji će, stvarati kapacitete romskih NVO za političku participaciju, i od njih napraviti respektabilne agense političke socijalizacije. Prvi korak je stvaranje mreže organizacija civilnog društva koje bi bile posvećene političkoj inkluziji Roma. Istraživanje je pokazalo potrebu za ovakvim rešenjem, jer to je način da se izgradi poverenje među romskim nevladinim organizacijama, kako bi postali respektabilna grupa za pritisak prema svim akterima unutar „Romskog političkog polja“, odnosno da se stvori kumulativan efekat delovanja civilnog društva Roma. Da bi se navedeno postiglo neophodno je iniciranje asocijacije romskih nevladinih organizacija, neke su ovim istraživanjem mapirane, koje bi za svoj prioritet delovanja imale političku inkluziju Roma.